

BESKUĆNIŠTVO:

TEORIJA, PREVENCIJA, INTERVENCIJA

Ana Bilinović Rajačić
Jovana Čikić

BESKUĆNIŠTVO

TEORIJA, PREVENCIJA, INTERVENCIJA

Ana Bilinović Rajačić
Jovana Čikić

Novi Sad, 2021. godine

Univerzitet u Novom Sadu – Filozofski fakultet

21000 Novi Sad, dr Zorana Đinđića 2

www.ff.uns.ac.rs

Za izdavača: prof. dr Ivana Živančević Sekeruš, dekan

Ana Bilinović Rajačić

Jovana Čikić

BESKUĆNIŠTVO: TEORIJA, PREVENCIJA, INTERVENCIJA

Recenzenti:

prof. dr Marko Škorić, Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
doc. dr Marica Petrović, Poljoprivredni fakultet, Univerzitet u Novom Sadu
doc. dr Sonja Pejić, Fakultet tehničkih nauka, Univerzitet u Novom Sadu

Dizajn korica: Sanja Bilinović Ćeranić

Fotografija na naslovnoj strani:

Victor Creed (@nova777), preuzeto sa unsplash.com

ISBN

978-86-6065-647-8

URL

<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-647-8>

Zabranjeno preštampavanje i fotokopiranje. Sva prava zadržava izdavač i autori. Sadržaj i stavovi izneti u ovom delu jesu stavovi autora i ne odražavaju nužno stavove izdavača, stoga izdavač ne može snositi nikakvu odgovornost prema njima.

SADRŽAJ

PREDGOVOR	1
BESKUĆNIŠTVO: PROBLEM DEFINISANJA	3
TIPOLOGIJE BESKUĆNIŠTVA	11
KONTINUUMSKE TIPOLOGIJE	12
TIPOLOGIJE ZASNOVANE NA KVALITETU SMEŠTAJA	12
Evropska tipologija beskućništva i stambene isključenosti (ETHOS)	14
Kritika evropske tipologije beskućništva i stambene isključenosti	19
TIPOLOGIJE ZASNOVANE NA RIZIKU OD BESKUĆNIŠTVA	24
TIPOLOGIJE ZASNOVANE NA UČESTALOSTI I TRAJANJU BESKUĆNIŠTVA	25
TIPOLOGIJE ZASNOVANE NA ODGOVORNOSTI ZA PRUŽANJE POMOĆI	29
TIPOLOGIJE BESKUĆNIŠTVA U ZEMLJAMA U RAZVOJU	30
UZROCI BESKUĆNIŠTVA	32
INDIVIDUALISTIČKO STANOVISTE	34
STRUKTURNI FAKTORI	38
Tržište nekretnina	38
Siromaštvo	41
Ekonomski faktori	44
Deinstitucionalizacija sistema zaštite mentalnog zdravlja	47
INTERAKCIJA INDIVIDUALNIH I STRUKTURNIH FAKTORA	52
BESKUĆNIŠTVO U BROJKAMA – IZMEĐU NEVIDLJIVOSTI I PROCENE	56
POKUŠAJ STVARANJA NADNACIONALNE BAZE PODATAKA – BESKUĆNIŠTVO U EU	83
BESKUĆNIŠTVO U POST-SOCIJALISTIČKOJ RUSIJI	87
BESKUĆNIŠTVO U ZEMLJAMA U REGIONU	90
BESKUĆNIŠTVO U SRBIJI: PREGLED ISTRAŽIVANJA I PRIKUPLJENIH PODATAKA	97
POLITIKE PREVENCIJE I SUZBIJANJA BESKUĆNIŠTVA – OD GLOBALNOG DO NACIONALNIH NIVOAA	103
PREVENCIJA I SUZBIJANJE BESKUĆNIŠTVA – TIPOVI, KARAKTERISTIKE I PREPREKE	106
Socijalno stanovanje u borbi protiv beskućništva	115
<i>Housing First</i> model – trajni beg iz beskućništva	119

<i>Transitional Housing</i> model – privremeni beg iz beskućništva	121
Prihvatišta – „gašenje požara” u beskućništvu	122
Kontinuum stambenog zbrinjavanja (<i>Housing Continuum of Care</i>)	124
POLITIKE PREVENCIJE I SUZBIJANJA BESKUĆNIŠTVA NA (INTER)NACIONALNOM NIVOU	126
Globalne inicijative u domenu politika prevencije i suzbijanja beskućništva	126
Politike prevencije i suzbijanja beskućništva u EU – od evropeizacije do lokalizacije nacionalnih politika	128
SAD – raznovrsnost programa i mera prevencije i suzbijanja beskućništva	137
Srbija – institucionalno (ne)prepoznavanje beskućništva	140
LITERATURA.....	160
INTERNET IZVORI	187
INDEKS TABELA.....	189
INDEKS SLIKA	190
INDEKS SHEMA	191
INDEKS GRAFIKONA.....	192
INDEKS BOKSOVA	193

PREDGOVOR

Pisati o beskućništvu predstavlja izazov iz više razloga. Analiza tog globalnog društvenog problema iziskuje uvid u čitav niz stanja, koncepata i procesa. Kao višedimenzionalna pojava, beskućništvo istovremeno predstavlja ekstreman oblik socijalne isključenosti, marginalizacije i stigmatizacije, ugrožavanje osnovnih ljudskih prava, stanje urgentne socijalne potrebe i duboko narušavanje kvaliteta života. Ujedno, taj dinamični fenomen neodvojiv je od širih socijalnih, ekonomskih, političkih, zakonodavnih, urbanističkih, demografskih i migracionih procesa. Poseban izazov leži u činjenici da istraživanje beskućništva odlikuje visok nivo politizacije. Pitanja definisanja beskućništva, njegovih uzroka, utvrđivanja brojnosti, karakteristika i sastava te subpopulacije, kao i procene adekvatnih preventivnih mera imaju kako naučni, tako i politički aspekt.

Ova studija nastala je kao izraz empatije autorki prema životnim okolnostima beskućnika i odgovor na nedovoljnu senzibilisanost društva za razumevanje (uzroka) njihovih teških životnih okolnosti. Studija u najširem smislu preispituje teorijske, metodološke, normativne i sociopolitičke postavke o beskućništvu.

Temeljnim pregledom relevantne literature ustanovljeno je da je jedan od osnovnih problema u ovoj oblasti proučavanja nedostatak jasne i jednoobrazne definicije beskućništva. Nedoslednost i fleksibilnost u definisanju u znatnoj meri utiču na gotovo sve domene izučavanja beskućništva, od metodologije praćenja i utvrđivanja razmera i karakteristika beskućničke populacije, preko analize društvenih vrednosti koje oblikuju pojam adekvatnog smeštaja, do evaluacije praktično-političkih mera u domenu stanovanja i socijalne zaštite i strategija prevencije i suzbijanja beskućništva.

Dosadašnji pokušaji procene razmera problema beskućništva mahom objedinjuju neuporedive podatke koji pokrivaju različite vremenske periode, evidentiraju različite kategorije beskućnika i/ili koriste lokalnu stopu beskućništva kao reprezentativnu za celu zemlju ili region. S međunarodnog stanovišta, istraživanje i praksa u domenu beskućništva uključuju odvojene mreže aktera, nepodudarne konceptualne okvire i različite metodologije. Takva difuzija intelektualnih i političkih napora onemogućava sticanje sveobuhvatnog uvida u problem beskućništva na globalnom nivou.

Društvenonaučna istraživanja mogu i treba da daju presudan doprinos rešavanju problema beskućništva. Na osnovu teorijskih i empirijskih uvida, istraživači mogu ukazati na prednosti i mane različitih strategija, a naročito onih programa koji nastoje da beskućnicima ponude mogućnost izmeštanja sa ulice i uključivanja u društvenu i ekonomsku matricu. Premda brojni programi već postoje, stiče se utisak da nemaju jasne ciljeve i precizno procenjenu efikasnost.

Takođe, ne treba potceniti vrednost i značaj međunarodnih poređenja. Adekvatnije razumevanje veze između beskućništva i varijacija u odlikama država u domenu stambene i ekonomske politike, sistema socijalne zaštite, kulture zajednice, životnog standarda i kvaliteta života dovelo bi do svrsishodnijeg i učinkovitijeg delovanja na lokalnom i nacionalnom nivou. Nalazi brojnih istraživanja potvrđuju postojanje znatnih varijacija među državama kada je reč o razmerama i karakteru problema beskućništva. U svrhe formiranja politike i razumevanja strukturnih uzroka u korenu beskućništva, neophodno je istražiti uzroke tih varijacija.

Konačno, rešenje problema beskućništva zahteva istinski demokratsko društvo, spremno na intervencije u domenu društvenih nejednakosti i ekonomske i političke neravnopravnosti.

BESKUĆNIŠTVO: PROBLEM DEFINISANJA

Literatura u oblasti beskućništva obiluje različitim definicijama ovog pojma koje se kreću od onih koje slede strogu interpretaciju, do onih koje obuhvataju mnogo širu perspektivu. Kao posledica toga, „beskućništvo” (može) ima(ti) više različitih konotacija (vidi Ringwalt *et al.* 1998; McNaught and Bhurga 1996; Chamberlain and Mackenzie 1992; Toro 2007; Springer 2000; Ravenhill 2008; Shlay and Rossi 1992; Busch-Geertsema 2010; Culhane and Fitzpatrick 2016 i dr.). Različite interpretacije beskućništva prisutne su i u socijalno–političkoj i zakonodavnoj praksi. Ono se može odnositi na posebnu stambenu situaciju, stambeni standard, trajanje i učestalnost obitavanja van ikakvog skloništa, pitanja životnog stila, zdravstveni problem, osobenu potkulturu, rizik od beskućništva itd. (Springer 2000: 479)¹.

¹ Na engleskom, reč *beskućništvo* (eng. *homelessness*) gradi se od reči *dom* koja ima višestruka značenja: „dom je osećaj bezbednosti, poverenja, kontinuiteta i stabilnosti koji predstavlja osnov za fizičko, emocionalno i psihološko blagostanje... dom zauzima centralno mesto u životu pojedinca... takođe, predstavlja jedinstven prostor kroz koji se pojedinci samodefinišu... pluralitet fizičkih i emocionalnih značenja koja mu se pridaju u konačnici predstavlja nešto mnogo veće od onoga što bi sam termin ikad mogao označavati” (Ravenhill 2008: 11-12; vidi i Saunders and Williams 1988; Saunders 1989; Watson and Austerberry 1986; Somerville 1992). Imajući na umu pozitivnu konotaciju koju reč dom ima, pojedini autori (Sibley 1995: 94) istakli su „srećnu fenomenologiju doma”. Sa druge strane, termin osoba bez doma ili bezdomni je kontroverzan jer „nije ograničen na stambenu situaciju u socioekonomskom smislu” (Springer 2000: 480), te je u pojedinim studijama na ovu temu (Dupont, navedeno prema Springer 2000: 479) odbačen i umesto njega je korišćen izraz nedostatak skloništa (eng. *shelterless or houseless*). Ovo je slučaj u zemljama poput Nemačke i Finske gde je fokus politike na tržištu nekretnina, te se beskućništvo sagledava u kontekstu nedostatka opcija stanovanja, a predložena rešenja ovog problema kreću se od direktnog obezbeđivanja stanova do socijalnih beneficija (FEANTSA 1999). Prednost upotrebe termina bezdomni (eng. *houseless*) je u tome što se njime izbegava upotreba karakteristika koje mogu varirati od jednog do drugog regiona (poput klimatskih uslova i kulturnih obrazaca) usled čega pojedini autori (vidi Springer 2000: 480) apeluju na njegovu univerzalnu upotrebu.

Pojedini teoretičari istakli su da je „definisanje beskućništva iluzoran zadatak” (Stronge 1992: 7) uzimajući u obzir da su društvene interakcije i konstrukcije u vezi sa tim konceptom vrlo složene (Jahiel, navedeno prema Murphy and Tobin 2011). U sličnom maniru konstatovano je da je beskućništvo „u najboljem slučaju nategnut pojam koji treba da uvede red u haotičan skup društvenih dislokacija, ekstremnog siromaštva, sezonskih i putujućih radnika i nekonvencionalnih načina života” (Hopper and Baumohl 1996: 3), kao i da „pojam nije koristan, te ga treba dodatno promisliti ili izbaciti iz upotrebe” (Watson 1984: 70). U krajnje pesimističnom maniru pojedini autori konstatovali su da „na pitanja – Šta je beskućništvo? Ko su beskućnici? ...jednostavno nije moguće odgovoriti” (Field 1988: 11).

U literaturi na temu beskućništva uočava se pet osnovnih vrsta definicija ovog pojma (Ravenhill 2008: 6-8)²:

² Pojedini autori (Cooper 1995: 7-8) predložili su drugačije vrste definicija beskućništva. Kuper (1995) razlikuje ekonomsku, socijalnu, političku i personalnu definiciju. Prema ekonomskoj definiciji „beskućništvo je fenomen u kojem su ključne ekonomske institucije na tržištu nekretnina, na tržištu rada i na finansijskim tržištima nesposobne za proizvodnju i distribuciju smeštajnih resursa na efikasan, delotvoran i pravedan način...” (Cooper 1995: 7). Ova definicija skreće pažnju na činjenicu da većina ljudi doživljava beskućništvo kao deo materijalne uskraćenosti koja se često produžava zbog faktora kao što je nezaposlenost. Socijalna definicija naglašava da „dom počiva na različitim socijalnim odnosima i da brze promene i poremećaji mogu doprineti stresu stambene nesigurnosti” (Cooper 1995: 7). Ova definicija skreće pažnju na to da se beskućništvo ne može adekvatno razumeti mimo razmatranja demografskih promena, rodni obrazaca i porodične (dis)funkcionalnosti (pogotovo nasilja u porodici). Politička definicija interpretira beskućništvo kao „stanje u kojem ključne političke institucije ne reaguju na potrebe najugroženijih u zajednici i nisu sposobne za efikasnu intervenciju koja će rezultirati pravičnom raspodelom troškova i koristi stanovanja u zajednici...” (Cooper 1995: 8). Ova definicija se može smatrati ciničnim načinom ukazivanja na to da je beskućništvo u osnovi nesposobnost vlade da postigne ili održi politiku socijalne pravde. Personalna definicija beskućništva naglašava da je reč o ličnom, psihološkom šoku i stanju uskraćenosti koje pojedinci suočeni sa beskućništvom mogu interpretirati na različite načine (Cooper 1995: 8). Drugi (Chamberlain and Johnson 2016) razlikuju doslovnu/bukvalnu, subjektivističku i kulturnu definiciju. Doslovna/bukvalna definicija izjednačava beskućništvo sa nedostatkom krova nad glavom, subjektivistička definicija određuje beskućništvo na osnovu percepcije osobe o adekvatnosti sopstvenog smeštaja, dok kulturna definicija tvrdi da je beskućništvo objektivna kategorija koja ne zavisi od lične percepcije. Brojni autori koriste kulturnu definiciju beskućništva (vidi Flatau *et al.* 2009; Chamberlain 1999; Chamberlain and MacKenzie 1992, 2008) navodeći da ono nije samo nedostatak skloništa (život na ulici ili u napuštenim zgradama i improvizovanim skloništim), već da u njega spada i smeštaj koji u kontekstu date zajednice i kulture ne zadovoljava minimalne standarde stambene sigurnosti i ne ispunjava osnovne uslove za život.

- *Ustavne ili pravne definicije* koriste nacionalne i lokalne vlasti i one su deo zakonodavstva.
- *Kontinuumске definicije* uključuju sve moguće vidove beskućništva, od osoba koje nemaju krov nad glavom do onih koje imaju nesiguran ili neadekvatan smeštaj. Prednost ovih definicija je njihova versatilnost, dok podležu kritici (vidi Chamberlain *et al.*, navedeno prema Ravenhill 2008: 6) iz razloga što impliciraju da je beskućnik svako sem osoba koje su vlasnici svog doma/adekvatne smeštajne jedinice.
- *Statističke definicije* daju uvid u razmere problema beskućništva. Statistički podaci o beskućništvu prikupljaju se putem prebrajanja ljudi koji su prepoznati kao beskućnici. Na ovom nivou javlja se problem „ko će ući u statistiku” (odnosno, koje kategorije beskućnika) što posledično određuje razmere beskućništva. Pojedini autori (vidi Rossi 1989) odbacuju statistiku u domenu beskućništva ocenjujući je kao nepouzdanu, irelevantnu i nereprezentativnu za problem koji želi da identifikuje i objasni. Drugi su konstatovali da „statističke definicije više govore o organizacijama koje prikupljaju podatke nego o samoj pojavi koju treba da mere” (Hutson and Liddiard, navedeno prema Ravenhill 2008: 7)³.
- *Definicije zasnovane na nedostatku smeštaja* svode sve ostale faktore ili okolnosti koje mogu dovesti do beskućništva na nedostatak smeštaja ili na njegovu neadekvatnost (Avramov 1995; Baker 1997). Kritičari definicija ovog tipa (Karabanow 2004; Burt *et al.* 2001) ističu postojanje više elementa koji odvojeno ili zajedno karakterišu beskućništvo, kao što su „odsustvo trajnosti ili nestabilnost mesta, nestabilnost ili

Pojedini autori (Jahile 1987) izložili su kvalitativnu definiciju beskućništva na osnovu subjektivne i objektivne dimenzije beskućništva i razlika u stambenim potrebama. U tom kontekstu izdvojili su „benigno beskućništvo” (kada je osoba privremeno beskućnik, ali na raspolaganju ima izvesne lične, socijalne i materijalne resurse na osnovu kojih može biti skućena) i „maligno beskućništvo” (kada je osoba beskućnik i kada nema pristup resursima potrebnim da bi izašla iz beskućništva) (Jahile 1987).

³ Beskućništvo je „neuhvatljivo” iz više razloga. Usled geografske pokretljivosti mnogih beskućnika njihov kontakt sa mestom je često samo privremen i prolazan. Drugo, priroda njihovih okolnosti čini ih manje „vidljivima”. Retko se pojavljuju na biračkim spiskovima, često nemaju osnovnu legitimaciju, zdravstveni karton, niti bankovni račun. Mnogi imaju putnički način života, psihosocijalne probleme i zavisnost od psihoaktivnih supstanci. Usled navedenog često teže da ostanu neprimećeni i (namerno) „neuhvatljivi” (Williams 2010: 50).

odsustvo veza sa *porodicom* i nestabilnost *smeštaja*” (Burt *et al.* 2001: 2).

- *Definicije opšte javnosti* pod velikim su uticajem medijskog izveštavanja o beskućništvu i rada humanitarnih organizacija koje promovišu svoje aktivnosti u ovom domenu. One ukazuju na javnu predstavu o beskućništvu i upućuju na stavove šire populacije o ovom socijalnom problemu. S tim u vezi, definicija koju koristi javnost ima moć da „pomogne u rešavanju problema beskućništva i da doprinese njegovom prolongiranju, u zavisnosti od toga kako tumači njegovo značenje” (Ravenhill 2008: 8).

Evidentno je da postoji onoliko definicija beskućništva koliko i različitih stanovišta o ovom socijalnom problemu. Pojedini teoretičari (Јуровић и Луковић 2012: 13) ističu da definicije beskućništva znatno variraju u zavisnosti od:

- *aktera koji sagledavaju beskućništvo* (vlada, nevladine organizacije, mediji, građani, sami beskućnici), gde često postoji direktna veza između definicije koja se koristi i ciljeva i etosa tela/ organizacije koja nudi definiciju;
- *interesa posmatranja* (naučna analiza, intervencija, prevencija itd.);
- *istraživačkih pitanja* (ko su beskućnici, koji su uzroci beskućništva, kakva je društvena reakcija na beskućništvo, koje su karakteristike beskućničke populacije, koji je obim beskućničke populacije itd.);
- *metoda i pristupa* (teorijska i/ili empirijska analiza, kvantitativni i/ili kvalitativni opisi itd.).

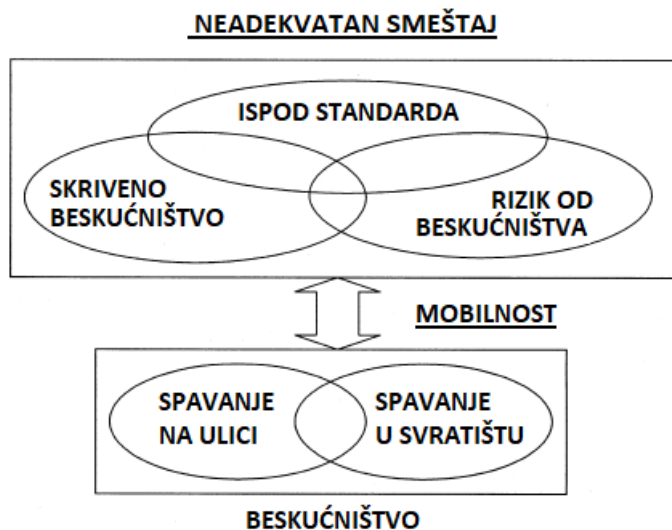
Razlike u definisanju delimično proističu i iz prenaplašavanja ili zanemarivanja pojedinih elemenata dinamike beskućništva. U njima se takođe vide promene u društvenim vrednostima po pitanju toga šta se smatra adekvatnim smeštajem (Shlay and Rossi 1992: 129). Naime, ono što se danas označava kao „beskućništvo” moglo se smatrati (samo) „marginalnim smeštajem” tokom ranijih godina (Perof 1987).

Različite definicije minimalnog stambenog standarda variraju u zavisnosti od zemlje i regiona, što uveliko otežava postizanje globalnog dogovora po pitanju toga koje stambene uslove treba uključiti u definiciju beskućništva. Karakteristike koje su u vezi sa geografskom pozicijom zemlje, poput klimatskih uslova, zatim socioekonomske odlike, tradicija i druge kulturne

razlike snažno utiču na nacionalne i regionalne varijacije u definicijama neadekvatnog smeštaja/stambenih uslova. Na primer, kuća u koju nije moguće uvesti grejanje može spadati u smeštaj visokog standarda u zemljama sa blagom klimom, dok u Severnoj Evropi takav smeštaj nije adekvatan tokom hladnih perioda (Springer 2000: 481). Iz tehničkih razloga, definicija neadekvatnog smeštaja mora biti ograničena na merljive elemente usled čega se potencira statistička definicija ovog pojma: „stambena jedinica bez krova i/ili zidova koja stoga ne pruža privatnost; bez adekvatnog prostora, adekvatne bezbednosti (pravne i fizičke), osvetljenja, grejanja, ventilacije i osnovne infrastrukture poput vodovoda i sanitarnih i kanalizacionih uslova; bez adekvatnog kvaliteta životne sredine i faktora vezanih za zdravlje i sa cenom koja nije razumna” (Springer 2000: 481). Dakle, dok definicija beskućništva može biti globalno prihvatljiva, definicija smeštajne jedinice koja je ispod osnovnog standarda kvaliteta mora se razlikovati i definisati na regionalnom i nacionalnom nivou (u zavisnosti od specifičnih kulturnih, društvenih, ekonomskih, ekoloških i drugih faktora). Takođe, „takvo razdvajanje ne samo da podržava različite vidove političkog delovanja, već i različite metode prebrajanja, koje treba da budu razvijene u bliskoj budućnosti, kao i temeljniju statističku analizu” (Springer 2000: 482).

Uvidom u sliku 1.1. uočava se da je beskućništvo deo neadekvatne stambene situacije. Kategorija mobilnosti ukazuje na moguće naizmenične ulaske i izlaske iz beskućništva. Razdvajanje kategorije beskućništva i neadekvatne stambene situacije podržavaju (barem) tri argumenta (vidi Springer 2000: 482). Naime, takvo grupisanje odslikava različite oblike delovanja koje treba da preduzmu kreatori politika. Kada je reč o beskućnicima neophodno je hitno delovanje, dok je po pitanju onih koji su u neadekvatnom smeštaju potrebno preduzeti mere koje će sprečiti pogoršanje njihove situacije i/ili stabilizovati njihov smeštaj. Druga činjenica koja ide u prilog ovakvom razdvajanju tiče se prikupljanja podataka: „mada različiti oblici neadekvatnog smeštaja podležu prebrajanju, prebrajanju za koje priznajemo da je teško sprovesti, putem popisa i anketa, isto ne važi za beskućničku populaciju” (Springer 2000: 482). Kako bi se utvrdio ukupan broj beskućnika potrebno je razviti i primeniti nove metode. Treći argument za razdvajanje ovih kategorija jeste činjenica da (za potrebe statističke analize) poređenje odlika beskućničke populacije, populacije u neadekvatnom

smeštaju i opšte kontrolne grupe može biti izuzetno korisno. Na taj način može se steći adekvatnije razumevanje uzroka beskućništva i neadekvatne stambene situacije, što potom može dovesti do razvoja adekvatni(ji)h rešenja.

Slika 1.1. Veza između beskućništva i neadekvatnog smeštaja

Izvor: Springer (2000: 481).

Definisanje beskućništva otežano je i postojanjem jedinstvenih uvida iz različitih nauka i oblasti proučavanja. Na primer, pri istraživanju beskućništva koriste se teorijski uvidi iz političkih nauka, antropologije, psihologije, sociologije, socijalnog rada, medicine, psihologije, ekonomije, istorije i dr. Različiti uvidi otežavaju formiranje koherentnog narativa i „dovode do toga da se delovi znanja ne uklapaju dobro u jednu celinu” (Murphy and Tobin 2011: 7). Ova problematika prožima ceo domen beskućništva – definisanje problema, otkrivanje uzroka i osmišljavanje strategija za njegovo rešavanje.

Usled navedenih okolnosti sve definicije beskućništva jesu relativne, sklone varijacijama i ograničene u operativnom smislu, što rezultuje nizom problema. Naime, nedostatak univerzalno prihvaćene definicije onemogućava kohezivno delovanje pri intervenciji i prevenciji problema beskućništva. Pojedini teoretičari (Carter, navedeno prema Burrows *et al.* 1997) smatraju da je uzrok tome činjenica da se sama socijalna politika toliko „upetljala” u pronalaženje složenih objašnjenja da u stvari umanjuje ili eliminiše

mogućnost prepoznavanja stvarnih potreba čak i pri direktnom suočavanju sa beskućnicima.

Nadalje, adekvatno definisanje beskućništva predstavlja osnovu socijalno-političke prakse u ovom domenu. Izbor definicije beskućništva određuje ko će biti uvršten u statistiku i ko će potom dobiti finansijsku i drugu pomoć, čime je ono izuzetno politički osetljivo pitanje (Peressini *et al.*, navedeno prema Springer 2000: 476)⁴. Oni koji zastupaju prava beskućnika daju prednost širim definicijama, dok oni koji su konzervativniji preferiraju uže definicije (Schlay and Rossi 1992: 132; Hafetz 2003: 1218).

Većina (empirijskih) studija koristi užu definiciju beskućništva koja opisuje populaciju *vidljivih*, odnosno *doslovnih beskućnika* i njihove uslove života. U njima se ističe „nedostatak redovnog pristupa konvencionalnom smeštaju” (Rossi 1989: 10), tj. „nedostatak pristupa minimalno adekvatnom smeštaju” (Busch-Geertsema *et al.* 2016: 2). U vidljive/doslovne beskućnike spadaju osobe koje žive u svratištima, na ulici, u napuštenim zgradama, u automobilima, podzemnim železnicama ili na drugim mestima koja nisu namenjena za život (Rossi 1989: 10; Argeriou *et al.* 1995: 735; Murphy and Tobin 2011: 12; Lee *et al.* 2010: 502; Toro 2007: 463). Pored njih postoji i kategorija *marginalno* ili *nesigurno smeštenih osoba*, odnosno *granično udomljenih* (Rossi 1989: 10; Argeriou *et al.* 1995: 735; Toro 2007: 463; Lee *et al.* 2010: 503) koja se u literaturi sreće i pod nazivom *rizik od beskućništva* (Springer 2000: 480). Nju čine oni koji žive u domaćinstvima drugih ljudi, koji su dobili obaveštenje o prinudnom iseljenju, stanovnici jeftinih hotela i drugi koji nemaju drugih opcija za smeštaj i čija je stambena situacija ugrožena (npr. zatvorenici i ljudi koji žive u drugim institucijama iz kojih će uskoro biti otpušteni, a nemaju smeštaj nakon otpuštanja). Treću kategoriju čine *skriveni beskućnici*, odnosno ljudi čije se beskućništvo ne opaža i ne ulazi u statistiku. U tu kategoriju spadaju ljudi koji žive kod rodbine ili prijatelja iz razloga što ne mogu da priušte sopstveni smeštaj (tzv. „sofa-surferi”). Bez pomoći bližnjih ove osobe bi živele na ulici ili u institucijama unutar sistema socijalne zaštite.

⁴ Preduslov adekvatne politike u čijem bi fokusu bili beskućnici jeste razumna procena obima i odlika beskućničke populacije. Podaci o veličini beskućničke populacije neophodni su kako bi se utvrdilo da li je problem uopšte uključen u okvire vladine politike: „teško je podstaći vlasti da se pozabave potrebama beskućnika ukoliko su parametri beskućničke populacije nejasni” (Chamberlain and MacKenzie 1992: 274).

Broj osoba koje žive u takvim uslovima veoma je teško odrediti, naročito u državama u kojima se od šire porodice očekuje da vodi računa o svojim članovima ukoliko je to potrebno. Takođe, razvijeno je više novih strategija deljenja smeštaja usled situacije na tržištu nekretnina (npr. u istočnoj Evropi) što dodatno otežava proces njihovog prebrajanja (Springer 2000: 480)⁵.

Pojedini teoretičari smatraju da uključivanje kategorije marginalno/nesigurno smeštenih osoba i skrivenih beskućnika u definiciju beskućništva dovodi do isuviše inkluzivnih definicija koje „proširuju obim, menjaju sastav beskućničke populacije i čine koncept beskućništva nejasnim” (Argeriou *et al.* 1995: 735). Drugi (Johnson 1989: 13) tvrde da „konvencionalne definicije ne samo da ne odražavaju kompleksnost istraživačkog problema, već i da učestalost, priroda i prisustvo uslova povezanih sa beskućništvom direktno zavise od toga koliko se beskućništvo usko ili široko definiše.” Dakle, problem leži u „postavljanju definicijske granice” (Peroff 1987: 34)⁶. Pojedini teoretičari (Millburn and Watts 1986) preporučili su upotrebu operacione definicije beskućništva koja bi razlikovala podgrupe beskućnika i vrste beskućništva (vidi Johnson 1989; Argeriou *et al.* 1995; Kuhn and Culhane 1998; Culhane *et al.* 2007; Fischer and Breakey 1991).

⁵ Ove strategije uključuju zajednički smeštaj, prilagođavanje napuštenih zgrada, subvencionisanje smeštajnih jedinica kao u slučaju Holandije i Danske i socijalni smeštaj kao u slučaju Nemačkoj i Britaniji (Wright 2000: 36).

⁶ Ukazujući na način koncipiranja definicija (beskućništva), Bert i sar. (Burt *et al.* 2001) navode da se traži „balans” između dva kraja dileme. Ukoliko su definicije previše inkluzivne one postaju beskorisne, a pojava postaje previše difuzna i uključuje preveliki broj ljudi. Kod beskućništva se ta tendencija opaža kod definicija koje „prete” da uključe sve stanovnike koji su siromašni ili nemaju adekvatan smeštaj. S druge strane, ukoliko su definicije previše uske, fokusiraju se isključivo na trenutne beskućnike. One mogu dovesti do nastanka politika koje teže poboljšanju, ali ne i prevenciji i ne obuhvataju šire pitanje teškog siromaštva i ljude koji su pod visokim rizikom od povremenog padanja u doslovno siromaštvo (Burt *et al.* 2001: 6).

TIPOLOGIJE BESKUĆNIŠTVA

U literaturi na temu beskućništva ponuđeno je više tipologija u svrhe razumevanja karakteristika, potreba i različitih situacija u kojima se nalaze beskućnici. Rane tipologije pretendovale su da utvrde lične karakteristike raznolike beskućničke populacije (koje su tipično interpretirane u patološkom kontekstu). Na primer, Lič (Leach 1979) je ponudio podelu beskućnika na „intrinzične” i „ekstrinzične”. „Intrinzične” beskućnike karakterišu mentalni ili fizički „deficiti” koji su uzrok njihovog beskućništva. Nasuprot tome, „ekstrinzični” beskućnici su dospeli u beskućništvo usled situacionih faktora (npr. gubitka posla, siromaštva i sličnog). S obzirom da se potrebe i prioriteti ove dve grupe razlikuju, Lič je smatrao da one zahtevaju diferencirane usluge. U sličnom maniru pojedini teoretičari (Mowbray *et al.* 1993) razvili su četvorogrupni model sastavljen od grupa beskućnika imenovanih kao „neprijateljska/psihotična”, „depresivna”, „najfunkcionalnija” i „zavisnička”, dok su drugi (Humphreys and Rosenheck 1995) izdvojili „alkoholičarsku”, „psihijatrijski nestabilnu”, „najfunkcionalniju” i „višeproblemsku” grupu, kao i kategorije „profesionalni prosjaci”, „ludaci” i „hronične pijanice” (Ribton-Turner, navedeno prema Pleace 2016b: 33)⁷.

⁷ Potrebno je napomenuti da su se istraživanja navedenih autora zasnivala na metodi klaster analize/analize grupisanja. Naime, za potrebe analize prikupljeni su podaci o iskustvima beskućnika, njihovom poreklu, merama društvenih veza i varijablama tretmana, uglavnom na malim uzorcima, kako bi se izdvojile potencijalne grupe unutar beskućničke populacije. Ovakav način analize doveo je do napretka u karakterizaciji podgrupa beskućničke populacije u pogledu mentalnog zdravlja, zloupotrebe psihoaktivnih supstanci, socijalnog kapitala, dužine trajanja beskućništva itd. Sa druge strane, navedena istraživanja su kritikovana iz razloga što su se oslanjala na retrospektivno samoizveštavanje (kao metodu od upitne pouzdanosti) pri merenju učestalosti i trajanja beskućničkih epizoda. Takođe, ova istraživanja su u isto vreme ponudila varijable koje mogu da mere uzroke beskućništva, beskućnička iskustva i uticaje beskućništva, time otežavajući tumačenje izvora i značenje grupnih razlika (Kuhn and Culhane 1998: 209).

Savremene tipologije kreću se od „kontinuum beskućništva”, preko klasifikacija zasnovanih na kvalitetu smeštaja, riziku od beskućništva, trajanju beskućništva, do tipologija koje se fokusiraju na odgovornost za delovanje u smeru rešavanja problema beskućništva (UNCHS 2000; Tipple 2006; Cooper 1995). S obzirom na uticaj u domenu istraživanja beskućništva, posebna pažnja posvećena je tipologijama koje se zasnivaju na kvalitetu smeštaja (naročito evropskoj tipologiji beskućništva i stambene isključenosti/ETHOS) i tipologijama koje se zasnivaju na vremenskoj dimenziji/trajanju beskućništva.

Kontinuumske tipologije

Kontinuumski pristup beskućništvu veoma je zastupljen u literaturi iz ove oblasti proučavanja (Daly 1992; Neale 1997; Toro 2007; Busch-Geertsema 2010; Watson and Austerberry 1986; Valentine 2001). Kontinuum može obuhvatati različite oblike beskućništva, tj. protezati se „od doma do beskućništva.” U potonjem slučaju, na jednom kraju kontinuum nalazi se siguran smeštaj, dok se na drugom kraju nalazi obitavanje na ulici. Kontinuumske tipologije skreću pažnju na „tanku liniju” između beskućnika u doslovnom smislu, onih koji su pod rizikom od beskućništva i skrivenih beskućnika. Opšte gledano, sve tri navedene grupe nesigurno smeštenih osoba govore u prilog činjenici da stambeni problemi čine kontinuum koji se ne može lako podeliti na dva segmenta koje čine beskućnici i oni koji to nisu.

Tipologije zasnovane na kvalitetu smeštaja

Postoji više tipologija zasnovanih na kvalitetu, tj. adekvatnosti smeštaja. Evropska federacija nacionalnih organizacija koje rade s beskućnicima (*European Federation of National Organizations Working with the Homeless/FEANTSA*) karakteriše adekvatan smeštaj kao onaj u kom dostupni prostor i pogodnosti (kvalitet) pružaju pogodno okruženje za zadovoljavanje fizičkih, društvenih, psiholoških i kulturnih potreba. Nizak kvalitet smeštaja, između ostalog, ogleda se u prevelikom broju osoba u smeštaju i visokom nivou buke i zagađenju, što ugrožava potrebu i pravo na privatnost, zdravlje i komfor (FEANTSA 1999: 10).

U literaturi na temu beskućništva najzastupljenije su dve tipologije zasnovane na kvalitetu smeštaja – Kuperova tipologija (Cooper 1995) i evropska tipologija beskućništva i stambene isključenosti (ETHOS) (Edgar *et al.* 2003, 2004; Edgar 2009, 2012) kojoj će biti posvećena posebna pažnja. Uzimajući u obzir da se (delimično) zasnivaju na proceni adekvatnosti smeštaja, pored navedenih tipologija biće predstavljena i podela na apsolutno i relativno beskućništvo, kao i na primarne, sekundarne i tercijarne beskućnike.

Bekućništvo obuhvata čitav niz uslova stanovanja i uobičajeno se definiše širokim kategorijama: *apsolutno* i *relativno* (Echenberg and Jensen 2008; Valentine 2001; Hiebert *et al.* 2005: 29; Fiedler *et al.* 2006). *Apsolutno beskućništvo* podrazumeva situaciju u kojoj lice ne poseduje smeštaj ili boravi u privremenom skloništu. Ova situacija se odnosi na osobe koje žive u parkovima, na ulicama, u skloništim, u privremenim objektima, koje se nalaze u privremenom smeštaju kod prijatelja/rodbine ili koje žive u improvizovanom skloništu kao što su napušteni automobili, vagoni i drugi objekti. Apsolutno beskućništvo se često posmatra kao „vrh ledenog brega”, uzimajući u obzir nevidljivu, neprepoznatu i neevidentiranu populaciju skrivenih beskućnika⁸. *Relativno beskućništvo* odnosi se na situaciju u kojoj smeštajna jedinica ne ispunjava osnovne standarde – ne pruža osećaj lične sigurnosti, nema adekvatnu zaštitu od nepogoda, nema pristup čistoj vodi, nalazi se daleko od radnog mesta, obrazovnih institucija i institucija zdravstvene zaštite, što onemogućava zapošljavanje, obrazovanje i lečenje.

Podela beskućnika na *primarne*, *sekundarne* i *tercijarne* (vidi Busch-Geertsema 2016: 128; Chamberlain and MacKenzie 2008: 3-4; Chamberlain 2014: 5) takođe je široko prihvaćena. U *primarne beskućnike* ubrajaju se lica koja žive na ulici, bez bilo kakvog skloništa. *Sekundarne beskućnike* čine lica koja nemaju stalno mesto boravka/adresu i koja često menjaju smeštaj. Reč

⁸ Pojedini teoretičari (Cloke *et al.* 2001) smatraju da skriveni beskućnici ostaju neevidentirani (i) zato što odbijaju da prihvate da su beskućnici i da su pod rizikom da ostanu bez smeštaja, te se ne prijavljuju kao beskućnici kod formalnih službi. Takođe, pri prebrojavanju se „često previde i ljudi koji žive u ruralnim oblastima i spavaju u šumama, na seoskim putevima, poljanama, izolovanim međama i jarcima i u štalama” (Cloke *et al.* 2001: 64). Deo problema je i ono što ruralni geograf Mark Lorens (Mark Lawrence) zapaža, ističući da „insistiramo na tome da primarno posmatramo beskućništvo kao obitavanje na određenim mestima umesto kao pokazatelj ukupnih procesa” (Lawrence 1995: 305).

je o licima koja žive u privremenom smeštaju uključuju one koji obitavaju u prelaznom smeštaju ili smeštaju za hitne slučajeve, one koji privremeno žive u tuđem domaćinstvu, one koji privremeno obitavaju u pansionima i „sofa-surferi”. *Tercijarni beskućnici* su lica koja tokom dužeg perioda žive u pansionima ili kampovima, bez stambene sigurnosti⁹.

Kuperova tipologija (Tab. 2.1.) zasniva se na četiri kategorije beskućništva.

Tabela 2.1. Kuperova tipologija beskućništva

Odlike	Stepen Beskućništva
Ljudi u smeštaju bez odlika „doma” poput sigurnosti i bezbednosti ili bez adekvatnih uslova.	Treći stepen relativnog beskućništva/neadekvatan smeštaj/začetak beskućništva
Ljudi primorani da trajno žive u iznajmljenim sobama u privatnim pansionima.	Drugi stepen relativnog beskućništva
Ljudi koji prelaze iz jednog u drugi oblik kratkoročnog ili privremenog skloništa poput pansiona, hostela ili kuća prijatelja.	Prvi stepen relativnog beskućništva
Ljudi bez prihvatljivog krova nad glavom, koji žive na ulici, pod mostovima ili u napuštenim zgradama.	Apsolutno beskućništvo

Izvor: Cooper (1995: 6), vidi i Chamberlain and Mackenzie (1992: 291).

Evropska tipologija beskućništva i stambene isključenosti (ETHOS)

Evropska tipologija beskućništva i stambene isključenosti (*The European Typology of Homelessness and Housing Exclusion/ETHOS*) razvijena je 2005. godine kao konceptualni okvir analize beskućništva na međunarodnom nivou. U pitanju je „možda najistaknutija definicija i klasifikacija beskućništva u savremenoj upotrebi, s jasno obrazloženom teorijskom osnovom... kao i jedna od retkih definicija beskućništva koja je konceptualno zasnovana...” (Amore *et al.* 2011: 19-21). ETHOS su razvile evropska federacija nacionalnih

⁹ Pojedini teoretičari (vidi Chamberlain 1999) izdvajaju:

- *primarno beskućništvo* - lica koja spavaju na ulici ili koriste zgrade, automobile i druge objekte i mesta kao skloništa;
- *sekundarno beskućništvo* - lica koja nemaju stalno mesto boravka/adresu i koja često menjaju smeštaj;
- *visoko beskućništvo* - lica koji žive u kolektivnom smeštaju, bez sopstvenog kupatila i kuhinje;
- *marginalno smeštena lica* - lica čiji su stambeni uslovi blizu minimalnog standarda.

organizacija koje rade s beskućnicima (*European Federation of National Organizations Working with the Homeless/FEANTSA*)¹⁰ i evropska opservatorija za beskućništvo (*The European Observatory on Homelessness/EOH*)¹¹ (Edgar *et al.* 2003, 2004; Edgar 2009, 2012). Reč je ujedno o definiciji i tipologiji (tj. klasifikaciji) beskućništva, čime ETHOS nudi predlog načina prepoznavanja beskućničke populacije i deli je u (pod)kategorije/podgrupe¹².

ETHOS je najpre korišćen od strane članova evropske opservatorije za beskućništvo u svrhe prikupljanja i uređivanja statističkih podataka o beskućništvu širom Evrope (Edgar *et al.* 2004). Potrebno je skrenuti pažnju da nisu sve evropske vlade (pod uslovom da ih uopšte zanima bilo kakva „zvanična” definicija beskućništva) saglasne po pitanju svih podgrupa koje ETHOS svrstava u beskućničku populaciju. Međutim, „gotovo svuda, nacionalne definicije se formiraju po ugledu na ETHOS” (Busch-Geertsema 2010: 21), što omogućava da se jasno vidi koje podgrupe populacije beskućnika jesu, odnosno, nisu obuhvaćene na nacionalnom nivou (Roman 2012: 236). To je velika prednost kada se vrši poređenje statistika iz različitih zemalja, a ujedno čini odličan osnov za pokušaj dalje konceptualne i empirijske harmonizacije.

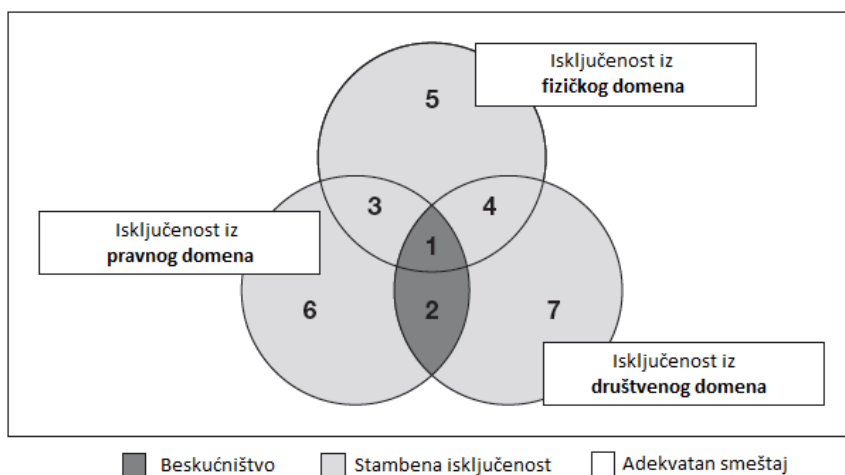
Konceptualni model ETHOS inicijalno je objavljen u *Drugom pregledu statistike beskućništva u Evropi* (Edgar *et al.* 2003), a unapređen je u pregledu iz naredne godine (Edgar *et al.* 2004). Model se fokusira na različite stambene uslove. Adekvatan smeštaj, odnosno adekvatna stambena situacija nazvana je „dom”. Dom čine tri domena. Ukoliko stambena situacija ne uključuje jedan ili više navedenih domena, reč je o beskućništvu ili stambenoj isključenosti (Edgar *et al.* 2003). Tri domena doma opisana su kao: „pristojan smeštaj (ili prostor) koji zadovoljava potrebe date osobe i njene/njegove porodice (*fizički*

¹⁰ FEANTSA je osnovana 1989. godine i okuplja neprofitne službe koje podržavaju beskućnike u Evropi. Na listi njenih članica ima preko 130 organizacija iz 30 zemalja, među kojima je 28 država članica (FEANTSA 2007).

¹¹ Evropska opservatorija za beskućništvo (EOH) osnovana je 1991. godine od strane FEANTSA u svrhe sprovođenja transnacionalnih istraživanja o beskućništvu i stambenoj isključenosti.

¹² Postoje i drugi pristupi definisanju beskućništva na nivou Evrope koji uključuju i niz nenevropskih pristupa (vidi Brousse 2004; Edgar *et al.* 2007).

domen), u kom postoji privatnost i može se stupati u društvene odnose (*društveni domen*) i nad kojim osoba ima isključivo vlasništvo, stambenu sigurnost i zvaničnu tapiju (*pravni domen*)” (Edgar *et al.* 2004: 5; Edgar 2009: 15; vidi i Edgar 2009, 2012; Busch-Geertsema 2010; Busch-Geertsema *et al.* 2016; Amore *et al.* 2011). Slika 2.1. ilustruje međusobni odnos navedena tri domena doma.

Slika 2.1. Definisanje stambenih uslova kao beskućništva, stambene isključenosti ili adekvatnog smeštaja u skladu sa fizičkim, pravnim i društvenim domenom

Izvor: Edgar (2009: 6), adaptirano prema Amore *et al.* (2011: 24);
vidi i Busch-Geertsema (2010: 22).

Prema modelu sa Slika 2.1. populacija se u trenutku prebrojavanja može razvrstati u tri grupe (Amore *et al.* 2011: 25): (a) beskućničku populaciju (tamnosiva zona); (b) populaciju koja se suočava sa stambenom isključenošću (svetlosiva zona) i (c) populaciju sa adekvatnim smeštajem (ne suočava se s beskućništvom ili stambenom isključenošću i predstavljena je kao beli prostor van krugova). Preklapanjem krugova dobijeno je sedam zasebnih oblasti (Tab 2.2) koje predstavljaju sedam različitih teorijskih kategorija beskućništva i stambene isključenosti¹³.

¹³ Kritika sedam različitih teorijskih kategorija beskućništva i stambene isključenosti kao i njihova modifikovana verzija u kontekstu tri domena data je u radu (Sahlin 2012: 232).

Tabela 2.2. Teorijske kategorije beskućništva i stambene isključenosti (ETHOS)

	Kategorije	Fizički domen	Pravni domen	Društveni domen
Beskućništvo	1 Nedostatak krova nad glavom	Nedostatak smeštaja (krova)	Nemati tapiju na prostor u isključivom vlasništvu	Nemati privatni i bezbedan lični prostor za društvene odnose
	2 Nedostatak kuće ili stana	Imati smeštaj koji je podoban za obitavanje	Nemati tapiju na prostor u isključivom vlasništvu	Nemati privatni i bezbedan lični prostor za društvene odnose
Stambena isključenost	3 Nesiguran ili neadekvatan smeštaj	Imati smeštaj (koji nije bezbedan ili nije podoban za obitavanje)	Nemati siguran zakup	Imati prostor za društvene odnose
	4 Neadekvatan smeštaj i društvena izolacija unutar pravno regulisanog smeštaja	Neadekvatan smeštaj (nepodoban za život)	Imati tapiju i/ili siguran zakup	Nemati privatni i bezbedan lični prostor za društvene odnose
	5 Neadekvatan smeštaj (sigurnost zakupa)	Neadekvatan smeštaj (smeštaj koji nije podoban za život)	Imati tapiju i/ili siguran zakup	Imati prostor za društvene odnose
	6 Nesiguran smeštaj (adekvatan smeštaj)	Imati smeštaj	Nemati siguran zakup	Imati prostor za društvene odnose
	7 Društvena izolacija unutar bezbednog i adekvatnog konteksta	Imati smeštaj	Imati tapiju ili siguran zakup	Nemati privatni i bezbedan lični prostor za društvene odnose

Izvor: Edgar *et al.* (2004: 6); vidi i Busch-Geertsema (2010: 23).

Daljim preciziranjem, ETHOS u najnovijoj verziji obuhvata trinaest različitih operacionalnih kategorija i dvadeset i četiri različite stambene situacije, smeštene unutar četiri konceptualne kategorije: nedostatak krova nad glavom, nedostatak kuće ili stana, nesiguran smeštaj i neadekvatan smeštaj (Tab 2.3.)¹⁴.

¹⁴ Edgar i sar. (Edgar *et al.* 2007) razvili su harmonizovanu verziju tipologije ETHOS pod nazivom *ETHOS light*, koja se iz godine u godinu redefiniše (vidi FEANTSA 2018). Harmonizovana definicija se u velikoj meri oslanja na definiciju ETHOS, ali većina kategorija neadekvatnog i nesigurnog smeštaja nije uključena jer se smatralo da će se saglasnost lakše postići ukoliko se u harmonizovanoj definiciji beskućništva fokus stavi na kategorije beskućništva i nedostatka kuće ili doma, jer su te kategorije prihvaćene kao beskućništvo u velikom broju evropskih zemalja (Busch-Geertsema 2010: 26). Tipologija *ETHOS light* (FEANTSA 2018) predlaže sledeću kategorizaciju beskućničke populacije: (1) Ljudi bez krova nad glavom - žive na ulici ili u javnim prostorima bez skloništa koje bi se moglo smatrati prebivalištem; (2) Ljudi u smeštaju za hitne slučajeve - nemaju stalnu adresu i često se sele iz

Tabela 2.3. Evropska tipologija beskućništva i stambene isključenosti (ETHOS)

Konceptualna Kategorija		Operacionalna kategorija		Stambena situacija	
Beskućništvo	Nedostatak krova nad glavom	1	Ljudi koji spavaju na ulici	1.1	Javni ili otvoreni prostor
		2	Ljudi koji borave u svratištima	2.1	Svratište
	Nedostatak kuće ili stana	3	Ljudi u smeštaju za beskućnike	3.1	Pansioni za beskućnike
				3.2	Privremeni smeštaj
				3.3	Obezbeđeni prelazni smeštaj
		4	Osobe u prihvatilištima za žene	4.1	Prihvatilišta za žene
		5	Osobe u smeštaju za migrante	5.1	Privremeni smeštaj, prihvatni centri
				5.2	Smeštaj za radnike–migrante
		6	Osobe koje će uskoro biti otpuštene iz institucija	6.1	Kaznene institucije
				6.2	Medicinske institucije
				6.3	Dečje institucije/domovi
		7	Osobe koje primaju dugoročnu pomoć (usled beskućništva)	7.1	Rezidencijalni domovi za starije beskućnike
				7.2	Obezbeđen smeštaj za bivše beskućnike
Stambena isključenost	Nesiguran smeštaj	8	Ljudi koji žive u nesigurnom smeštaju	8.1	Privremeno kod porodice/prijatelja
				8.2	Bez pravno regulisanog zakupa
				8.3	Ilegalan boravak na posedu
		9	Ljudi kojima pretili iseljenje	9.1	Sprovođenje pravnog naloga (iznajmljivanje)
				9.2	Nalog za oduzimanje imovine (vlasništvo)
		10	Ljudi koji žive pod pretnjom od nasilja	10.1	Incidenti koje je policija zabeležila
	Neadekvatan smeštaj	11	Ljudi koji žive u privremenim/ nekonvencionalnim smeštajima	11.1	Kuće na točkovima
				11.2	Nekonvencionalne građevine
				11.3	Privremene strukture
		12	Ljudi koji obitavaju u smeštaju nepodobnom za život	12.1	Smeštaj koji nije podoban za život
		13	Ljudi u smeštaju s ekstremno prekomernim brojem stanara	13.1	Najviša nacionalna norma prekomernog broja stanara

jedne u drugu vrstu smeštaja (npr. svratišta, prenoćišta za beskućnike); (3) Ljudi koji žive u smeštaju za beskućnike - obitavaju u smeštajima za beskućnike, gde je boravak vremenski ograničen i gde se ne nudi dugoročni smeštaj (npr. prihvatilišta za beskućnike, privremeni smeštaj, prelazni smeštaj uz podršku, prihvatilišta za žene ili smeštaj za migrante); (4) Osobe koje žive u institucijama - ostaju u zdravstvenim institucijama duže nego što je potrebno usled nedostatka smeštaja i ljudi u kaznenim ustanovama koji nemaju osiguran smeštaj nakon izlaska; (5) Ljudi koji žive u nekonvencionalnim smeštajima usled nedostatka prebivališta (npr. kuće na točkovima, nekonvencionalne građevine ili privremene strukture) i (6) Ljudi koji privremeno žive kod prijatelja ili porodice usled nedostatka sopstvenog smeštaja.

Izvor: Amore *et al.* (2011: 28).

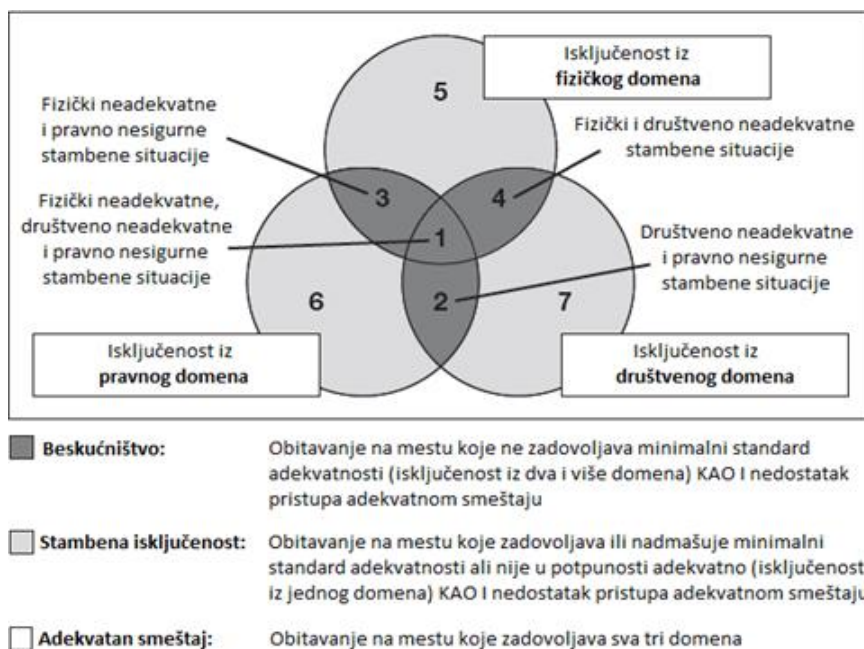
Kategorije nedostatka krova nad glavom i nedostatka kuće ili stana definišu beskućništvo, dok nesiguran smeštaj i neadekvatan smeštaj predstavljaju kategorije stambene isključenosti. Data tipologija nije ponuđena kao definitivna podela stambenih situacija na kategorije beskućništva i stambene isključenosti usled varijacija nacionalnih i/ili regionalnih stambenih standarda, normi i zakonima o zakupu smeštaja. Može se reći da je ona „vodič za klasifikovanje stambenih situacija u skladu sa konceptualnim modelom” (Amore *et al.* 2011: 27).

Kritika evropske tipologije beskućništva i stambene isključenosti

Iako predstavlja konceptualan napredak u odnosu na brojne postojeće definicije beskućništva, ETHOS ima izvesne nedostatke koji se mahom tiču validnosti samog koncepta (vidi Amore *et al.* 2011; Amore 2013; Busch-Geertsema 2010; Roman 2012; Sahlin 2012; Edgar 2012; Pleace and Bretherton 2013).

Pojedini teoretičari (Amore *et al.* 2011: 25; Pleace and Bretherton 2013: 63; Sahlin 2012: 227) istakli su odsustvo jasnog argumenta pri povlačenju granice između beskućništva i stambene isključenosti. Kako tvrde, ova granica je u navedenoj tipologiji nasumično povučena. Naime, kada je reč o beskućništvu, Slika 2.1. prikazuje da je ono jednako stambenim uslovima u kojima su osobe isključene iz barem dva od tri domena, ali se ovo odnosi samo na situaciju kada su ta dva domena „pravni” i „društveni” (kategorije 1 i 2). Nedostaje objašnjenje za takvu kategorizaciju – zašto se presek pravnog i društvenog domena posmatra kao beskućništvo, a preseci ostalih domena (kategorije 3 i 4) kao stambena isključenost? Kategorija 3 na Slici 2.1. (presek pravnog i fizičkog domena) predstavlja stambene uslove koji su fizički neadekvatni i nad kojima stanari nemaju isključivo vlasništvo, stambenu sigurnost i tapiju. Primer takve stambene situacije bilo bi improvizovano sklonište na javnoj površini. Nije argumentovano zašto izostanak ova dva domena ne čini stambenu situaciju beskućništvom: „ne deluje smisleno da se osoba koja živi u svratištu smatra beskućnikom, ali da prelazi u kategoriju stambene isključenosti ako počne da živi u improvizovanom skloništu” (Amore *et al.* 2011: 26). Kategorija 4 na Slici 2.1. predstavlja stambenu

situaciju u kojoj nedostaju fizički i društveni domen. Primer takve stambene situacije je pravno regulisan smeštaj u kojem ne postoje osnovni uslovi za očuvanje privatnosti niti adekvatna infrastruktura (npr. osoba mora koristiti javni toalet). Ponovo, „nije jasno zašto osobe koje žive u takvim uslovima (barem u razvijenim zemljama) nisu uključene u definiciju beskućništva” (Amore *et al.* 2011: 26). S tim u vezi, stambenu situaciju u kojoj su osobe isključene iz dva ili sva tri domena (bez obzira na to koja dva domena su u pitanju) treba „tretirati” kao onu koja ne zadovoljava minimalni standard adekvatnosti (Slika 2.2.).

Slika 2.2. Adaptiran model definisanja populacije kao beskućničke, stambeno isključene ili adekvatno smeštene, u skladu sa fizičkim, pravnim i društvenim domenom

Izvor: Amore *et al.* (2011: 33).

Drugi nedostatak tipologije odnosi se na njeno fokusiranje isključivo na mesto stanovanja u određenom trenutku, a ne i na situaciju u kojoj se osoba nalazi (Amore *et al.* 2011: 26; Pleace and Bretherton 2013: 64). Naime, nije svako ko živi u smeštaju koji ne zadovoljava kriterijume „doma” beskućnik ili

suočen sa stambenom isključenošću. Postoji mnogo ljudi koji obitavaju u privremenom ili kolektivnom smeštaju – na primer, ljudi koji su se preselili u drugi grad i žive kod prijatelja dok ne nađu stan ili ljudi koji žive u studentskim domovima. Kako bi se ojačala validnost tipologije apeluje se da „svi kriterijumi koji se koriste za definisanje koncepta treba da budu jasno predstavljeni u konceptualnom modelu” (Amore *et al.* 2011: 26). U suprotnom, postoji rizik od nedosledne primene u različitim stambenim situacijama i zemljama (Sahlin 2012).

Treće, u tipologiji postoje kriterijumi koji nisu naznačeni u konceptualnom modelu, kao što je slučaj sa kriterijumom „namenjenost” (Amore *et al.* 2011: 29). Institucije koje su namenjene za beskućnike svrstane su u kategorije nedostatka krova nad glavom i nedostatka stana ili kuće i impliciraju stambenu situaciju u kojoj postoji isključenost iz pravnog i društvenog domena (a u slučaju svratišta i iz fizičkog domena). Smeštaj namenjen za imigrante takođe spada u kategoriju nedostatka kuće ili stana. Međutim, mnogi drugi (institucionalni i neinstitucionalni) kolektivni smeštaji slični su navedenim „namenjenim” institucijama u kontekstu pravnog i društvenog domena (Roman 2012). Na primer, „ljudi koji borave u domovima ili u bolnicama retko imaju sigurnost zakupa ili privatni prostor za društvene odnose” (Amore *et al.* 2011: 29). Dakle, „čini se da su pojedine vrste institucija izuzete iz primene koncepta tri domena doma ili da postoji dodatni kriterijum – namenjenost beskućnicima ili imigrantima” (Amore *et al.* 2011: 29), što (bi) nužno zahteva(lo) ekspliciranje u konceptualnom modelu.

Četvrto, ETHOS primenjuje različite referentne periode, odnosno, prošlost, sadašnjost i budućnost na različite kategorije beskućničke populacije (Amore *et al.* 2011: 30; Pleace and Bretherton 2013: 63). Argument za uključivanje više referentnih perioda u klasifikaciju je sledeći: „ETHOS... je razvijen kako bi se obuhvatile različite putanje beskućništva i kako bi se naglasila dinamična priroda procesa beskućništva” (Edgar 2009: 22). Takođe, važno je razumeti (i) iskustva beskućnika u pogledu stambene nestabilnosti i mobilnosti: „razumevanje putanja koje vode u i iz beskućništva je neophodan osnov za razvoj politike...” (Edgar *et al.* 2007: 198). Sa druge strane, pri svrstavanju populacije u različite kategorije primenom različitih referentnih perioda stvara se konfuzija, odnosno odstupa se od konzistentnog referentnog okvira. Naime, za većinu kategorija iz ETHOS modela podrazumeva se da osoba koja

zaista jeste beskućnik u trenutku prebrajanja bude ubrojana u beskućnike (Amore *et al.* 2011: 30). Međutim, ljudi iz kategorija 6 i 7, odnosno, oni koji će verovatno *postati* beskućnici (nakon otpuštanja iz institucija) i pojedini koji su *nekada bili* beskućnici (oni koji primaju dugoročnu pomoć) takođe se svrstavaju pod beskućnike (Amore *et al.* 2011: 30). Edgar i sar. (2007) ističu da ljudi iz ove dve kategorije zapravo nisu beskućnici, ali smatraju da je uključivanje tih kategorija u definiciju beskućništva pragmatično jer su te populacije relevantne za politiku vezanu za beskućnike i stoga ih treba pratiti¹⁵. Kritičari ovog stanovišta (vidi Amore *et al.* 2011; Pleace and Bretherton 2013) ističu da iako su kategorije populacije pod rizikom od beskućništva i nekadašnji beskućnici relevantne za politiku njegovog suzbijanja i preveniranja, neophodno ih je jasno razlikovati, a ne samo pripojiti beskućničkoj populaciji: „čini se da je očigledno da nekadašnji beskućnici, bez obzira na to da li primaju trajnu pomoć, zaista jesu „nekadašnji” beskućnici, a ne „trenutni” beskućnici ili „zapravo” beskućnici” (Amore *et al.* 2011: 30)¹⁶.

Problem se javlja i na nivou razgraničavanja ljudi koji su „pod rizikom” od onih koji su „trenutno” beskućnici. Naime, da li osobe koje će uskoro biti otpuštene iz neke institucije, a nemaju dom u koji bi se vratili, treba posmatrati kao beskućnike ili ih tako treba klasifikovati tek nakon otpuštanja? Edgar i sar. (2007: 68) smatraju da ljudi koji borave u institucijama mogu da se smatraju beskućnicima „u strogom smislu” ukoliko ne postoji obezbeđen smeštaj u kojem bi mogli da borave nakon otpuštanja. Takođe navode da je prikladno da osoba ostane u instituciji dok joj se ne obezbedi smeštaj. Međutim, previđa se da priroda beskućništva i života u instituciji u velikoj meri zavisi od toga u kojoj instituciji je osoba smeštena – kaznenoj instituciji,

¹⁵ Pojedini autori (Edgar 2012) smatraju da je kritika upotrebe različitih referentnih perioda (vidi Amore *et al.* 2011) validna ukoliko se ETHOS razmatra sa stanovišta statističara koji žele da se uvere da u beskućnike budu ubrojane osobe koje su u trenutku prebrajanja zaista beskućnici. Time „stavovi, naročito po pitanju referentnog perioda, otkrivaju nesaglasnost između stroge interpretacije statističara, koji su navikli na ankete sprovedene u jednom trenutku na reprezentativnom uzorku i potreba stručnjaka koji se bave razvojem, procenom i implementacijom politika” (Edgar 2012: 224).

¹⁶ Da li će osobe koje primaju dugoročnu pomoć (usled beskućništva) biti ubrojane u beskućnike zavisi (i) od vrste stanarskih prava koja uživaju. Takođe, „pojedini vide takvu pomoć kao deo rešenja, a ne kao deo problema i odbijaju da uključe tu grupu u definiciju beskućništva” (Busch-Geertsema 2010: 25).

medicinskoj instituciji ili u domu za decu (Edgar 2012: 223). Zatvorenik ne može ostati u zatvoru iz razloga što nakon odsluženja kazne nema smeštaj, kao što ni deca koja postanu punoletna ne mogu ostati u domu za decu. Kada je reč o bolnicama, različite vrste bolnica imaju različita pravila otpuštanja (koja mogu varirati i unutar zemlje i od jedne do druge države).

Argument u korist ubrajanja populacije „pod rizikom” od beskućništva u kategoriju beskućnika je problematičan i iz razloga što „uvodi klasifikaciju zasnovanu na subjektivnoj proceni toga kakva *može biti buduća* stambena situacija date osobe, a ne kakva *jeste* u trenutku prebrajanja” (Amore *et al.* 2011: 30). Taj koncept ne postoji u ETHOS modelu i ne primenjuje se ni na jednu drugu stambenu situaciju. Time osobe koje će uskoro biti otpuštene iz institucija i nemaju dom u koji bi se vratile treba klasifikovati kao osobe koje su pod rizikom od beskućništva (Amore *et al.* 2011: 31).

Kao svojevrsan rezime prednosti i mana ETHOS modela pri analizi problematike beskućništva, moguće je konstatovati da nije neophodno da sve države budu saglasne po pitanju svih kategorija iz ove tipologije, niti da prihvate da sve navedene grupe postoje unutar (njihove) beskućničke populacije, jer je ta odluka „u određenoj meri i politička odluka, koja zavisi od konkretnog ekonomskog, kulturnog i institucionalnog konteksta” (Busch-Geertsema *et al.* 2016: 126). Znatno je važnije ustanoviti globalni okvir beskućništva u skladu sa kojim se mogu formirati nacionalne i lokalne definicije (što ETHOS zapravo i čini). Pojedini autori (Roman 2012; Busch-Geertsema *et al.* 2016) apeluju da se globalni naponi uloženi u rešavanje problema beskućništva fokusiraju na ljude koji nemaju smeštaj i one koji žive u privremenom ili hitnom smeštaju. Ovako uzak fokus je preporučen iz dva razloga. Prvo, ove oblike „doslovnog beskućništva”, naročito život na ulici i u svratištima, karakteriše viši stepen sličnosti širom sveta. Prisutni su i u razvijenom svetu i u zemljama u razvoju, za razliku od ostalih kategorija koje su više karakteristične za konkretne delove sveta ili krizne periode (vidi Cross *et al.* 2010; Tipple and Speak 2005). Takođe, na ovaj način bi se omogućila upotreba apsolutne, umesto relativne mere beskućništva, što bi bilo znatno teže u slučaju širih definicija koje su u većoj meri kulturno definisane (Busch-Geertsema *et al.* 2016). Drugi razlog za ovakav uzak fokus analize leži u činjenici da se „ulično beskućništvo često zanemaruje u kontekstu međunarodnih i lokalnih strategija za borbu protiv beskućništva, koje daju

prednost bolje organizovanim grupama koje žive u neadekvatnom smeštaju, poput stračara, čiji uslovi života, iako veoma loši, ipak čine stanicu na putu ka nečem trajnijem i održivijem” (Busch-Geertsema 2016: 4; vidi i Cross *et al.* 2010; Tipple and Speak 2005).

Tipologije zasnovane na riziku od beskućništva

Na osnovu težine okolnosti, tj rizika, beskućnička situacija može biti *akutna*, *neminovna* ili *potencijalna* (UNCHS 2000: 28; Tipple 2006: 11). *Akutno beskućništvo* podrazumeva život na ulici, u zgradama čije je rušenje planirano, tunelima metroa, železničkim vagonima, skloništima za hitne slučajeve, institucijama, svratištima i pansionima. U tu kategoriju spadaju i ljudi koji su izbačeni iz pređašnjeg smeštaja, žive kod porodice ili prijatelja usled sopstvenog neadekvatnog smeštaja ili žive u smeštaju koji predstavlja rizik po zdravlje. *Neminovno beskućništvo* karakteristično je za situaciju u kojoj osobi preči gubitak trenutnog smeštaja, a ona nije u mogućnosti da ga zadrži ili ne može da nađe zamenski smeštaj. U tu kategoriju spadaju osobe koje po završetku radnog angažmana gube smeštaj obezbeđen od strane firme, osobe koje izlaze iz institucija (zatvora, bolnica, domova), pojedine osobe koje su u procesu razvoda, osobe kojima preči izbacivanje iz stana i osobe kojima se bliži istek vremenski ograničenog zakupa stana. *Potencijalno beskućništvo* podrazumeva situaciju u kojoj gubitak smeštaja nije neminovan, ali do njega može doći usled neadekvatnog smeštaja ili prihoda. U tu kategoriju spadaju i ljudi sa vrlo niskim primanjima, osobe koje su u velikim dugovima, pojedini penzioneri, samohrani roditelji i osobe sa invaliditetom¹⁷.

¹⁷ Na osnovu istraživanja u Britaniji, SAD i Kanadi (Daly, navedeno prema UNCHS 2000: 29) ponuđena je petodelna klasifikacija zasnovana na rizicima od beskućništva: (1) Ljudi koji su pred rizikom da postanu beskućnici u skorije vreme i kojima je potrebna kratkoročna pomoć kako ne bi bili na ulici; (2) Ljudi kojima je primarno ili jedino potreban smeštaj. U ovu kategoriju spadaju ljudi koji rade, ali privremeno ili povremeno nemaju smeštaj; (3) Ljudi koji mogu da postanu relativno nezavisni, ali im je potrebna pomoć oko životnih veština kako bi mogli da se snalaze samostalno; (4) Ljudi koji imaju ozbiljne i/ili višestruke poteškoće, ali bi uz adekvatnu pomoć mogli da žive u grupnom smeštaju. U ovu kategoriju spadaju osobe koje su bile u instituciji ili su zlostavljane i potrebno im je izvesno vreme da se osamostale i (5) Ljudi kojima je potrebna trajna institucionalna nega ili koji s vremenom mogu preći u neki vid smeštaja sa podrškom.

Tipologije zasnovane na učestalosti i trajanju beskućništva

Obrasci koji se odnose na vreme provedeno van adekvatnog smeštaja u velikoj meri variraju. Na osnovu istraživanja ovih obrazaca utvrđena su tri tipa beskućništva: *prelazno* ili *privremeno*, *epizodičko* i *hronično* (Kuhn and Culhane 1998; Culhane *et al.* 2007; Argeriou *et al.* 1995; Fischer and Breakey 1986, 1991; Hopper 1989; Snow and Anderson 1987).

Empirijska potpora ove tipologije inicijalno je predložena u radu Rendala Kuna i Denisa Kulejna (Kuhn and Culhane 1998)¹⁸. Ovi autori su koristili klaster analizu kako bi istražili obrasce upotrebe svratišta od strane beskućnika u Njujorku u periodu od 3 godine. Kako navode, prelazno ili privremeno beskućništvo karakteristično je za osobe koje su u prelaznom periodu između dva stalna smeštaja. Za njih je kratak period beskućništva često jednokratno iskustvo. Epizodičko beskućništvo podrazumeva kratke naizmenične periode beskućništva i obitavanja u konvencionalnom smeštaju, dok hronično beskućništvo karakteriše dugoročna upotreba svratišta (Kuhn and Culhane 1998: 211).

Kako bi proverili hipotezu o tri tipa beskućništva, Kun i Kulejn razložili su njihove opise kroz dve dimenzije: učestalost beskućništva i trajanje beskućništva. Ove dimenzije su merili u skladu s tim koliko su puta (dimenzija učestalosti) i koliko dugo sveukupno (dimenzija trajanja) ljudi boravili u svratištima za beskućnike tokom perioda posmatranja¹⁹. Autori navode da

¹⁸ Ovu tipologiju su kasnije koristili Kertes i sar. (Kertesz *et al.* 2005) kako bi pokazali da je epizodičko ili hronično beskućništvo povezano s gorim mentalnim zdravljem nego prelazno beskućništvo, Gerig i sar. (Goering *et al.* 2002) kako bi istakli da su problemi sa kojima se suočavaju ljudi koji su prvi put beskućnici slični problemima sa kojima se nose hronični beskućnici i Katon i sar. (Caton *et al.* 2005) kako bi utvrdili faktore rizika za hronično beskućništvo. Kulejn i sar. (Culhane *et al.* 2007) koristili su tu tipologiju za analizu porodičnog beskućništva i utvrdili postojanje iste tri kategorije u okviru njega.

¹⁹ Kun i Kulejn (Kuhn and Culhane 1998: 212-213) iskoristili su administrativne informacije iz jedinstvene baze podataka njujorških svratišta - SCIMS (eng. *The Single Client Information Management System*) i manje baze podataka uspostavljene na osnovu sličnog sistema registracije klijenata kojim je rukovala kancelarija za pružanje usluga beskućnicima i odraslima – OSHA (eng. *Office of Services to the Homeless and Adults*) u gradu Filadelfiji. Njujorška baza sadrži podatke o tome kada su ljudi prvi put došli u određeno svratište, kada su otišli i kada su ponovo došli u svratište. Za potrebe analize, Kun i Kulejn (1998: 213) odabrali su ljude koji su prvi put došli u bilo koje od njujorških svratišta u periodu od 1. 1. 1988. godine do 30. 9. 1992. godine i ostavili mogućnost za svaku od osoba da ostane u

prelazno beskućništvo karakterišu niska učestalost i kratko trajanje (jedna ili najviše dve beskućničke epizode u vrlo kratkom ukupnom trajanju), epizodičko beskućništvo visoka učestalost i kratko trajanje (mnoge epizode u kratkom ukupnom trajanju), a hronično beskućništvo niska učestalost i dugo trajanje (vrlo mali broj epizoda s vrlo dugim ukupnim trajanjem). Tabela 2.4 pokazuje kako navedena tri tipa beskućništva proističu iz asocijacije između navedene dve dimenzije.

Tabela 2.4. Prelazno/privremeno, epizodičko i hronično beskućništvo u kontekstu učestalosti i trajanja

Učestalost	Trajanje	
	Kratko	Dugo
Visoka	Epizodičko	... ^a
Niska	Prelazno	Hronično

^a Nije opisano u tipologiji

Izvor: McAllister *et al.* (2011: 597).

Uprkos neospornom uticaju ove tipologije na istraživanje beskućništva, uočeni su izvesni nedostaci u domenu logike njene konceptualizacije i analitičkog pristupa izvornog empirijskog istraživanja (vidi McAllister *et al.* 2011). Prema načinu na koji je tipologija formirana (kao efekat interakcije između dimenzija učestalosti i trajanja) trebalo bi da postoji još jedna kategorija (visoka učestalost i dugo trajanje), ali ona nije elaborirana. Iako bi kategorija visoke učestalosti i dugog trajanja mogla biti konceptualizovana kao hronično beskućništvo, Kun i Kulejn ovaj tip beskućništva nisu merili na taj način²⁰. S obzirom na činjenicu da kategorija visoke učestalosti i dugog

svratištu ili da se u njega vrati tokom perioda od 3 godine nakon datuma prvog dolaska. Učestalost su merili kao broj boravaka u svratištu tokom 3 godine, a trajanje su merili kao ukupnu količinu vremena provedenog u svratištu tokom istog perioda.

²⁰ Na osnovu statistike koju su ponudili (Kuhn and Culhane 1998), pojedini autori (vidi McAllister *et al.* 2011: 597) proračunali su da su u njihovom uzroku, u proseku, jedan do dva boravka u svratištu predstavljala nisku učestalost, a da su manje od 250 do 300 dana u svratištu računali kao kratko trajanje. Zatim su analizirali novije podatke koji su uporedivi s podacima Kuna i Kulejna i isključili ljude ispod tih pragova. Na osnovu tih parametara procenili su da 4,0% populacije može da se svrsta u neopisanu (visoka učestalost-dugo trajanje) kategoriju, sa prosekom od 3,6 boravaka u svratištu i 513 dana provedenih u svratištu (vidi McAllister *et al.* 2011: 597). Kako navode „te procene deluju adekvatno jer je prosečna visoka učestalost u analizi Kuna i Kulejna iznosila 4,7 boravaka (epizodička

trajanja nije uključena u teoriju i istraživanje, epizodička kategorija se može smatrati rezidualnom, u smislu da uključuje sve što nije niske učestalosti (McAllister *et al.* 2011: 597). Međutim, rezidualna kategorija je problematična jer uključuje ljude s raznolikim vrednostima na dimenziji ili dimenzijama koje se proučavaju. Takva kategorija nikako se ne uklapa u tipologiju koja ima za cilj da prepozna homogene grupe na konkretnim dimenzijama.

Naredni problem leži u tome što se empirijska provera tipologije sproveda u relativno kratkom, trogodišnjem periodu, unutar kojeg su bili obuhvaćeni beskućnici različite starosti. Ljudi u prelaznoj kategoriji sa jednim ili dva kratka boravka u skloništu mogli su imati istoriju upotrebe skloništa bližu epizodičkoj ili hroničnoj nakon tog trogodišnjeg perioda. U prilog toj mogućnosti govore nalazi (Kuhn and Culhane 1998) koji pokazuju da su ljudi u prelaznoj kategoriji mlađi, a hronični beskućnici stariji od drugih beskućničkih grupa, kao i drugi nalazi (Dworsky and Piliavin 2000) koji pokazuju da je i jedna beskućnička epizoda značajan predskazatelj ponavljanja beskućničke situacije. Usled toga, bilo bi korisno preispitati jedan od glavnih nalaza Kuna i Kulejna, a to je veličina prelazne grupe beskućnika, koja po njihovim navodima predstavlja 81% populacije (Kuhn and Culhane 1998: 220). Takođe, pri istraživanju teorijskog modela „čini se svrsishodnije primeniti starosno–kohortni nacrt ili starosno–kohortno–sekvencijalni nacrt”, pri čemu bi se mlada kohorta ili niz starosno definisanih kohorti pratile tokom relativno dugog perioda (McAllister *et al.* 2011: 598).

Još jedan od problema u vezi sa nacrtom proizilazi iz činjenice da su Kun i Kulejn koristili skup podataka koji nije uključivao informacije o tome da li su ljudi bili beskućnici kada nisu bili u svratištima. Time njihov skup podataka „može da ponudi samo nejednoznačnu i naposletku neadekvatnu proveru opštije teoretizacije beskućništva” (McAllister *et al.* 2011: 598). Problematičan je i način evidentiranja izlaska *iz* i ponovnog ulaska *u* svratište. Naime, osoba mora da boravi van nekog njujorškog svratišta barem 30 dana

kategorija), a prosečno dugo trajanje iznosilo je 638 dana provedenih u svratištu (hronična kategorija). Osim toga, usled načina na koji su boravci u svratištu beleženi u bazi podataka koju su koristili Kun i Kulejn, broj dana tokom kojih ljudi nisu imali sklonište je verovatno bio preceđen, a učestalost boravaka je verovatno bila potcenjena...”. Stoga se može zaključiti da empirijski podaci osporavaju argument u korist trokategorijske tipologije (vidi McAllister *et al.* 2011: 597).

kako bi SCIMS smatrao izlazak iz svratišta odlaskom i kako bi ponovni ulazak smatrao povratkom (Kuhn and Culhane 1998: 213). To znači da SCIMS ne beleži kada ljudi odlaze i vraćaju se u svratište (više puta) u periodu od nekoliko dana (ali manje od 30 dana), odnosno, ne prepoznaje ljude sa čestim boravcima koji, ukupno posmatrano, dugo traju. Ti ljudi spadaju u neopisano polje u Tabeli 2.4.

U cilju adekvatnijeg razumevanja dinamike beskućništva nužno je razviti mere koje ne nude samo broj i profil beskućnika u određenom trenutku, već i broj ljudi koji su postali ili prestali da budu beskućnici tokom određenog vremenskog perioda (priliv i odliv beskućnika), kao i broj ljudi koji su se suočili s beskućništvom u nekom trenutku tokom određenog vremenskog perioda (npr. tokom jedne godine, 10 godina ili u toku života) (Busch-Geertsema 2010: 29-30). Posebnu pažnju potrebno je posvetiti kategoriji dugoročnih beskućnika, čija se populacija obično precenjuje usled fokusiranja na studije preseka i ankete kojima se utvrđuje trenutno stanje (vidi Culhane and Metraux 2008). Usled toga, potrebno je usmeriti pažnju na biografske studije o „beskućničkim karijerama“, odnosno „putanjama beskućništva“ kao verodostojnijim (MacKenzie and Chamberlain 2003; May 2000; Robinson 2003; Fopp 2009).

Tipologija Edvine Hercberg (Hertzberg 1992) fokusira se na potencijal kratkoročnih beskućnika da se vrate u standardan smeštaj ili da potonu u trajnije stanje beskućništva. Na osnovu trajanja beskućničke epizode i reakcije na to iskustvo, ova tipologija deli beskućnike na „odupirače“, „neodlučne“ i „prilagođene“. Oni koji se odupru beskućništvu mahom imaju stabilno zaposlenje i provedu veoma kratko vreme u beskućništvu. Odlučni su u nameri da se sklone sa ulice i vrate u standardan smeštaj. Međutim, kada dožive neuspeh u traženju posla i kada ne uspeju da pronađu finansijski pristupačan smeštaj, postaju obeshrabreni i sve više osećaju stid i krivicu, što ih sprečava da se obrate nadležnima za pomoć, te postoji verovatnoća da se pridruže dugoročnim beskućnicima (Hertzberg 1992: 155-156). Kada je reč o grupi „neodlučnih“, njih karakteriše duži period beskućništva, kao i lične prepreke na putu ka stabilnosti. U te prepreke najčešće spadaju narušeno fizičko i mentalno zdravlje, alkoholizam i disfunkcionalna porodica. Mada se nadaju da će stabilizovati svoj život, često prihvataju beskućništvo kao neminovnost (Hertzberg 1992). „Prilagođene“ čine osobe koje javnost i

popularni mediji karakterišu kao beskućnike. Oni su na ulici najduži period od sve tri kategorije ljudi. Retko idu u svratišta, ponosni su na svoju „nezavisnost” i obično ne primaju socijalnu pomoć. Uglavnom su nepismeni, dugoročno nezaposleni i često nemaju želju da imaju sopstveni dom.

Tipologije zasnovane na odgovornosti za pružanje pomoći

Ove tipologije polaze od ustavne ili pravne definicije beskućništva i u njima se navodi ko i pod kojim uslovima ima status beskućnika i time ostvaruje pravo na pomoć u vidu smeštaja obezbeđenog od strane nacionalne vlasti. U pitanju su mahom osobe koje imaju „prioritetne potrebe”, odnosno, čije su stambene okolnosti izuzetno teške i/ili krajnje neadekvatne (vidi Minnery and Greenhalgh 2007)²¹.

Engleska je jedna od zemalja u kojoj je dominantna ustavna definicija beskućništva (Busch-Geertsema and Fitzpatrick 2008; Pleace *et al.* 2008). Izvedena je iz zakona (Stambeni zakon iz 1996. godine, deo VII) u skladu s kojim određene grupe beskućnika imaju pravo na smeštaj obezbeđen od strane lokalnih vlasti: „opšte uzev, prema Ustavu, osoba je beskućnik ako nema smeštaj u kom po zakonu ima pravo da obitava, koji je pristupačan i fizički dostupan (njemu i njegovom domaćinstvu) i u kom bi bilo razumno da nastavi da živi. Ne smatra se razumnim da osoba nastavi da živi u svom domu ukoliko, na primer, to može da dovede do nasilja nad tom osobom (ili članom njene porodice)” (Department for Communities and Local Government/DCLG, Department for Education and Science/DfES, Department of Health/DoH, navedeno prema Busch-Geertsema and Fitzpatrick 2008: 71). Reč je o širokoj definiciji beskućništva koja ne obuhvata samo osobe koje su već napustili svoj dom. Većinu ustavom prepoznatih beskućnika u Engleskoj čine novooformljena ili nedavno podeljena domaćinstva (na primer, usled razvoda partnera), a u manjoj meri domaćinstva koja gube trenutni smeštaj (Pleace *et al.* 2008: 104).

²¹ Među grupama za koje se smatra da imaju „prioritetne potrebe” najčešće se nalaze domaćinstva sa izdržavanom decom, osobe koje su na neki način ugrožene (zbog starosti, narušenog fizičkog ili psihičkog zdravlja i sličnog) ili osobe koje su postale beskućnici usled nesreće poput požara i poplave (Neale 1997: 47).

Iako je ustavna definicija beskućništva u Engleskoj zaista široka, obaveza prema beskućnicima koju imaju lokalne vlasti – da obezbede (prikladan) privremeni smeštaj domaćinstvima dok im se ne nađe (prikladan) trajni smeštaj – odnosi se samo na beskućnike koji se kvalifikuju za pomoć, pripadaju ugroženoj grupi i nisu svojevolejno odabrali beskućništvo. Time se u ovoj zemlji termin „ustavom prepoznato beskućništvo” odnosi na zakonski beskućnička domaćinstva koja ispunjavaju i sve navedene dodatne ustavne kriterijume (Pleace *et al.* 2008).

Za razliku od Engleske, u Nemačkoj se osoba koja i dalje živi u svom domu, čak i u slučaju nasilja u porodici, smatra osobom „kojoj preči beskućništvo”, ali ne i „beskućnikom” (Busch-Geertsema and Fitzpatrick 2008: 72). Osobe kojima preči beskućništvo su administrativno jasno odvojene od osoba koje su postale beskućnici usled izbacivanja iz smeštaja ili napuštanja doma. U pravnom smislu, definicija beskućništva u Nemačkoj je vrlo uska. Lokalne vlasti imaju strogu dužnost da obezbede privremeni smeštaj osobama koje nemaju krov nad glavom. Međutim, opštinske službe za prevenciju pretežno se bave domaćinstvima kojima preči izbacivanje iz smeštaja usled kašnjenja s plaćanjem rente.

Tipologije beskućništva u zemljama u razvoju

Uslovi u kojima žive beskućnici u zemljama u razvoju značajno se razlikuju od uslova života u (visoko)industrializovanim zemljama. Iz tog razloga teoretičari (vidi Tipple 2006; Speak 2004; Tipple and Speak 2005; 2006) smatraju da na zemalje u razvoju nije moguće primeniti tipologije koje su prisutne u zapadnoj literaturi.

Između ovih zemalja postoje (i) značajne razlike u definisanju beskućništva. Naime, u zemljama u razvoju ne postoji jasna granica između beskućništva i ekstremnog siromaštva. Postoji malo istraživačke literature koja se izričito fokusira na beskućništvo, za razliku od širih tema siromaštva, gladi, etničkih sukoba i srodnih problema (Toro 2007: 469). Beskućništvo je na Zapadu često povezano sa socijalnom isključenošću, dok to nije nužno slučaj u zemljama u razvoju. Mnogi beskućnici koji žive na ulici u zemljama u razvoju čine to da bi bili bliži mestu egzistencije, ali imaju „dom” u porodičnoj kući ili mestu

porekla, često u susednom selu (Busch-Geertsema *et al.* 2016: 127). Takođe, među beskućnicima u zemljama u razvoju postoji više mreža podrške u zajednici nego što zapadna literatura pretpostavlja (Tipple and Speak 2006: 79).

Pojedini autori (Speak 2019) ističu da je u kontekstu zemalja u razvoju ključni definicijski izazov razlikovanje onih koji su „beskućnici” od onih koji su „neadekvatno smešteni”. Predloženo je da ključni kriterijumi za razlikovanje neadekvatnog smeštaja od beskućništva u ovim zemljama budu zasnovani na osnovnoj *de facto* sigurnosti vlasništva, zajedno sa pristupom osnovnim pogodnostima (obično na neformalnoj osnovi) i upotrebom razumno trajnih građevinskih materijala (Tipple and Speak 2005; Tipple 2006).

U zemljama u razvoju beskućništvo se grubo može predstaviti na sledeći način (Speak 2019: 1):

- privremeno, sezonsko, kratkoročno ili dugoročno doslovno spavanje na ulici, pod mostom ili na javnom mestu;
- kratkoročno, povremeno obitavanje na ulici, gde osoba redovno boravi na jednom mestu u vrlo skromnom improvizovanom skloništu od kartona, tkanine ili plastike;
- redovno obitavanje u istoj urušenoj zgradi;
- dugoročan život u krajnje skromnom, često opasnom smeštaju (npr. na čamcu ili sličnoj plutajućoj platformi) koji ne zadovoljava nijedan kriterijum adekvatnosti i
- dugoročan život u kampovima za izbeglice, bez izgleda za povratak kući.

UZROCI BESKUĆNIŠTVA

Istorijski gledano, teorijski doprinosi i nalazi empirijskih istraživanja podržavaju dva široka objašnjenja uzroka beskućništva: *individualističko i strukturno* (Peroff 1987; Stefl 1987; Johnson 1988; Field 1988; Jahile 1987; Watson and Austerberry 1986; Johnson *et al.* 2015; Tracey 1993; Farrugia and Gerrard 2015; Lee *et al.* 1990). U prvom slučaju naglasak je na individualnim, neposrednim uzrocima usled kojih ljudi postaju beskućnici, a koji se obično pripisuju „deficitima” u karakteru ili sposobnostima, ličnim problemima i poremećajima ponašanja (Kaufman 1984; Mulroy and Lane 1992; Tracey 1993; Bassuk *et al.* 1984; Robertson 1992; Susser *et al.* 1993). U drugom slučaju akcenat je na strukturnim uslovima za koje se veruje da su u osnovi beskućništva (vidi Rossi 1989; Appelbaum *et al.* 1991; Elliott and Krivo 1991; Bohanon 1991; Honig and Filer 1993; Busch-Geertsema 2005; Anderson 1997; Burt 1992; Chamberlain and Mackenzie 2008). Prema tom stanovištu, sve veća populacija „novih beskućnika”²² posledica je strukturnih problema poput ograničene ili smanjene dostupnosti priuštivog smeštaja, visoke stope nezaposlenosti, visoke stope siromaštva i nedostatka, odnosno „škrtih” socijalnih usluga.

Savremeni pristupi analizi uzroka beskućništva naglašavaju interakciju individualnih i strukturnih faktora rizika (Neale 1997; Pleace 2016b; Fitzpatrick 2005; O’Flaherty 2004; Nooe and Patterson 2010; Clapham 2003).

²² Tokom 1950ih i 1960ih studije o beskućnicima uglavnom su bile fokusirane na stanovnike sirotinjskih četvrti - sredovečne ili starije muškarce koji su često boravili u hostelima i uglavnom živeli od nadničarskog rada, milostinje ili socijalne pomoći. Ovi beskućnici često su opisivani kao osobe sa mentalnim poremećajima ili zavisnici od psihoaktivnih supstanci, slabo ili uopšte neintegrisani u društvo. U poređenju sa beskućnicima iz vremena sirotinjskih četvrti, od 1980tih, među beskućnicima se prepoznaje znatan broj žena, mladih, dece i porodica sa decom. Ove kategorije beskućnika imenovane su kao „novi beskućnici” (Ravenhill 2008).

Smatra se da različiti strukturni faktori, lične i porodične istorije, kao i individualne karakteristike mogu interagovati i jedno drugom pojačavati uticaj u toj meri da za mnoge ljude postane nemoguće da steknu i održe stalan smeštaj. Uprkos pomaku u razmišljanju o beskućništvu kao o višefaktorskoj pojavi, pojedini autori (Shlay and Rossi 1992: 145) istakli su da „shvatanje da su na delu brojne sile dodatno naglašava nedostatke u trenutnom znanju o uzrocima beskućništva”. Naime, praktično ne postoji nijedna empirijski zasnovana teorija o uslovima koji dovode do beskućništva i izlaska iz beskućništva, što je „delimično posledica odsustva teorijski zasnovanog istraživačkog plana” (Shlay and Rossi 1992: 145). Takođe, uprkos učestalim konceptualnim analizama strukturnih uslova koji su u korenu beskućništva, istraživači još uvek nisu sistematski evaluirali ta objašnjenja. Umesto toga, većina empirijskih studija o beskućnicima bavi se procenom veličine beskućničke populacije ili opisivanjem njenih sociodemografskih odlika. Takođe je primetno da istraživački radovi u ovoj oblasti proučavanja uglavnom nalaze uzroke za kojima aktivno tragaju ili na koje naiđu prilikom evaluacije konkretne teme. Imajući na umu navedeno, autorke ove studije sklone su da se slože sa konstatacijom da „rastuće akademsko i političko interesovanje nije naročito doprinelo adekvatnijem razumevanju uzroka beskućništva” (Elliott and Krivo 1991: 113).

Delimičan pomak u razumevanju uzroka beskućništva desio se sa „terminološkim prevratom” – upotrebom termina *okidači* umesto *uzroci*. Do kasnih 1990ih u literaturi se govorilo o uzrocima beskućništva na način da su oni mahom prihvatani bez obzira na dostupne dokaze i opsežnija testiranja. Pojedini autori (Randall and Brown 1999; Shlay and Rossi 1992) utvrdili su da većina njih nisu direktni uzroci beskućništva. Umesto toga, konstatovano je da postoji više složenih okidača koji potencijalno mogu dovesti do toga da ljudi zapadnu u beskućništvo. Tako se uvrežilo shvatanje da je beskućništvo proces, a ne iznenađan događaj, što je ujedno skrenulo pažnju na značaj prevencije beskućništva.

Individualističko stanovište

Individualističko stanovište fokusira se na osobine beskućnika i locira koren problema beskućništva u „lošim ljudima” i „lošoj sreći” (Tracey 1993: 44). Na ovaj način uzroci beskućništva traže se pozivanjem na lične faktore, tj. lične probleme poput bolesti zavisnosti, mentalnih poremećaja, skitnje, prostitucije i sličnog što karakteriše „loše ljude”. U tom maniru beskućništvo se posmatra kao socijalno–patološka pojava i kao „moralno izvitoperenje uzrokovano besposličarenjem i neradom” (Југовић и Луковић 2012: 11; vidi i Hopper 1991; Toro and Wall 1991). Kada govore o „lošoj sreći”, individualistička objašnjenja ukazuju da lični problemi poput razvoda, fizičke bolesti, povrede ili neočekivanih rashoda mogu dovesti do beskućništva (Kaufman 1984; Mostowska and Debska 2020; Mulroy and Lane 1992). Ono se posmatra i kao vid otuđenosti gubitkom „afilijativne veze” (posla, porodice ili doma) koja povezuje pojedinca s društvom (Caplow, navedeno prema Ravenhill 2008: 6).

Većina ranih istraživanja beskućništva fokusira se na lične probleme beskućničke populacije (Johnson 1988; Field 1988; Stefl 1987; Jahile 1987; Watson and Austerberry 1986; Susser *et al.* 1993). Ova istraživanja, tzv. studije na individualnom nivou, zasnivaju se na ideji da se karakteristike beskućnika u velikoj meri razlikuju od karakteristika opšte populacije (vidi Johnson *et al.* 2015; Fitzpatrick *et al.* 2015). U najčešće faktore rizika svrstani su: mentalni poremećaji (Bassuk *et al.* 1984; Robertson 1992; Toro and Wall 1991; Robinson 2003; Shelton *et al.* 2009), zloupotreba psihoaktivnih supstanci (Fischer and Breakey 1991; Fichter and Quadflieg 1999; Teesson *et al.* 2003; Johnson and Fendrich 2007), fizička oboljenja (Shelton *et al.* 2009; Susser *et al.* 1993), nasilje u porodici (Bassuk and Perloff 2001; Browne 1993), boravak u zatvoru (Zapf *et al.* 1996), boravak u institucijama za zaštitu dece (Shelton *et al.* 2009), kao i demografske karakteristike poput starosti, pola, strukture domaćinstva i etničke pripadnosti (Burt and Cohen 1989; Susser *et al.* 1993; Grace *et al.* 2006; O'Flaherty 2004). Česte su i studije koje istražuju vezu beskućništva i ljudskog kapitala, poput obrazovanja i podrške porodice (Shinn *et al.* 1991; Fitzpatrick *et al.* 2007; Barker 2012; Ayed *et al.* 2020), kao i studije koje uzimaju u obzir traume i nasilje (Herman *et al.* 1997; Browne 1993; Koegel *et al.* 1995).

Pojedini autori (Susser *et al.* 1993; vidi i Crane 1999; Keigher 1992; Crane and Warnes 2001) razvili su model uzročnih putanja koji uključuje lične faktore rizika od beskućništva tokom životnog ciklusa. Kao najuticajniji faktori rizika u poznoj životnoj dobi izdvojeni su nedostatak ekonomskih i društvenih resursa i narušeno zdravlje. Najuticajniji faktori rizika tokom srednje i kasne odrasle dobi jesu: boravak u zatvoru, zloupotreba psihoaktivnih supstanci, problemi s mentalnim i fizičkim zdravljem, viktimizacija, nedostatak porodičnih i društvenih veza, niski prihodi i manjak beneficija u domenu socijalnog osiguranja (Cohen 1999). Ključni događaji koji često prethode beskućništvu u poznoj starosnoj dobi jesu „smrt bračnog partnera, smrt roditelja, razvod, konflikti u porodici, prestanak rada, iseljenje zbog neplaćenih troškova iznajmljivanja i javljanje ili pogoršanje mentalnih poremećaja” (Crane *et al.* 2005: S154)²³.

Mada mnogi beskućnici pate od mentalnih poremećaja, zloupotrebe psihoaktivnih supstanci ili fizičke bolesti, „ti problemi ne moraju nužno biti osnovni razlog njihove beskućničke situacije” (Shlay and Rossi 1992: 148). Ovi problemi mogu posredno uticati na beskućništvo na način da smanjuju sposobnost osobe da participira na tržištu rada i održi stabilne veze sa prijateljima i porodicom. Hronični problemi te vrste mogu dovesti do siromaštva usled nedostatka ekonomske i socijalne pomoći i time povećati rizik od beskućništva.

Savremeni nalazi pokazuju da narušeno mentalno zdravlje samo za sebe nije dovoljan, niti neophodan uzrok beskućništva (Shelton *et al.* 2009; Montgomery *et al.* 2013; Irwin *et al.* 2008; Fitzpatrick *et al.* 2015). Stavljanjem isključivog naglaska na lečenje mentalnih poremećaja i bolesti zavisnosti zanemaruje se heterogena priroda beskućničke populacije i stiče se

²³ Sociološka objašnjenja individualnih faktora rizika različitih pojava često su znatno složenija. Ta složenost se ogleda u dva važna pitanja (Johnson *et al.* 2015). Prvo, tu je pitanje agentivnosti kao sposobnosti osobe da deluje nezavisno i samostalno donosi odluke. Drugo, postoje brojne lične osobine koje često imaju vrlo različite „prirode” (i samim tim se razlikuju u pogledu rizika). Na primer, postoje intrinzične lične osobine na koje osoba ne može da utiče, poput starosti, etničke pripadnosti i pola. Postoje i lični „deficit” poput fizičkih i mentalnih zdravstvenih problema, na koje osobe nekada mogu da utiču. Treći skup ličnih osobina odnosi se na osobeno ponašanje (pušenje, konzumiranje alkohola i narkotika itd.). Četvrti skup ličnih osobina obično se svrstava u kategoriju ljudskog kapitala (obrazovanje, porodica i porodična istorija, društvene mreže itd.).

utisak da je lečenje kompletno rešenje za sklanjanje ljudi sa ulice²⁴. Zanimljivo je obratiti pažnju na studiju (vidi Blasi 1994) u kojoj su prikupljeni podaci o postojećim istraživanjima na temu beskućništva i u kojoj je iznet nalaz da je od ukupno 354 članka o beskućništvu, čak dve trećine objavljeno u časopisima posvećenim psihijatriji, psihologiji i medicini, a samo pet procenata u člancima posvećenim političkoj ekonomiji, ekonomiji ili smeštaju (Blasi 1994: 580). Na osnovu ovih podataka konstatovano je da su „američke društvene nauke deo šire kulture u kojoj se gotovo sve društvene pojave – naročito one vezane za siromaštvo – posmatraju kao odraz ličnih osobina, ličnog izbora i ličnog neuspeha” (Blasi 1994: 581).

S tim u vezi, pojedini teoretičari (Ryan 1976; vidi i Tracey 1993) koriste termin „okrivljavanje žrtve”. Naime, kada se krivi žrtva, društveni problemi se posmatraju kao posledica izuzetnih okolnosti, ličnih „deficita” ili nepredviđene nesreće u inače funkcionalnom sistemu. Drugi (Marcuse 1988) za ovakvu perspektivu posmatranja koriste termin „specijalizam”, kao traganje za posebnim osobinama u beskućničkoj populaciji i razvojem programa za svaku od njih, koji dovodi do toga da se opšti problem odvaja od njegovih sistemskih uzroka. Jedan od primera specijalizma jeste pripisivanje beskućništva deinstitutionalizaciji osoba sa mentalnim poremećajima, čime se skreće pažnja sa pravih uzroka beskućništva u koje, između ostalog,

²⁴ Veoma je teško izneti objektivnu procenu zastupljenosti mentalnih poremećaja (ili zloupotrebe psihoaktivnih supstanci) među populacijom beskućnika (vidi Toro and Wall 1991). Dijagnoza mentalnih poremećaja među beskućnicima (naročito bipolarnog poremećaja kao jednog od češćih) kreće se u rasponu od 25-50% u zavisnosti od konkretne studije, uzorkovanja i metode merenja (Ayano *et al.* 2020: 2). Pored toga, retke su studije koje ispituju faktore rizika tokom vremena. U njima se beskućništvo obično opisuje u diskretnom vremenskom trenutku, što ga konceptualizuje kao statični fenomen, iako promene u demografiji beskućnika tokom vremena mogu imati ključne implikacije na sprovođenje politika javnog zdravlja u ovom domenu. Longitudinalni podaci o populaciji beskućnika koji bi pružili informacije o prevalenciji faktora rizika tokom vremena uglavnom nisu dostupni. Sa druge strane, postoje studije koje koriste slične metode uzorkovanja, sprovedene u različito vreme i time nude alternativni pristup. U jednoj takvoj studiji (North *et al.* 2004) analizirana je prevalenca mentalnih poremećaja među 3 beskućničke populacije u periodu 1980ih, 1990ih i 2000. godine. Upoređivanjem odabranih demografskih podataka, istorije zloupotrebe psihoaktivnih supstanci i mentalnih poremećaja, autori su izvestili o drastičnom povećanju pojedinih dijagnoza tokom vremena. Neki od nalaza iz studije govore u prilog tome da se stopa bipolarnog poremećaja među beskućnicima uvećala (naročito nakon 1990ih), kao i stopa depresije (među muškarcima u kasnijim periodima u odnosu na 1980te).

spadaju nedostatak finansijski pristupačnog smeštaja i niska primanja. Pojedini autori (Huttman, navedeno prema Tracy 1993: 45) iznose kontroverznu tezu da, kako bi zaštitili sopstvene interese (posao i prihode), pružaoci usluga u sistemu socijalne zaštite svesno uokviruju potrebe i probleme beskućnika kao individualne probleme koji zahtevaju specijalizovana rešenja koja oni mogu da pruže²⁵. Kritičari termina „okrivljavanje žrtve” (Ryan 1976) stavljaju naglasak na sistemsko stanovište, navodeći da se društveni problemi ne mogu rešiti individualizovanim pristupima, jer se takvi pristupi ne bave korenom problema: „analize koje fokus stavljaju na lične deficite beskućnika mešaju karakteristike beskućnika sa uzrocima beskućništva” (Wright *et al.*, navedeno prema Wright 2000: 30). Sa druge strane, ovakvo shvatanje zanemaruju činjenicu da su ljudima često potrebne individualne usluge. Mentalni poremećaji, bolesti zavisnosti i drugi lični problemi ne nestaju čim osobi postanu dostupni smeštaj, posao i prihodi.

Kada je reč o kritici navedenih istraživanja, može se konstatovati da iako nude velike varijacije u ličnim karakteristikama, „u njima nema velikih varijacija u uslovima na tržištu nekretnina” (Early and Olsen, navedeno prema Johnson *et al.* 2015: 14). Stoga, koeficijenti strukturnih varijabli ne mogu biti jednako precizno utvrđeni kao koeficijenti individualnih varijabli. Drugi, još važniji problem leži u tome što ova istraživanja ne uzimaju u obzir interakciju između individualnih i strukturnih faktora rizika (na nivou određene oblasti,

²⁵ S tim u vezi, pojedini autori (Ravenhill 2008) koriste izraz „beskućnička industrija” kao koristan naziv za brojne organizacije i pojedince koji se bave beskućništvom. Prema Ravenhillu, „beskućnička industrija uključuje organizacije iz državnog i nevladinog sektora, kampanje, crkve i humanitarne organizacije, akademike, intelektualce, istraživačke organizacije...” (Ravenhill 2008: 14). Mnoge od navedenih organizacija i osoba finansiraju se zahvaljujući postojanju beskućništva. Kao i svaka druga industrija, beskućnička industrija podleže tržišnim silama. U kontekstu SAD Ravenhill navodi da je „od 1990ih godina beskućnička industrija doživela porast u broju ustanova i naučno-istraživačkih radova...” (Ravenhill 2008: 15), što je poslužilo kao katalizator poboljšanja pomoći beskućnicima. Takođe, ova industrija samu sebe održava, jer, iako pokušava da doprinese rešenju problema beskućništva, u interesu joj je da osigura da postoji sledeća faza koju je potrebno sprovesti (npr. istraživanja, monitoring). Tržišne sile ne samo da su doprinele ubrzanom razvoju beskućničke industrije, već je došlo do razvoja ogromnih konglomerata putem udruživanja humanitarnih organizacija u svrhe pronalaženja novih izvora finansiranja i zadovoljavanja potreba klijenata. Paradoks leži u tome što beskućnička industrija pokušava da umani patnju beskućnika i olakša njihov povratak u društvo, a postoje jasne indikacije da je upravo ona delimičan uzrok tome što pojedini ljudi nemaju krov nad glavom (Ravenhill 2008: 15).

npr. grada) i time zaključuju da su individualne karakteristike značajne, za razliku do strukturnih uslova. Izuzetno je važno skrenuti pažnju na činjenicu da različiti nalazi sugerišu različita politička rešenja. Kako pojedini teoretičari navode „studije na nivou grada sugerišu smanjenje renti i povećanje dostupnosti smeštaja, dok studije na individualnom nivou kažu da treba raditi na patologiji i siromaštvu” (O’Flaherty 2004: 1; vidi i O’Flaherty 2012).

Strukturni faktori

Empirijski naglasak na lične probleme beskućnika skrenuo je pažnju sa analize strukturnih faktora beskućništva. Nalazi brojnih studija (Early and Olsen 2002; Johnson *et al.* 2015; Elliott and Krivo 1991; O’Flaherty 1996; Early 2005; Stephens and Fitzpatrick 2007; Shinn 2007) ukazali su na to da su pojedine opšte stambene, populacione i ekonomske karakteristike u značajnoj korelaciji sa prosečnom varijacijom u stopi beskućništva. Naime, koncentracija u centralnim gradskim oblastima, gubitak ili nedostatak priuštivog smeštaja i posla, i slabljenje i gubitak društvene mreže (podrške) ukazali su na „niz složenih dislokacija društvenog sistema...” (Wright *et al.*, navedeno prema Wright 2000: 30) koje stavljaju veliki broj ljudi pred rizik od beskućništva. Ovakvo shvatanje uzroka beskućništva potisnulo je tradicionalna uverenja o beskućništvu kao ličnom neuspehu, grehu, moralnom prekršaju i patologiji (Phelan *et al.* 1997).

U osnovne strukturne faktore beskućništva najčešće se ubrajaju: (1) tržište nekretnina; (2) siromaštvo; (3) ekonomski faktori i (4) deinstitutionalizacija sistema zaštite mentalnog zdravlja (Elliott and Krivo 1991: 114; vidi i Wright 2000: 31).

Tržište nekretnina

Tržište nekretnina i nedostatak ili smanjena dostupnost priuštivog smeštaja imaju važnu ulogu u objašnjenju visoke stope beskućništva. Na priuštivost smeštaja značajno utiču visina prihoda i visina rente/najma. Ukoliko se prihodi siromašnih ne podignu, a cene smeštaja/najma ne spuste, javlja se „jaz u priuštivosti” (Shinn and Gillespie 1994). Takođe, usled gentrifikacije urbanih oblasti (Smith 1996) i etažiranja koje favorizuje kupce sa

višom platežnom moći, sve je manje smeštaja za populaciju sa niskim prihodima, poput motela.

Uopšteno posmatrano, rezultati studija ukazuju na značaj tržišta nekretnina – tamo gde je jeftin smeštaj dostupniji, stopa beskućništva je niža. Nalazi istraživanja govore u prilog tezi da gradovi sa višim stopama beskućništva uglavnom imaju više cene rente (Bohanon 1991; Honig and Filer 1993; Stephens *et al.* 2010), kao i da je beskućništvo u gradovima u pozitivnoj korelaciji sa niskom dostupnošću jeftinog smeštaja za iznajmljivanje i visokim procentom podstanara (Appelbaum *et al.* 1991; Elliott and Krivo 1991). Između ostalog, istaknuto je da „nezavisno od drugih strukturnih karakteristika, visoke cene na tržištu nekretnina gde mnogi ljudi žive sami čine razliku između velegrada sa ozbiljnim problemom beskućništva i oblasti u kojima su stope niže” (Lee *et al.* 2003: 349), kao i da je „cena smeštaja... u mnogim regresijama doprinela objašnjenju ukupne incidence beskućništva i broja beskućnika u skloništima i na ulici” (Early and Olsen 2002: 26).

Problemi na tržištu nekretnina, poput finansijske dostupnosti, u nekim zemljama igraju važnu ulogu, a u nekim sporednu, u zavisnosti od sistema socijalne zaštite. Interakcija između sistema socijalne zaštite i tržišta nekretnina je složena i „oblikuje geografsku ekspresiju veze između siromaštva i beskućništva” (Johnsen and Watt 2014: 9). Kako pojedini autori objašnjavaju (vidi Stephens *et al.* 2010), u Ujedinjenom Kraljevstvu stambene olakšice u vidu socijalnog smeštaja za osobe s niskim prihodima i primaoce beneficija igraju ključnu ulogu u održavanju prihoda (i sprečavanju beskućništva) tako što smanjuju troškove stanovanja ekonomski ugroženim osobama. Ipak, dostupnost jeftinog smeštaja je generalno limitirana, te osobe i domaćinstva koja ostanu bez smeštaja usled nepovoljne situacije na tržištu nekretnina mogu imati znatne poteškoće sa pronalaženjem drugog finansijski povoljnog smeštaja (Stephens *et al.* 2010)²⁶.

²⁶ U većini evropskih zemalja vlasti zagovaraju vlasništvo naspram zakupa i razvijaju politike kako bi pomogle domaćinstvima da postanu kućevlasnici (Ronald, navedeno prema Elsinga 2015). Ovakva politika je u skladu s onim što pojedini autori (Kemeny 1995) nazivaju „kućevlasničkim društvima” (eng. *home-owning society*). Dobar primer takvog društva je SAD, gde se „kućevlasništvo smatra delom američkog sna, a sektor izdavanja socijalnog smeštaja rezervisan je za ljude koji su ugroženi” (Elsinga 2015: 16). Paralelno s „kućevlasničkim društvima” postoje „cenovno-iznajmljivačka društva” (eng. *cost-renting society*) kao u Holandiji i Švedskoj u kojima se visina rente određuje na osnovu vrednosti nekretnine (i

U studiji *Pronalaženje prostora: ekonomija beskućništva* (O'Flaherty 1996), Brendan O'Flaerti (Brendan O'Flaherty) izložio je mikroekonomsku teoriju beskućništva, s akcentom na tržište nekretnina. Autor izlaže tezu prema kojoj je porast stope beskućništva u SAD tokom 1960ih i 1970ih posledica interakcije između procesa na tržištu nekretnina i promena u distribuciji prihoda. Prema njegovom modelu, u SAD je došlo do „pražnjenja sredine distribucije prihoda” (Jonson *et al.* 2015: 5; kurziv dodat) čime je ona postala polarizovana. Naime, smanjila se proizvodnja smeštaja srednjeg kvaliteta za potrebe osoba sa srednjim prihodima. Vremenom, te osobe su postepeno prelazile u jeftin smeštaj pristupačan domaćinstvima sa niskim prihodima. Smanjenje dostupnosti smeštaja srednjeg kvaliteta dovelo je do problema u domenu jeftinog smeštaja, jer je ostalo sve manje pristupačnog smeštaja za one s niskim prihodima. Dodatno, nadmetanje za jeftin smeštaj postalo je sve veće jer je došlo do podizanja rente i cena ovog smeštaja (kako bi se podstaklo spuštanje raspona kvaliteta smeštaja), što je ostavilo bez smeštaja one koji imaju najniže prihode. Veće rente i cene u segmentu jeftinog smeštaja podstakle su širenje u smeru ponude smeštaja još nižeg kvaliteta, ali su građevinske regulative sprečile povećanje njegove dostupnosti, što je uticalo na pojavu beskućništva (O'Flaherty 1996).²⁷ O'Flaerti takođe smatra

troškova), a ne u skladu s tržišnim silama ponude i potražnje (Kemeny 1995). U tim zemljama sektor iznajmljivanja nije rezervisan za niže slojeve tržišta nekretnina. U skladu s tim, govori se o „unitarnom tržištu nekretnina za iznajmljivanje” (Kemeny 1995) u kom „sektor za iznajmljivanje komercijalnog smeštaja mora da prilagođava svoje cene kako bi se barem delimično nadmetao sa često opsežnim cenovno-iznajmljivačkim sistemom koji je usvojio sektor za izdavanje socijalnog smeštaja” (Elsinga 2015: 17). U takvim cenovno-iznajmljivačkim društvima iznajmljeni smeštaj se smatra ozbiljnom alternativom kućevlasništvu. Tokom proteklih decenija mnoge evropske vlade su počele da igraju manje aktivnu ulogu u domenu smeštaja, koji sve više smatraju tržišnom robom. Kako je smeštaj postao deo neoliberalne agende u kojoj se kućevlasništvo posmatra kao tipična tržišna roba, delovalo je logično da se vrše podsticaji u tom smeru. Početkom 21. veka takve tržišno orijentisane politike takođe su podstakle na kritiku širih sektora izdavanja socijalnog smeštaja koji su narušavali balans u nadmetanju s pružaocima komercijalnog smeštaja (Gruis and Priemus 2008). Takva diskusija umanjuje podršku socijalnom smeštaju, a pojedini je tumače kao skriveno podsticanje kućevlasništva (Doling 2006).

²⁷ Po uzoru na O'Flaertijev nacrt, pojedini autori (Quigley *et al.* 2001) utvrdili su da potražnja za najnekvalitetnijim smeštajem u velikoj meri objašnjava odakle varijacije u stopama beskućništva, dok su drugi (Early 2005; 1999) izneli tvrdnju da porodice sa decom i zavisnici od psihoaktivnih supstanci suočeni sa visokim kirijama za smeštaj niskog kvaliteta imaju veći rizik od beskućništva.

da se promenljiva komponenta prihoda često zanemaruje kao potencijalna determinanta beskućništva, uprkos tome što najdramatičniji nepoželjni životni događaji koji prethode beskućništvu imaju veze sa prihodom. Takođe, zaključuje da bi smanjenje promenljivosti prihoda u svrhe ublažavanja ovih nepoželjnih životnih događaja moglo biti adekvatno rešenje za prevenciju beskućništva (O'Flaherty, navedeno prema Curtis *et al.* 2013: 2228).

Siromaštvo

Značaj koji se u literaturi pridaje siromaštvu kao uzroku beskućništva menjao se sa razvojem teorija o uzrocima beskućništva (vidi Fitzpatrick 2005; Pleace 2000). Većina studija o beskućništvu posmatra siromaštvo kao „zajednički imenilac“ (Avramov, navedeno prema Johnson *et al.* 2015: 11), dok pojedini autori smatraju da je beskućništvo samo po sebi ekstreman oblik siromaštva (vidi Toro *et al.* 1995). Uzročna veza između siromaštva i beskućništva je dvosmerna – siromaštvo predstavlja ključni faktor koji doprinosi beskućništvu, dok beskućništvo otežava izlazak iz siromaštva (Fernandez-Evangelista 2010; Busch-Geertsema 2005).

Kod velikog broja beskućnika moguće je konstatovati istoriju nepovoljnih okolnosti i siromaštva (Fitzpatrick 2005)²⁸. Za razliku od njih, ljudi koji raspolažu ekonomskim i drugim resursima uglavnom mogu da izbegnu beskućništvo čak i kada su suočeni sa drugim životnim problemima (Parsell and Marston 2012). Takav stav je zasnovan na višegodišnjem istraživanju u različitim međunarodnim kontekstima (vidi Shinn 2010)²⁹.

²⁸ Brojna istraživanja fokusiraju se na uticaje siromaštva i različitih oblika traume tokom detinjstva na rizik od beskućništva u kasnijoj životnoj dobi (npr. Fitzpatrick *et al.* 2013; Koegel *et al.* 1995; Quilgars *et al.* 2008). Pojedini autori (Koegel *et al.* 1995) objašnjavaju da koren nesposobnosti mnogih beskućnika da efikasno funkcionišu u izuzetno konkurentnim uslovima leži u obrascima i faktorima rizika vidljivim u detinjstvu poput siromaštva, problematičnih uzora, teških psiholoških iskustava i porodične disfunkcije. Ta dinamika „direktno i indirektno dovodi do rizika od beskućništva na različite načine, te oblikuje, ograničava i utiče na unutrašnje i međuljudske resurse na koje se deca oslanjaju u odrasloj dobi“ (Koegel *et al.* 1995: 1647).

²⁹ U slučaju SAD, Šin (Shinn 2010) navodi da je subvencionisan smeštaj gotovo eliminisao porodično beskućništvo i to uzima kao neosporni dokaz da je siromaštvo u korenu problema beskućništva (barem u slučaju porodica). Ta veza se takođe jasno očitava u podacima dobijenim na osnovu analize anketa opšteg stanovništva - škotske ankete domaćinstava (Scottish Household Survey, SHS) i istraživanja siromaštva i društvene ekskluzije (Poverty and

Kada je reč o dugoročnim beskućnicima i njihovom iskustvu siromaštva, empirijski nalazi su malobrojni i nedosledni u rezultatima. Nesumnjivo je da je velika većina ljudi bila siromašna u trenutku pada u beskućništvo, ali je manje jasno koji broj njih je odrastao u siromašnim porodicama. Dosadašnji podaci o tome nisu ni izbliza jednoznačni, a jedan od razloga leži u teškoći utvrđivanja nivoa siromaštva retrospektivno. Konkretno, potrebno je analizirati međugeneracijsko siromaštvo i ustanoviti da li i koliko beskućnika je njime pogođeno (vidi Flatay *et al.* 2009; Shinn 2010).

Više teorijskih poduhvata imalo je za cilj da utvrdi ulogu siromaštva u složenoj interakciji između strukturnih i individualnih faktora. Jedan od primera je „ekološko razvojno” stanovište (vidi Haber and Toro 2004) koje nastoji da sagleda način na koji interakcija gubitaka resursa i različitih sredinskih nepogodnosti kod pojedinaca potencijalno povećava rizik od beskućništva i siromaštva. Drugi (Shinn 2007) su obradili niz sličnih pitanja, opisujući međusobno povezane uloge ekonomskog, socijalnog i ljudskog kapitala kako bi naglasili uticaj siromaštva i njegovih pojavnih oblika na strukturnom i individualnom nivou. U pogledu ekonomskog kapitala,

Social Exclusion Survey, PSE) (vidi Johnsen and Watts 2014). Na osnovu tih skupova podataka pojedini istraživači (vidi Bramley *et al.*, navedeno prema Johnsen and Watts 2014) analizirali su veze između incidence beskućništva, siromaštva i faktora povezanih sa tržištima rada i nekretnina, pritom uzimajući u obzir i druge sociodemografske faktore za koje je poznato da su povezani sa diferencijalnom incidencom. Utvrdili su da postoji dosledno pozitivna veza između pređašnjih iskustava sa siromaštvom i individualnih indikatora siromaštva (finansijskim poteškoćama, materijalnom uskraćenošću itd.) i dosledno negativna veza sa indikatorima bogatstva (veličine smeštaja, višim porezom na imovinu itd.). Takođe su prepoznali veze između individualnog smeštajnog statusa (npr. podstanarstvo u socijalnom smeštaju) i ekonomskog statusa (nezaposlenost ili ekonomska neaktivnost) koji su jaki indikatori niskog prihoda. Na osnovu predočenog zaključili su da ovi nalazi „pocrtavaju ključnu ulogu siromaštva u pojavi beskućništva” u Škotskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu uopšte (Bramley *et al.*, navedeno prema Johnsen and Watts 2014: 6). Pojedini autori (Glomm and John 2002) predstavili su beskućništvo kao funkciju niskog prihoda i ograničene mogućnosti pozajmljivanja. Naime, pojedinci (ili domaćinstva) u zavisnosti od raspoloživih prihoda donose odluke o količini i vrsti dobara (i usluga) koje koriste (Gloom and John 2002). Pretpostavlja se da ponuda na tržištu nekretnina podleže regulatornim ograničenjima, tako da se ne proizvodi smeštaj čiji kvalitet nije u skladu sa minimalnim standardima kvaliteta smeštaja. Ukoliko prihodi znatno opadnu, domaćinstvo ne može da priušti najjeftiniji smeštaj. Dolazi do beskućništva koje obično ima negativan uticaj na zdravlje, što dovodi do nedostatka ili smanjenja prilika za zaposlenje. To dovodi do daljeg smanjenja prihoda u budućnosti čime beskućnici „padaju u zamku” beskućništva.

istaknuto je da nezaposlenost uveliko predisponira beskućništvo. Kada je reč o socijalnom kapitalu u vidu mreža podrške, one mogu imati protektivno dejstvo, tj. pružiti „zaštitu” ljudima koji se nađu u teškoj situaciji. S druge strane, deficiti u ljudskom kapitalu koji su posledica nedostatka obrazovanja i veština dovode do rizika od beskućništva, naročito u kontekstu ekonomske restrukturacije gde je potražnja za nekvalifikovanom radnom snagom ograničena (Shinn 2007: 670-671)³⁰.

Razmere siromaštva i beskućništva su u bliskoj vezi sa prirodom sistema socijalne zaštite. Pojedini teoretičari (Stephens and Fitzpatrick 2007) smatraju da sistem socijalne zaštite koji dovodi do visokih stopa siromaštva i nejednakosti često uzrokuje više stope beskućništva usled relativno slabe kupovne moći domaćinstava sa niskim prihodima. Takvi sistemi socijalne zaštite (kao u slučaju SAD) ne uzrokuju samo više stope beskućništva, već dovode i do toga da beskućničku populaciju većinom čine domaćinstva koja su suočena s problemima finansijske dostupnosti, a ne osobe koje su podložne beskućništvu usled ličnih problema (poput zloupotrebe psihoaktivnih supstanci ili mentalnih poremećaja). Zemlje čiji sistemi socijalne zaštite dovode do niže stope siromaštva i beskućništva (kao u slučaju Danske i Švedske) uglavnom u beskućničkoj populaciji imaju pojedince kojima je

³⁰ U kontekstu SAD, pojedini autori (Barak, navedeno prema Wright 2000: 33) navode da se „beskućništvo kao odlika novog siromaštva javilo tokom 1980ih kao posledica prelaska sa industrijske kapitalističke ekonomije na postindustrijsku kapitalističku uslužnu ekonomiju unutar konteksta globalnih odnosa koji su se razvijali na međunarodnom nivou.” Smanjenje stvarne prosečne plate, smanjenje obima zdravstvenih usluga i nemogućnost obezbeđivanja adekvatnog smeštaja postali su deo „nacionalne krize profitabilnosti i produktivnosti” (Barak, navedeno prema Wright 2000: 33). Američki korporativni kapitalisti odgovorili su na tu krizu u akumulaciji kapitala „masovnim otpuštanjem fizičkih radnika (tokom 1980ih) i činovnika (tokom 1990ih), što je bilo praćeno angažovanjem jeftine radne snage iz inostranstva, ubrzanjem tehnoloških inovacija u domenu komunikacije i prekookeanskom ekspanzijom” (Blau, navedeno prema Wright 2000: 33). Usled smanjenja plata, porodice su morale da rade više i duže da bi opstale, što je povećalo stres i negativno uticalo na krhke društvene mreže. Druge zemlje, poput Japana i Nemačke, koje su imale više socijalne plate, oduprle su se „američkom scenariju”: „pokušale su da povrate svoje margine profitabilnosti i produktivnosti pomoću tehnoloških inovacija, proširenja tržišta, subvencionisanja industrije i obrazovanja, zadržavanja sposobnih radnika i „uvoza” imigrantskih radnika, dok su vršile ograničenu privatizaciju državnog vlasništva” (Wright 2000: 33). Međutim, sa pogoršanjem finansijske situacije, čak i u tim zemljama američki model činio se sve izvesnijim.

potrebna podrška usled brojnih drugih faktora rizika koji nisu vezani isključivo za prihode.

Teorijski pristup koji možda najbolje razjašnjava ulogu siromaštva u kontekstu beskućništva jeste „kritičko–realistički” pristup (vidi Fitzpatrick 2005). Ovaj pristup polazi od toga da siromaštvo (ili bilo koji drugi faktor koji doprinosi beskućništvu) može imati „tendenciju” da izazove beskućništvo, ali da „zapravo” ne dovodi do beskućništva u svakom pojedinačnom slučaju (iz razloga što drugi uticaji mogu da spreče da uzrok dovede do posledice). Dakle, činjenica da beskućništvo nekad pogađa ljude koji nisu siromašni ukazuje na to da siromaštvo nije „neophodan uslov” za beskućništvo, što ne znači da siromaštvo ne može biti jedan od brojnih relevantnih faktora (Fitzpatrick 2005: 13-14). Rizik od beskućništva raste usled složene interakcije između siromaštva i drugih potencijalnih uzročnih mehanizama. Nasuprot tome, „protektivni faktori”, tj. tendencije u drugom smeru u koje spadaju lična otpornost, socijalni kapital ili intervencije u vidu stambenih olakšica mogu ublažiti uticaje siromaštva (Fitzpatrick 2005: 15).

U suštini, kritičko–realističko stanovište (Fitzpatrick 2005) ukazuje na to da su veze između siromaštva i beskućništva veoma složene i da mogu biti smeštene „unutar interakcije između siromaštva i raznih drugih oblika ‘društvene izmeštenosti’ koje su potencijalno povezane sa beskućništvom, poput razvoda, nasilja u porodici, problema s mentalnim zdravljem, zloupotrebe psihoaktivnih supstanci itd.” (Johnsen and Watts 2014: 8). Možda i najbitnije, ovo stanovište ukazuje na činjenicu da nijedan pojedinačan faktor ne mora logički prethoditi drugom, zbog čega uticaji strukturnih i individualnih faktora i manifestacije siromaštva unutar njih mogu biti sasvim različiti u pojedinačnim slučajevima.

Ekonomski faktori

Ekonomski faktori između ostalog uključuju nezaposlenost, recesiju i promene u strukturi zanimanja. Dok istraživanja jasno ukazuju na značaj tržišta nekretnina u kontekstu beskućništva (Bohanon 1991; Honig and Filer 1993; Elliott and Krivo 1991; Early and Olsen 2002; Shinn and Gillespie 1994) uticaj nezaposlenosti je manje očigledan. Nalazi brojnih studija posvedočili su o visokoj stopi nezaposlenosti među beskućnicima (Rossi 1989; Burt 1992;

Anderson 1997; Flatau *et al.* 2009; Grace *et al.* 2006). Međutim, nije jasno da li je nezaposlenost uzrok ili posledica beskućništva. Problem leži u tome što većina studija na ovu temu tretira nezaposlenost kao indikator siromaštva, a ne kao varijablu koja izlaže ljude većem riziku od beskućništva. Takođe, iako manjak resursa povezan sa nezaposlenošću može biti faktor rizika za pojedine ljude, većina studija ne preispituje mehanizme putem kog tržište rada doprinosi beskućništvu³¹.

Empirijski nalazi (Quigley *et al.* 2001; Lee *et al.* 2003; Honig and Filer 1993; Elliott and Krivo 1991; Appelbaum *et al.* 1991) mahom ukazuju na to da je veza između stope nezaposlenosti i stope beskućništva relativno slaba. Neki od tih nalaza (Elliott and Krivo 1991: 122) govore u prilog „negativne korelacije između stopa nezaposlenosti i beskućništva”, kao i da ukupna stopa nezaposlenosti i stopa dugoročne nezaposlenosti „nemaju vidljiv uticaj na beskućništvo” (Honig and Filer 1993: 252). Slično tome, ni druga istraživanja (Quigley *et al.* 2001; Lee *et al.* 2003; Appelbaum *et al.* 1991) nisu našla dovoljno čvrstih dokaza koji bi išli u prilog tezi da viša stopa nezaposlenosti dovodi do povećanja stope beskućništva. Pojedini autori (Batterham, navedeno prema Johnson *et al.* 2015: 10-11) nisu našli vezu između stope beskućništva i stope nezaposlenosti, iako su izvestili da su stope beskućništva više u oblastima sa nižim prosečnim prihodima domaćinstava. Ovakvi nalazi nisu začuđujući imajući u vidu da stopa nezaposlenosti obuhvata mnoge ljude koji su kratkoročno nezaposleni i imaju veoma mali rizik od beskućništva. Iz tog razloga pojedini autori (Pinkney and Ewing, navedeno prema Johnson *et al.* 2015) tvrde da je u kontekstu razumevanja uzroka beskućništva važnije obratiti pažnju na varijablu dugoročne nezaposlenosti, a ne na ukupnu stopu nezaposlenosti³².

³¹ Pojedine komparativne studije (Stephens *et al.* 2010) iznale su podatak da u evropskim zemljama samo mali broj beskućnika radi. Sa druge strane, ukazano je i na slučaj Mađarske gde je prema podacima iz 2001. godine polovina beskućnika imala neku vrstu prihoda od rada. U slučaju Portugalije, podaci iz 2005. godine ukazuju da je 58% beskućnika na ulici imalo neke prihode po povremenog rada.

³² Zanimljivo je spomenuti tezu pojedinih istraživača (Stephens *et al.* 2010) koji tvrde da se veza između beskućništva i promena na tržištu rada može smatrati „direktnom” u zemljama Istočne i Južne Evrope i među pojedinim grupama ljudi (migrantima) koji imaju najslabiju socijalnu zaštitu. Međutim, smatra se da čak i u tim slučajevima veći uticaj ima dugoročna

Promišljajući nezaposlenost beskućnika, pojedini autori (Busch-Geertsema 2005: 275) izneli su tvrdnju da su „relativna integracija” i „relativna autonomija” možda jedine opcije za one koji će po svoj prilici ostati van tržišta rada. Ovo se posebno odnosi na „hronične” beskućnike koji su najudaljeniji od tržišta rada. S obzirom na niske stope socioekonomske integracije beskućnika, osnovane su službe koje imaju za cilj da podstaknu njihovu integraciju putem pronalaženja plaćenih poslova ili putem pružanja obuka i obrazovanja koji bi ih učinili kvalifikovanim na tržištu rada (Shaheen and Rio 2007). Različiti vidovi intervencija grubo se mogu prikazati putem tri osnovna modela (Bretherton and Pleace 2019: 61):

- modeli tipa „spremni za”. Ovi modeli pružaju obrazovanje, obuke, prakse, volontiranje/neplaćeno stažiranje i pomoć u traženju i dobijanju posla, kako bi beskućnici bili konkurentni na tržištu rada;
- modeli tipa „rad pre svega” odmah pronalaze posao beskućnicima i pružaju im podršku dok ne dobiju posao za stalno. Poznati su i kao službe koje nude individualno zapošljavanje i podršku;
- modeli koji se bave „obezbeđivanjem posla” pronalaze poslove za beskućnike putem socijalnih programa zapošljavanja ili programa koji su humanitarno ili državno subvencionisani (Bridgman 2001).

Uspešnost rada službi za zapošljavanje beskućnika varira. Službe koje beskućnicima pružaju obuku i podršku mogu im olakšati pronalaženje posla. Međutim, sve intervencije koje čine beskućnike boljim kandidatima za posao imaju dva ograničenja (Bretherton and Pleace 2019: 62). Prvo, ekonomski kontekst igra značajnu ulogu. Obučena i obrazovana radna snaga privlači poslodavce ukoliko se nalazi u oblasti koja ima druge prednosti (kao što je slučaj s velikim gradovima). Međutim, oblasti koje ekonomski propadaju ne moraju nužno postati prosperitetnije samo zato što postoje inicijative da se nezaposleni ljudi obuče za rad: „ukoliko nema dovoljno posla, obučavanje nezaposlenih ljudi poput beskućnika i njihova priprema za posao neće nužno dovesti do zaposlenja” (Bretherton and Pleace 2019: 63). Drugo, negativan stav prema beskućnicima koji imaju mnogi poslodavci može im znatno otežati pronalaženje posla: „poslodavci mogu smatrati da su beskućnici neadekvatni

kandidati za poslove” (Steen *et al.* 2012: 2). Problem leži i u prirodi posla koje nude socijalni programi zapošljavanja. Pitanje je da li iskustvo stečeno kroz te programe zaista može pomoći beskućnicima da nađu posao u formalnoj ekonomiji.

Različiti modeli programa za zapošljavanje beskućnika kritikovani su i usled navodnih ideoloških pretpostavki na kojima su zasnovani (Bretherton and Pleace 2019: 64). Pojedini istraživači (Willse 2010) smatraju da su službe za pomoć beskućnicima koje pripadaju modelu tipa „spremni za” zapravo neoliberalni konstrukti zasnovani na ideji da je beskućnik u potpunosti odgovoran za svoju situaciju i da se taj problem rešava promenom u ponašanju (po modelu „od neradnika do osoba spremnih i sposobnih za rad”). Istaknuto je i da takve intervencije ne uzimaju u obzir ekonomsku realnost i ne prevazilaze njena ograničenja. Naime, to što će beskućnike učiniti „spremim za posao” ne znači nužno da će oni dobiti posao, niti da će uspeti da prevaziđu negativne stavove poslodavaca.

Deinstitucionalizacija sistema zaštite mentalnog zdravlja

Četvrti strukturni uslov koji se često navodi kao uzrok beskućništva jeste proces deinstitucionalizacije sistema zaštite mentalnog zdravlja. Deinstitucionalizacija se može primeniti na razne institucije (Odorjan i sar. 2018) i u najširem smislu predstavlja kompleksan proces prelaska sa institucionalnog zbrinjavanja na brigu i podršku u zajednici (Milovanović 2017). Veza između beskućništva i deinstitucionalizacije je predmet brojnih teorijskih i empirijskih istraživanja (Davis *et al.* 2012; Yanos 2007; Talbott 1979/2004; Craig and Timms 1992; Miligan 1996; Lamb 1984; Borus 1981; Etzioni 1976; Dear and Wolch 1987). U njima se proces deinstitucionalizacije sagledava u kontekstu zatvaranja državnih psihijatrijskih ustanova poput bolnica i drugih službi i premeštanja bivših pacijenata/korisnika u okruženje u kom o njima brinu službe unutar zajednice³³. Ovakva praksa „lečenja u zajednici” dovela je do situacije u kojoj određen broj bivših pacijenata

³³ Pojedini teoretičari (Etzioni 1976: 9) određuje deinstitucionalizaciju kao „modu u politici” i pokret koji osuđuje tradicionalnu brigu o osobama sa hroničnim mentalnim poremećajima, romantizirajući blagodati nege unutar zajednice. Drugi (Dumont, navedeno prema Bachrach 1983: 5) smatraju da „deinstitucionalizacija nije ništa više ili manje od pristojnog izraza za rezanje budžeta za mentalno zdravlje”.

psihijatrijskih ustanova, usled neadekvatnih (često nepostojećih) usluga lečenja i rehabilitacije u zajednici, nije bio u stanju da se brine o sebi i da živi samostalno, što je dovelo do njihovog pada u beskućništvo. Ta problematika inspirisala je (uvreženo) mišljenje da je deinstitutionalizacija uzrok rasta beskućničke populacije i uvećanog prisustva osoba sa mentalnim poremećajima unutar nje³⁴.

Kritičari ovakvog stanovišta (vidi Lamb 1984; Dear and Wolch 1987; Talbott 1979/2004; Davis *et al.* 2012; Yanos 2007) tvrde da beskućništvo nije rezultat same deinstitutionalizacije, već načina na koji je implementirana. Deinstitutionalizacija je uvedena sa dosta entuzijazma, naivnosti i pojednostavljenih predstava o tome šta će se desiti sa pacijentima (teže) narušenog psihičkog zdravlja. Prema Lambu (Lamb 1984: 899) „važnost psihoaktivnih lekova i stabilnog izvora finansijske podrške bila je shvaćena, ali važnost razvoja fundamentalnih resursa kao što su životna okruženja koja pružaju podršku često nije jasno viđena ili nije implementirana”. Mnogo se razgovaralo o modelu „lečenja u zajednici”, ali nije bilo jasne ideje kako sprovesti ovu uslugu (Davis *et al.* 2012; Talbott 1979/2004). Previdela se i nevoljnost mnogih država da alociraju sredstva za usluge bazirane u zajednici (Lamb 1984: 900). Takođe, uticaj sindroma institucionalizma kod hroničnih pacijenata (nedostatak inicijative, apatija, povlačenje, podaništvo autoritetu i preterana zavisnost od institucije) nije bio prepoznat (Lamb 1984: 900). Mnogi pacijenti koji su podložni institucionalizmu mogu razviti zavisnost od bolničkog okruženja koje obezbeđuju sigurnu i minimalnu socijalnu stimulaciju. Naglasak na antiterapijskim aspektima državnih bolnica skrenuo je pažnju sa činjenice da one (ipak) ispunjavaju pojedine krucijalne funkcije za pacijente sa hroničnim mentalnim poremećajima: „ove institucije obezbeđivale su usluge kao što su medicinska briga, nadzor pacijenata, period predaha za porodicu pacijenta, socijalnu mrežu za pacijenta kao i hranu, dom i potrebnu podršku i strukturu” (Lamb 1984: 900). U državnim bolnicama lečenje i usluge bili su na jednom mestu i pod jednom administracijom. U

³⁴ Osnova za pokretanje procesa deinstitutionalizacije bila je kritika strukture državnih psihijatrijskih bolnica i odnosa prema pacijentima. Druga snažna motivaciona sila bila je ugroženost i briga za građanska prava psihijatrijskih pacijenata. Navedena verovanja predstavljala su „filozofski kamen temeljac u nastanku pokreta za mentalno zdravlje u zajednici” (Lamb 1984: 902).

zajednici su usluge i lečenje bili pod različitim administrativnim jurisdikcijama i na različitim lokacijama. Ovi problemi doveli su do prepoznavanja značaja menadžmenta svakog pojedinačnog slučaja (Talbot 1979/2004: 1115)³⁵.

Kako bi ukazali na neuspeh (i kolaps) sistema nege unutar zajednice koji se ogleda u ukorenjenom beskućništvu, Majkl Dir (Michael Dear) i Dženifer Volč (Jennifer Wolch) osmislili su metaforu „pejzaži očaja” (Dear and Wolch 1987). Ova metafora opisuje sudbinu populacije otpuštene iz institucija u Severnoj Americi, koja je počela da živi unutar zajednice u uslovima ekstremne materijalne uskraćenosti i osiromašene socijalne podrške, boreći se s ozbiljno narušenim fizičkim i mentalnim zdravljem. Metafora se prvi put pojavila u istoimenoj knjizi *Pejzaži očaja: Od deinstitutionalizacije do beskućništva* (Dear and Wolch 1987) koja prati nasleđe deinstitutionalizacije kao jedne od najznačajnijih promena u socijalnoj državi 20. veka. Inspiracija za knjigu potekla je iz zapažanja geografa iz 1970ih da je veliki broj otpuštenih pacijenata počeo da se grupiše u siromašnijim susedstvima u užim gradskim područjima, čime je, u kontekstu mentalnog zdravlja, došlo do nastanka

³⁵ Pojedini autori (Hopper, navedeno prema Mathieu 1993) demantovali su tezu o deinstitutionalizaciji kao uzroku beskućništva na primeru SAD. Period deinstitutionalizacije u SAD odvijao se u najvećoj meri tokom 1960ih i ranih 1970ih. Prema Hopperu „do više od polovine ukupnog pada u broju bolničkih pacijenata u periodu od 1965. do 1985. godine došlo je u periodu do 1971. godine” (Hopper, navedeno prema Mathieu 1993: 174). Međutim, podaci o većem broju beskućnika pojavili su se tek kasnih 1970ih, kada se deinstitutionalizacija bližila kraju. Broj beskućnika počeo je ubrzano da raste još kasnije, tokom 1980ih godina. Majke i njihova deca činili su najveći deo beskućničke populacije (koji je pritom najbrže rastao) (Mathieu 1993: 174). Većina ovih beskućnika nije imala susreta sa institucijama za mentalno zdravlje, niti je pokazivala ikakve znake mentalnih poremećaja. Svakako da su neke od *vidljivijih* žrtava beskućništva patile od mentalnih poremećaja i živele na ulici usled nedostatka ustanova za zbrinjavanje unutar zajednice ili jeftinog smeštaja koji bi im pružio skrovište. Bilo je i drugih osoba koje su živele na javnim mestima i počele da pate od mentalnih poremećaja usled usamljenosti, dezorijentacije i osećaja beznađa. Drugi su uspevali da se uklope među prolaznike na ulici, pa nisu bili prepoznati kao beskućnici. Mnogi drugi pojedinci koji su ostali bez doma počeli su da žive sa rodbinom ili prijateljima. U suštini, oni najvidljiviji beskućnici „čiji je izgled bio najpotresniji uticali su na formiranje ideje javnosti o tome šta znači biti beskućnik” (Mathieu 1993: 174). Stern (Stern 1986) smatra da je recesija do koje je došlo u zimu 1982. i 1983. godine promenila zakonodavni okvir koji je bio usmeren ka modelu deinstitutionalizacije: „medijski izveštaji i razni stručnjaci sve češće su eksplicitno povezivali beskućništvo sa nezaposlenošću i zatvaranjem kompanija i radnih mesta. Stoga su beskućnici sve više opisivani kao normalni građani kako se ekonomska situacija ‘normalne’ populacije pogoršavala” (Stern 1986: 116).

„psihijatrijskog geta”. Taj prostorni oblik okupljanja u blizini službi unutar zajednice koje su pružale usluge konceptualizovan je kao „geto zavisano od službi” (eng. *service-dependent ghetto*) (Dear and Wolch 1987: 9). Prema autorima (Dear and Wolch 1987) geto zavisano od službi predstavlja urbanu manifestaciju (a) društvenog procesa deinstitutionalizacije i (b) prostornih obrazaca vezanih za kapitalističku urbanizaciju (Dear and Wolch 1987: 4, 11). Naime, deinstitutionalizacija sistema zaštite mentalnog zdravlja i drugih službi dovela je do otpuštanja na hiljade osoba zavisnih od službi koje su sada živele unutar zajednice. Deinstitutionalizacija je zamenila usluge bolničkog lečenja uslugama vanbolničkog lečenja i rezidencijalnim programima unutar zajednice koje su vodili partneri iz „trećeg sektora”. Drugo, urbani razvoj u industrijskom periodu doveo je do nastanka urbanog pejzaža koji se sastojao od komercijalnog/industrijskog jezgra, okolnih rezidencijalnih susedstava i prigradskih susedstava na periferiji grada. Među susedstvima najbližim komercijalnom/industrijskom jezgru bila je i „zona tranzicije” (Dear and Wolch 1987: 13), oblast nestabilnosti i nespokojstva koja je stalno bila u procesu prelaska na komercijalnu ili rezidencijalnu upotrebu. Ta susedstva u užem gradskom području kasnije su postala zapuštena usled faktora poput decentralizacije komercijalnih aktivnosti, ubrzanog rasta predgrađa, odsustva ulaganja i deinstitutionalizacije.

Dir i Volč (Dear and Wolch 1987) nadalje analiziraju kako su populacije zavisne od službi i agencije koje su im pružale usluge počele da se grupišu u tim oronulim zonama u užem delu grada. Prvo, ekstremne predrasude prema deinstitutionalizovanim populacijama manifestovale su se u obrascu protivljenja zajednice („ne u mom dvorištu”) (Dear and Wolch 1987: 25-26). To protivljenje bilo je izraženije u predgrađu, nego u tolerantnijim susedstvima u centru grada. Drugo, pružaoci usluga odgovorili su na protivljenje zajednice strateškim pozicioniranjem u svrhe izbegavanja konflikta. To je vremenom dovelo do smeštanja ustanova u susedstva koja su pružala najmanji otpor. Konačno, neformalniji proces prostornog filtriranja u okviru kog su populacije zavisne od službi (u potrazi za smeštajem i drugim osnovnim uslugama) gravitirale ka susedstvima u kojima su ustanove bile smeštene dodatno je doprineo formiranju geta zavisnog od službi. Taj geto postao je „psihijatrijska ustanova bez zidova” (Dear and Wolch 1987: 26) koji

je okupljao zavisnu populaciju i odvajao je od opšte populacije i njenog prostora obitavanja³⁶.

Savremeni „pejzaži očaja” mogu se tumačiti kao najskorija faza u razvoju geografije deinstitutionalizacije. Ta faza odlikuje se restrukturacijom i ograničavanjem podrške zajednice usled smanjenja i gašenja programa socijalne zaštite, od kojih su mnogi pružali osnovnu zaštitu pripadnicima „psihijatrijskog geta” i mnogim drugim društveno i ekonomski marginalizovanim grupama u gradu. Situaciju je dodatno pogoršala gentrifikacija praćena kaznenim politikama rukovođenja javnim prostorom koje su „proterivale” siromašne osobe i beskućnike iz glavnih javnih prostora (Beckett and Herbert 2010)³⁷.

³⁶ Za kritiku koncepta geta zavisnog od službi videti (Milligan 1996; Yanos 2007; Law and Gleeson 1998).

³⁷ U cilju prevazilaženja grešaka prethodnih pokušaja implementacije deinstitutionalizacije, pojedini autori (Talbot 1979/2004: 1115) predložili su skup pravila za rukovođenje pri budućim postupcima u ovom domenu: (a) pre otpusta pacijenata mora postojati odgovarajući broj usluga u zajednici, kao i ustanova koje pacijentima pružaju lečenje, negu i podršku u zajednici; (b) neophodno je ukloniti prepreke za puno učešće u sistemu zdravstvene zaštite kako se ne bi nastavile postojeće prakse koje diskriminišu osobe sa hroničnim mentalnim poremećajima; (c) hronično mentalno obolele osobe moraju imati puna građanska prava i mogućnosti, uključujući jednak pristup stanovanju, obrazovanju, profesionalnoj rehabilitaciji, održavanju prihoda i adekvatnoj nezi u zajednici; (d) „novac mora pratiti pacijente” (Talbot 1979/2004: 1115), što podrazumeva fleksibilno finansiranje. Ako postoje dodatna pomeranja lokacije nege ili tretmana, novac mora „pratiti” pacijente kako bi se zadovoljile njihove potrebe; (e) medicinsko-psihijatrijski novac treba da bude odvojen, ali koordiniran sa finansiranjem podrške zajednice (na primer, stanovanje, hrana, podrška prihodima, socijalne usluge i profesionalna i socijalna rehabilitacija). Ovo je naročito važno prilikom razmatranja koje naknade treba uključiti u nacionalno zdravstveno osiguranje; (f) neophodno je razviti sistem koji osigurava kontinuitet nege; (g) poželjno je uspostaviti sistem menadžmenta svakog pojedinačnog slučaja: „takav sistem ne bi trebalo da stvori potpuno novu profesiju ili paraprofesiju, već bi trebalo da koristi postojeću radnu snagu i resurse” (Talbot 1979/2004: 1115); (h) usluge treba da pruži najmanji lokalni entitet koji je u stanju da je pruži. Takvi entiteti moraju odrediti određenu osobu ili službu kao agenciju za osnovnu uslugu sistema pružanja usluga; (i) između državne ili lokalne samouprave ne treba da postoji sukob interesa koji je svojstven i ugovaranju usluga i obavljanju samih usluga. Ako lokalni entiteti vrše usluge, gradske i okružne vlade mogu ih nadgledati i planirati na svom nivou, a države mogu koordinirati državni plan i (j) potrebno je raditi na usklađivanju nacionalnih napora koji bi povećali i nastavili postojeća istraživanja u domenu modelovanja sistema usluga u zajednici za hronično obolele.

Interakcija individualnih i strukturnih faktora

Savremene analize beskućništva karakteriše nastojanje da se ova pojava sagleda u kontekstu interakcije strukturnih i individualnih faktora rizika (vidi Pleace 2016b; Neale 1997; Fitzpatrick 2005; O'Flaherty 2004; Clapham 2003). Ovakav pristup ne odbacuje mogućnost da strukturne ili individualne karakteristike same za sebe mogu izazvati beskućništvo, već naglašava da na proces ulaska u beskućništvo (ili izbegavanja beskućništva) utiče složen splet individualnih i socioekonomskih okolnosti. Time se beskućništvo sagledava kao posledica onoga što O'Flaherty (O'Flaherty 2004: 1) naziva „spojem nesrećnih okolnosti”³⁸.

Objedinjavanje strukturnih i individualnih faktora beskućništva unutar jednog eksplanatornog modela postalo je poznato kao „nova ortodoksija” (Pleace 2016b; Neale 1997; vidi i Farrugia and Gerrard 2015; Mc Naughton 2008). „Nova ortodoksija” javila se devedesetih godina 20. veka kao pokušaj prevazilaženja dve ključne mane dotadašnjih studija o beskućništvu (Neale 1997). Prva teorijska mana podrazumeva gotovo isključiv akcenat na proučavanju vidljivih individualnih karakteristika beskućničke populacije. Predmet proučavanja ovih studija uglavnom su bili ljudi koji žive na ulici ili u svratištima, čija se krajnje nepovoljna životna situacija i potreba za pomoći

³⁸ Dosadašnji pokušaji razvijanja integrisanog teorijskog okvira istraživanja beskućništva nisu bili naročito uspešni. Uglavnom su bili „pragmatični pre nego teorijski čvrsti” (Fitzpatrick 2005: 3). Takođe, veoma je malo empirijskih studija koje direktno utvrđuju kako strukturni i individualni faktori utiču na nivo i distribuciju beskućništva. One su uglavnom deskriptivne i ne nude ubedljiva objašnjenja mehanizama putem kojih strukturne i individualne karakteristike stupaju u interakciju (Clapham 2003). U idealnom slučaju, da bi se ispitao uticaj strukturnih i individualnih faktora beskućništva potrebni su podaci i adekvatna analiza procesa na mikro i makro nivou. Ovo podrazumeva da podaci budu zasnovani na uzorku koji je reprezentativan za celu populaciju ili za populaciju podložnu beskućništvu. Međutim, istraživači su do sada morali da se oslanjaju na oblasne podatke (npr. na nivou grada) ili na ograničene vidove podataka na individualnom nivou (podatke koji daju presek stanja i koncentrišu se na odabrane podgrupe u beskućničkoj populaciji). Pojedini teoretičari konstatovali su da „nedostatak longitudinalnih podataka na mikro nivou predstavlja jedan od razloga zbog kojih istraživači još uvek nisu dali zadovoljavajuću sintezu u kojoj se procenjuju doprinosi i strukturnih i individualnih faktora” (Lee *et al.* 2003: 351; vidi i Sossin *et al.* 1990), kao i da bi takav skup podataka morao da obuhvati „ugrožene ljude na više lokacija za koje bi se beležilo da li jesu ili nisu postali beskućnici nakon što bi se izmerile njihove individualne i kontekstualne karakteristike” (Lee *et al.* 2003: 351).

koristila kao „objašnjenje” za njihovo beskućništvo, uz minimalan ili nepostojeći osvrt na strukturne varijable. Druga teorijska mana svodi se na tumačenje beskućništva kao neminovne posledice kapitalizma, neuspeha unutar sistema socijalne zaštite i/ili smanjenja finansijske podrške za socijalne usluge.

U sklopu „nove ortodoksije” beskućništvo se sagledava kao posledica zajedničkog delovanja tržišta rada, tržišta nekretnina, sistema socijalne zaštite, zdravstvenog sistema i individualnih potreba, ponašanja, osobina i iskustava (Pleace 2016b: 21). Rizik od beskućništva posmatra se u sadejstvu tri faktora: ličnih sposobnosti, pristupa neformalnoj podršci i pristupa formalnoj podršci (Pleace 2016b: 21). On se povećava kada osobi nedostaje lična sposobnost koja podrazumeva otpornost, veštinu nošenja sa nepovoljnom situacijom i pristup finansijskim resursima³⁹. Negativni uticaji ograničenja lične sposobnosti mogu se ublažiti ukoliko osoba ima partnera, porodicu ili prijatelje kao vid neformalne podrške. Formalna podrška podrazumeva pristup i podršku zdravstvenog sistema, sistema socijalne zaštite i službi za pomoć beskućnicima. Sa stanovišta „nove ortodoksije”, ukoliko jedan sistem podrške zakaže, ne mora nužno doći do beskućništva. Ukoliko dva sistema zakažu, rizik od beskućništva postaje veći. Ukoliko osoba ne može da se osloni ni na jedan od tri sistema podrške, beskućništvo je praktično neizbežno (Pleace 2016b: 22).

„Nova ortodoksija” kritikovana je po nekoliko osnova (vidi Farrugia and Gerrard 2015; Fitzpatrick 2005; Savage 2016; Pleace 2016b; McNaughton 2008). Između ostalog, istaknuto je da „glavni problem nove ortodoksije leži u odsustvu preciznosti” (Pleace 2016b: 23) pri objedinjavanju individualnih i strukturnih faktora rizika. Kritičari takođe smatraju da „nova ortodoksija” nije proverljiva hipoteza, odnosno, da ni u širem smislu nije uspela da objasni kako funkcioniše uzročna interakcija ličnog i strukturnog (Fitzpatrick 2005: 5). U tom kontekstu izneta je i tvrdnja o nedostatku jasnog eksplanatornog okvira (Pleace 2000).

Pojedini teoretičari (vidi McNaughton-Nicolls 2009) smatraju da „nova ortodoksija” pre naglašava strukturne faktore (oduzimajući beskućnicima

³⁹ U pitanju može biti nepovoljan položaj na tržištu rada, narušeno fizičko ili psihičko zdravlje, nisko obrazovanje, problematično detinjstvo, kriminalitet itd.

agentivnost) i da na taj način „osnažuje pretpostavke stare ortodoksije” prema kojoj su beskućnici nemoćni (i nesposobni) da prevaziđu strukturna ograničenja (Pleace 2016b: 24). Kako bi se izbeglo podleganje ovim starim pretpostavkama, beskućnike je neophodno posmatrati ne kao žrtve nesrećnih okolnosti, već kao aktere koji sopstvenom distinktivnom putanjom prolaze kroz iskustvo beskućništva.

Shvatanje da lični izbori, potrebe i iskustva u sadejstvu sa strukturnim faktorima utiču na beskućništvo, dovelo je do ideje da ljudi na različite načine prolaze kroz ovo iskustvo (Savage 2016; Fitzpatrick 2005; McNaughton-Nicholls 2009; Clapham 2003). Ova ideja podržana je činjenicom da je beskućnička populacija izuzetno heterogena. U tom kontekstu Fitzpatrick (Fitzpatrick 2005) apeluje na istraživanja različitih obrazaca beskućništva. Naime, on pretpostavlja da ne postoji jedno „beskućništvo” već više prepoznatljivih grupa unutar beskućništva koje imaju različite oblike (Fitzpatrick 2005: 12). To znači da u okviru ovakvih homogenih (pod)grupa važnost individualnih i strukturnih faktora može da varira, u zavisnosti od oblika beskućništva o kom je reč. Drugim rečima, „ekonomske strukture, stambene strukture, patrijarhalne i individualne strukture i osobine ne dovode do jednog, loše definisanog i slabo objašnjenog oblika beskućništva, već do niza različitih društvenih problema” (Williams and Cheal, navedeno prema Pleace 2016b: 24)⁴⁰.

⁴⁰ Kada je reč o podgrupama unutar beskućničke populacije, zanimljivo je obratiti pažnju na rodnu dimenziju beskućništva, tačnije, žensko iskustvo i njihove osobene puteve kroz beskućništvo. Nalazi brojnih istraživanja (Savage 2016; Shinn *et al.* 1998; Cosgrove and Flynn 2005; Biederman and Nichols 2014) ukazali su na to da je nasilje i zlostavljanje u porodici znatno češći uzrok beskućništva kod žena nego kod muškaraca. Takođe, beskućništvo žena ne može se objasniti pozivanjem na razlike u strukturnim faktorima poput razlika u sistemu socijalne zaštite, već se povezuju s agentivnoću. Samohrane majke često se nose s beskućništvom tako što se oslanjaju na neformalnu podršku, pri čemu se obraćanje službama koristi kao poslednja opcija (Shinn *et al.* 1998). Slično je i beskućničko iskustvo žena koje nemaju decu ili su odvojene od dece (Barrow and Laborde 2008). Kada je reč o mladim beskućnicima, kod njih je kao u slučaju žena beskućnika često oslanjanje na sopstvene sposobnosti i neformalne resurse, umesto direktnog obraćanja službama, barem u početku, kad se tek suoče s beskućništvom (Quilgars *et al.* 2005; Mallett *et al.* 2005). Postoji grupa beskućnika koji su pretežno samci, naročito onih koji spavaju na ulici (vidi Fitzpatrick *et al.* 2000; MacKenzie and Chamberlain 2003) i koji imaju dugu istoriju porodičnih, društvenih i ekonomskih problema. Kod ove grupe beskućništvo je često relativno „kasni” simptom duboke socijalne isključenosti kojoj su prethodili zloupotreba psihoaktivnih supstanci,

Navedeno govori u prilog analiziranja beskućništva putem „složenih podgrupa” (Pleace 2016b: 28). Međutim, pojedini autori (Metraux *et al.*, navedeno prema Pleace 2016b) smatraju da postoje razlozi za oklevanje s prelaskom na ovaj pristup. Naime, moguće je da se javi problem „graničnih” slučajeva koji bi se mogli svrstati u više od jedne grupe, čime bi pri stvaranju taksonomija bilo nužno načiniti kompromise. Takođe, pravljenje taksonomije se usložnjava što je šira definicija društvenog problema i što su podaci opsežniji. Time je u izobilju podataka i uz široku definiciju beskućništva veoma teško izdvojiti jasne i dosledne podgrupe: „ukoliko umesto, recimo, 10 podgrupa koje čine konceptualni okvir za 10 različitih populacija beskućnika postoji hiljadu podgrupa, na kom nivou ‘članstva’ podgrupa beskućnika prestaje da bude od teorijske i praktične koristi?” (Pleace 2016b: 31)

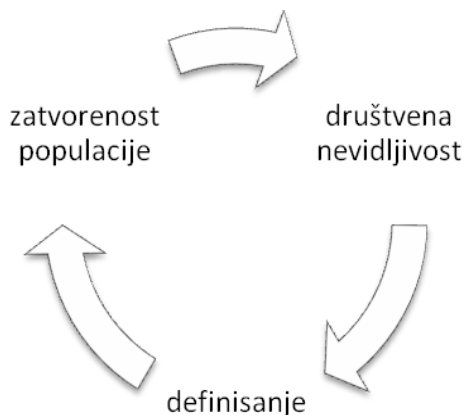
BESKUĆNIŠTVO U BROJKAMA – IZMEĐU NEVIDLJIVOSTI I PROCENE

Istraživanje pojava koje se ubrajaju u domen sociologije marginalizacije/marginalizovanih grupa/marginalizovanih zajednica višestruko je zahtevno. Naime, ove pojave karakteriše (delimična) društvena nevidljivost, s obzirom na to da su često, a ponekad i gotovo po pravilu praćene društvenom stigmom. Stoga, konkretni pojavni oblici marginalizovanosti mogu da budu prikriveni, pa čak i tajni. Pored toga, zahtevnost u njihovom istraživanju proizilazi iz činjenice da je populacija koju karakteriše marginalizovanost često zatvorena, kako zbog već pomenute stigme, tako i usled samoizolacije koja može da posluži kao svojevrsni mehanizam odbrane od dodatne marginalizacije i stigmatizacije. Ovo dovodi do toga da o populaciji marginalizovanih i/ili pojavama u domenu marginalizovanosti nema dovoljno podataka, posebno ne onih koji bi se mogli smatrati preciznim i pouzdanim u naučnom smislu. Nedostatak (elementarnih) podataka posledica je (ali i uzrok) malobrojnih empirijskih analiza u domenu marginalizacije. Kao rezultat ovih okolnosti, postoji srazmerno manje relevantne literature na koju bi se istraživač mogao osloniti prilikom dizajniranja i organizovanja sopstvenog istraživanja.

S obzirom na marginalizovanost pojedinaca ili društvenih grupa (u domenu obrazovanja, informisanosti, dostupnosti institucija, na tržištu rada itd.), postavlja se pitanje mogućnosti primene određenih istraživačkih metoda, a time i prikupljanja podataka za naučnu analizu. U ovoj oblasti proučavanja izuzetno je važno i pitanje karaktera odnosa istraživača i istraživanih/ispitanika. Naime, istraživanje marginalizovanih pojedinaca/grupa stavlja istraživača i istraživane/ispitanike u specifičan odnos. Zbog karakteristika društvenog položaja marginalizovanih velika je verovatnoća da takav odnos ne bi ni bio uspostavljen da se ne sprovodi istraživanje. U vezi sa

ovim postavlja se pitanje prirode uspostavljenog odnosa – da li istraživač i istraživani/ispitanici imaju ravnopravan položaj, s obzirom na marginalizovanost kao temeljnu socijalnu karakteristiku ispitanika. Jedna od etičkih dilema u vezi sa istraživanjem marginalizovanih jeste (i) da li sam čin istraživanja doprinosi marginalizovanosti kroz objektivizaciju ispitanika. Ovo pitanje je od velikog značaja s obzirom na to da može da utiče na kvalitet prikupljenih podataka i njihovu interpretaciju. Stoga, istraživači koji sarađuju sa pripadnicima marginalizovanih grupa i/ili zajednica ističu važnost njihovog „osnaživanja odgovarajućim poštovanjem i poverenjem kako bi se obezbedilo da se njihovi glasovi jasno čuju tokom izvođenja istraživačkog projekta, kao i izveštavanja” (Danaher *et al.* 2013). O ovome govori i drugi (Barron 1999), ističući važnost otvorenosti i senzitivnosti istraživača prema iskustvima marginalizovanih, ne samo u pogledu njihovih životnih priča, već i mogućnosti da učestvuju u istraživanju i saopšte svoja zapažanja. Potrebno je napomenuti da istraživanje marginalizovanih pojedinaca/grupa stvara i osoben socijalni i psihološki pritisak na istraživača. U ovom domenu proučavanja istraživači se često susreću sa izazovom jasnog distanciranja profesionalne uloge i ljudske potrebe da se pomogne drugom, što može ugroziti princip naučne objektivnosti.

Istraživanje beskućništva kao izrazitog oblika marginalizacije dodatno je otežano usled nekoliko činjenica. Naime, problemi u istraživanju beskućništva su međusobno povezani i uslovljeni (Shema 4.1.). Beskućnici su delimično (ili potpuno) nevidljiva populacija. Njihova nevidljivost je istovremeno stvarna i idejna. Ona se ogleda kako u (ne)namernom ignorisanju beskućnika od strane drugih pripadnika zajednice ili institucija, tako i u samom skrivanju beskućnika. Sa aspekta istraživanja ovog fenomena, oba „slučaja” nevidljivosti otežavaju prikupljanje pouzdanih i sistematičnih podataka. Za istraživače je posebno kontraproduktivna „institucionalna nevidljivost” beskućnika/beskućništva koja otežava pristup ne samo informacijama, već i potrebnoj istraživačkoj infrastrukturi.

Shema 4.1. Osnovni problemi u istraživanju beskućništva

Na društvenu nevidljivost nadovezuje se problem definisanja beskućništva. U naučnoj literaturi nema jedinstvene definicije pojmova beskućništva i beskućnika (na šta je ukazano u prvom poglavlju). Problem definisanja ove pojave ima najmanje dve posledice po prebrojavanje i istraživanje beskućništva – s jedne strane, odsustvo jedinstvene i opšteprihvaćene definicije otežava komparaciju rezultata istraživanja, dok, s druge strane, preuska ili preširoka definicija beskućništva otežava operacionalizaciju samog pojma tj. utvrđivanje indikatora neophodnih za identifikaciju pojave (Gabbard *et al.* 2007). Pored toga, od načina definisanja beskućništva zavisi i odabir istraživačke strategije (kvantitativne, kvalitativne ili kombinovane/mešovite metode istraživanja).

Treći problem u vezi sa istraživanjem beskućništva je (delimična) zatvorenost pripadnika ove populacije. S obzirom na to da često trpe osudu sredine u kojoj borave, beskućnici nisu uvek spremni i otvoreni za komunikaciju sa drugima. (Delimična) zatvorenost i podozrivost predstavlja svojevrsni odbrambeni mehanizam pripadnika ove populacije, što uveliko otežava istraživanje ove pojave.

Beri (Berry 2007) navodi četiri načina za utvrđivanje broja beskućnika na određenoj teritoriji. Prvi, kumulativni način, predstavlja utvrđivanje ili procenu broja beskućnika na osnovu evidencije institucija kojima su se obratili za pomoć (npr. skloništa, prihvatilišta, Centri za socijalni rad, narodne kuhinje, NVO i sl.) u određenom vremenskom periodu (npr. mesec dana,

kvartal, godinu dana). Ovaj način naziva se još i indirektna procena – reč je o „najčešćem i najjeftinijem načinu koji se oslanja na indirektnu informaciju koje obezbeđuju ključni informatori” (Berry 2007: 169). Drugi način podrazumeva da se broj beskućnika u određenoj zajednici utvrdi na osnovu evidencije istraživača koja se izrađuje u definisanom (kratkoročnom) periodu (npr. u toku 24 časa) – na ovaj način se dobija tzv. presek stanja. Treći način prikupljanja podataka jeste primenom tzv. *respondent-driven* metoda ili uzorkovanja koje je upravljano ispitanicima. Baćak (2006: 194) ističe da je „većina autora prepoznala RSD (*respondent-driven sampling* – prim. aut.) kao najučinkovitiju postojeću metodu uzorkovanja skrivenih i teško dostupnih populacija među koje se, dakako, ne ubrajaju samo prethodno navedene skupine (HIV oboleli – prim. aut.), nego i osobe poput beskućnika, umjetnika (Heckathorn, Jeffri 2001) i ilegalnih radnika migranata”. Ovaj način uzorkovanja počiva na principu homofilije, odnosno, formiranja društvenih odnosa i veza prema sličnosti (Baćak 2006). Poslednji način prikupljanja podataka podrazumeva tzv. *capture-recapture* metod koji se zasniva na višestrukom posmatranju i identifikaciji beskućnika na određenoj teritoriji. Beri (Berry 2007) ističe da se ovaj način prebrojavanja i istraživanja beskućnika bazira na četiri osnovne pretpostavke:

- populacija je konačna (tj. nema promena u brojnosti populacije beskućnika);
- nema izgubljenih oznaka („tagova”) što znači da beskućnici koji su identifikovani u „prvom krugu” evidencije treba da budu na isti način prepoznati i u narednoj evidenciji;
- evidencije su nezavisne, što znači da su „višestruki uzorci nezavisni” (Berry 2007: 173);
- dovoljno visoka verovatnoća obuhvata („*capture*”) omogućava svakom iz osnovne populacije beskućnika da bude uključen u uzorak za evidentiranje/istraživanje.

Svaki od navedenih načina utvrđivanja broja beskućnika ima prednosti i nedostatke. Prednost kumulativnog određivanja broja beskućnika je u tome što se na ovaj način koriste raspoložive baze podataka različitih organizacija koje su u kontaktu sa beskućnicima. Međutim, problem ovako formirane evidencije sastoji se u tome što ne kontaktiraju svi beskućnici sa institucijama, čime neki ostaju potpuno „nevidljivi za sistem”. Takođe, različite institucije

mogu na različite načine da definišu beskućnike (Berry 2007) što dovodi u pitanje kompatibilnost i komparabilnost podataka. Drugim načinom, tzv. popisima beskućnika, moguće je obuhvatiti sve kategorije beskućnika (ne samo one koji su u kontaktu sa predstavnicima određenih institucija). Međutim, prema procenama nekih autora (Edin 1992; Martin 1992; Stark 1992; Wright and Devine, navedeno prema Berry 2007: 167) na ovaj način gubi se iz vida između „40% i 70% populacije beskućnika skrivenih od očiju javnosti tokom kasnih noćnih sati”. Takođe, ovakav način utvrđivanja broja beskućnika „ima ograničenu vrednosti jer ova populacija varira u broju i sastavu tokom određenog perioda” (Berry 2007: 170). U trećem slučaju osnovni problem se sastoji u ograničenosti socijalnih kontakata beskućnika – ističe se da su oni najčešće prostorno i starosno determinisani (Hoch and Slayton, navedeno prema Berry 2007). Kada je reč o *capture-recapture* metodi prebrojavanja, pitanje je koliko je ova metoda ostvariva – naime, populacija beskućnika nije konačna, već promenjiva (u broju i sastavu). Zatim, postavlja se pitanje da li je moguće izraditi pouzdan sistem identifikacije beskućnika koji bi obezbedio jednaku verovatnoću svakom pojedincu da bude uključen u evidenciju/istraživanje.

Pored navedenih metoda, pri identifikaciji ciljne grupe, uzorkovanju populacije beskućnika i obezbeđivanju ispitanika neretko se koristi i metod „grudve snega” i tzv. vremensko-lokacijsko uzorkovanje. Dok je metod „grudve snega” (identifikacija i preporuka narednog ispitanika od strane prethodnog ispitanika) tipično neprobabilističko uzorkovanje, vremensko-lokacijsko uzorkovanje se ubraja u uzorkovanje po principu verovatnoće. Ono se zasniva na ideji da se uzorak formira na osnovu poznavanja specifičnih lokacija i vremenskog okvira (Baćak 2006).

Dizajn istraživanja i odluka o izboru konkretnog istraživačkog metoda zavisi od više činilaca. Pojedini autori (Danaher *et al.* 2013: 52) navode da se „niti jedan istraživački metod nije pokazao manje ili više efektivnim, efikasnim i etičkim kada se primenjuje u istraživanju članova određene marginalne zajednice”. Isto važi i za beskućnike. Stoga ne čudi što se u istraživanju ovog fenomena susrećemo sa raznovrsnim istraživačkim metodama, kao i njihovim kombinovanjem.

Tabela 4.1. Odluka o dizajnu istraživanja i izboru istraživačkog metoda

bez promene	promena
bez participacije učesnika	participacija učesnika
kratkoročno terensko istraživanje	dugoročno terensko istraživanje
spoljašni problemi	unutrašnji problemi

Izvor: Moree (2018).

Beskućništvo se najčešće istražuje primenom kvantitativnih metoda. Ove metode najčešće primenjuju institucije i organizacije koje se bave kreiranjem i sprovođenjem politika prevencije beskućništva. Najčešće su u pitanju anketna istraživanja kojima se teži prikupljanju što obuhvatnije empirijske građe o populaciji beskućnika (njihovim socio–demografskim karakteristikama, svakodnevicu, socijalnim kontaktima i mrežama podrške, zdravstvenom stanju i sl.). Anketna istraživanja se često sprovode u okviru regionalnih i nacionalnih projekata za istraživanje i evidentiranje beskućništva. Kvantitativni metodi koriste se i za istraživanje stavova opšte populacije prema beskućnicima. U tim slučajevima koriste se različite skale merenja stavova prema beskućnicima, kao i prema samoj pojavi beskućništva (Boks 4.1.).

Boks 4.1. Skale za merenje stavova o beskućništvu i beskućnicima

Skala	Akronim	Autori	Opis i osobine skale
Inventar stavova prema beskućništvu (eng. <i>Attitudes Towards Homelessness Inventory</i>)	ATHI	Kingree and Daves (1998)	Šestostepena Likertova skala sastoji se od 11 stavki koje se odnose četiri dimenzije: PC: lični uzroci beskućništva, SC: društveni uzroci beskućništva, SOL: rešenja problema beskućništva i AFF: spremnost na povezivanje sa beskućnicima. Viši skorovi na skali ukazuju na blagonaklonije stavove prema beskućnicima. Skala je konstruisana na osnovu relevantne literature i testirana je na različitoj populaciji (studenti, korisnici programa odvikavanja, medicinske sestre...)
Stavovi javnosti o beskućništvu (eng. <i>Public Attitudes Toward Homelessness</i>)	PATH	Guzewicz and Verdi (1990), Guzewicz and Takooshian (1992)	Petostepena Likertova skala sastoji se od pet stavki koje su pogodno da budu deo šire skale kojom se mere druge dimenzije (npr. siromaštvo, pravičnost, autoritarnost i sl.). Stavovi se odnose na domen uzroka beskućništva, rešavanja ovog problema, kao i na društvenu percepciju ove pojave. Maksimalni skor na skali je 20.

Prednost kvantitativnih metoda u istraživanju beskućništva ogleda se u mogućnosti statističke obrade podataka. Ona ujedno olakšava i praćenje

tendencija kada je reč o broju beskućnika, njihovim karakteristikama, kao i karakteristikama prostora u kojem borave. Ono što otežava primenu ovih metoda jesu ograničene mogućnosti uzorkovanja. Činjenica da su baze podataka o beskućnicima nepotpune (a neretko se i međusobno preklapaju) otežava identifikovanje svih pripadnika beskućničke populacije i njeno adekvatno uzorkovanje.

U kvantitativne metode istraživanja beskućništva ubraja se i analiza sadržaja⁴¹. Ovaj metod može da se primeni u cilju dobijanja podataka o tipičnoj slici o beskućnicima u pisanim medijima (Mao and Richter 2014) ili televizijskom programu (Hodgetts *et al.* 2005), predstavljanju beskućništva i beskućnika u udžbenicima i široj literaturi (Kim and Wee 2018) ili na društvenim mrežama (Koepfler and Fleischmann 2011). Pojedini autori (Koepfler and Fleischmann 2011) smatraju da se važnost analize sadržaja u istraživanju beskućništva ogleda u tome što omogućava pristup populaciji koja je teško dostupna, ali o kojoj postoji određena svest.

Istraživačke studije sve češće primenjuju kvalitativne metode (Martin and Kunen 2008). Najčešće primenjivan kvalitativni metod jeste naučni razgovor, posebno dubinski intervju. Na ovaj način se produbljuju saznanja dobijena u kvantitativnim istraživanjima što je od posebnog značaja s obzirom na otežan pristup beskućnicima i relativno ograničena saznanja o ovoj populaciji. Prednost kvalitativnih istraživanja ogleda se i u njihovoj fleksibilnosti, kao i mogućnosti posmatranja i beleženja ponašanja intervjuisane osobe, što predstavlja važan izvor dopunskih podataka. S obzirom na to da se mahom sastoji od tzv. otvorenih pitanja, intervju omogućava ne samo analizu prikupljenih podataka (kao odgovora na postavljena pitanja), već i njihovu socio–lingvističku analizu, kao i analizu „s obzirom na frekvenciju ili naglašavanje” (Fajgelj 2004: 323). Kako je u pitanju marginalizovana i vulnerabilna populacija, naučni razgovor olakšava sticanje i razvijanje poverenja između ispitanika–beskućnika i istraživača. Pored toga, primena kvalitativnih metoda može biti plodonosna u istraživanju politika prevencije beskućništva, kako iz pozicije krajnjih korisnika (beskućnika), tako i onih koji donose odluke (predstavnici nadležnih institucija) ili učestvuju u njihovom

⁴¹ Pojedini autori o analizi sadržaja govore kao o kvalitativnoj metodi (Fajgelj 2004). To je posledica njene dvostruke prirode jer podrazumeva „kvalitativno prikupljanje podataka i kvantitativnu analizu podataka” (Fajgelj 2004: 341).

sprovedenju putem pružanja usluga koje omogućavaju/olakšavaju izlazak iz beskućništva (npr. socijalni radnici, zdravstveni radnici, pripadnici nevladinih organizacija). Osim naučnog razgovora, posebno mesto u istraživanju beskućništva ima i biografski metod, metod studije slučaja, kao i autoetnografske studije (Maginn *et al.* 2008; Morree 2018; Rennels and Purnell 2015).

Primena kombinovanog/mešovitog istraživačkog metoda počiva na ideji da je potrebno da se ujedine prednosti, a prevaziđu ograničenja jednostranih istraživačkih pristupa i metoda. Na ovaj način se ukazuje da nema jedinstvenog i jednoznačno ispravnog puta u istraživanju složenih društvenih fenomena poput beskućništva. Kombinacije metoda u konkretnim istraživačkim nacrtima su raznovrsne – npr. anketno istraživanje i neki oblik slabije struktuiranog intervjua, posmatranje i intervju, analiza sadržaja i intervju, statistički podaci i intervju i sl. Pri proučavanju beskućništva mešoviti metod ne podrazumeva samo primenu kvalitativnog i kvantitativnog metoda na „paralelnim kolosecima” (npr. anketno istraživanje stavova o beskućništvu uz fokus-grupni intervju sa odabranom populacijom čiji se stavovi analiziraju), već i njihovo kombinovanje u procesu analize i tumačenja samih podataka. Time se omogućava „dublje inovativno, ali utemeljeno razumevanje” (Parker and Mayock 2018: 9) karakteristika beskućništva, njegovih uzroka, kao i društvene percepcije beskućnika. Primena mešovitog metoda u istraživanju beskućništva omogućava da se jednom istraživačkom problemu (npr. nedostaci u uslugama u zajednici) priđe iz pozicije različitih aktera (npr. beskućnika i onih koji pružaju različite usluge – npr. Centri za socijalni rad, prihvatilišta, nevladine organizacije, pojedinci, zdravstveni radnici, policijski službenici) (Young 2016). Ovo može biti od posebnog značaja za otkrivanje i tumačenje različitih percepcija i nivoa problema u vezi sa beskućništvom (npr. individualni, grupni, institucionalni nivo). Takođe, mešoviti metod može da se koristi i za intersektorsko istraživanje relacija između beskućništva i nekog drugog oblika marginalizovanosti (npr. beskućništva i mentalnog zdravlja) (Carter Narendorf 2017) ili nekog drugog relevantnog socijalnog problema (npr. beskućništva mladih i mogućnosti zaposlenja u odrasloj dobi) (Ferguson *et al.* 2011).

Studije slučaja predstavljaju zanimljiv primer kombinovanog istraživačkog metoda. Osim što se u njima kombinuju kvalitativne i kvantitativne

istraživačke metode, studije slučaja nužno podrazumevaju i obilje podataka, raznovrsnih po karakteru, poreklu, obuhvatu i sl. Bez obzira na to da li su u pitanju studije jednostrukog (Hill 1991) ili višestrukog slučaja (Nunez 2001), one doprinose potpunijem razumevanju interakcije individualne i strukturne dimenzije beskućništva.

Vizuelno–sociološka istraživanja beskućništva su posebno interesantna. Ona ukazuju na stepen društvene (ne)vidljivosti beskućništva. Primenom vizuelnih metoda moguće je prikupiti raznovrsne (aktuelne i istorijske) podatke, kako po poreklu, tako i po obliku (Padgett *et al.* 2014). Moguće je prikupljati i analizirati fotografsku dokumentaciju, različite tipove video zapisa, skice, crteže, slike, mape, sheme, trodimenzionalne prostorne modele i sl. (Dean 2015; Radley *et al.* 2005). Navedena vizuelna građa može biti primarna i/ili sekundarna i može je prikupiti istraživač, ispitanik/beskućnik ili oboje. U kontekstu beskućništva, predmet vizuelno–socioloških istraživanja mogu biti karakteristike fizičkog i socijalnog prostora beskućnika, stavovi drugih prema beskućnicima i slično. Jedan od često primenjivanih vizuelno–socioloških metoda jeste intervju podstaknut fotografijom (eng. *photo–elicitation interview*) koji podrazumeva „korišćenje slika koje je napravio istraživač ili istraživani kako bi se olakšalo prikupljanje informacija (kroz intervju – prim. aut.) koje bez prisustva fotografije ne bi mogle da budu prikupljene” (Zuev and Krase 2017: 2).

Participativna istraživanja se često sprovode u istraživanju marginalizovanih grupa i zajednica usled svoje dvostruke prirode – njima se istovremeno prikupljaju podaci, ali i utiče na aktiviranje i osnaživanje marginalizovanih (Čikić 2015). Participativna istraživanja nisu jednoobrazna, već se u zavisnosti od konkretnog problema i mreže aktera u istraživanju (stejkholdera) vrši određivanje najbolje kombinacije metoda i postupaka za prikupljanje i analizu podataka. Bogatstvo istraživačkih tehnika omogućava da se beskućništvu priđe kako iz lične pozicije, tako i iz pozicije „drugog” (putem metode razgovora), zatim da se analizira njegova prostorna dimenzija (primenom mapiranja i modelovanja), prate životne priče beskućnika (analizom vremenske dimenzije), identifikuju, rangiraju i analiziraju njihovi životni problemi (na osnovu metoda za analizu i utvrđivanje hijerarhije problema), prati odnos prema institucijama i/ili drugim grupama (putem metode analize socijalnih odnosa) i sl.

Participativna istraživanja idu korak dalje od pukog „nečinjenja štete” populaciji koja se istražuje ili na koju se određeni istraživani problem odnosi. U participativnim istraživanjima beskućnika (kao i drugih marginalizovanih grupa) „osnaživanje učesnika istraživanja je jednako važno (ako ne i važnije – prim. aut.) kao i sticanje znanja i kreiranje odgovarajućih politika” (Dupont 2008: 200). Njihova prednost ogleda se u alternativnom shvatanju odnosa istraživača i istraživanih/ispitanika – ovde se polazi od pretpostavke o jednakosti, kako u pogledu moći, tako i značaja iskustava i informacija koje sve strane u istraživačkom procesu poseduju. S obzirom na to da participativna istraživanja podrazumevaju uključivanje što većeg broja stakeholdera, heterogenih po poreklu, organizovanosti, ciljevima, interesima, moći i sl., ona utiču na izgradnju novih i jačanje postojećih društvenih mreža i izgradnju socijalnog kapitala (posebno premošćujućeg tipa). Na taj način nose „potencijal da dovedu u pitanje normativno viđenje beskućništva” (De Oliveira 2018: 15). Naime, ona mogu da utiču na promenu preovlađujuće društvene slike o beskućnicima i time oblikuju nove politike prevencije i pomoći (Garcia *et al.* 2014).

Iako je evidentno da postoje brojni problemi koji prate proces evidencije beskućnika i preciznog utvrđivanja njihovog broja, dosadašnji teorijski i empirijski nalazi daju delimičan uvid u ove podatke. Ti podaci su od višestrukog značaja – osim što ukazuju na masovnost i karakteristike beskućništva, omogućavaju i praćenje kretanja beskućništva u određenom vremenu i/ili na određenoj teritoriji.

Prema podacima UN za 2005. godinu, procenjuje se da se broj beskućnika u svetu kreće oko 100 miliona (UN 2005). Ista organizacija ističe neophodnost merenja i praćenja ove pojave na globalnom nivou putem jedinstvenih indikatora (UN 2015) u cilju sticanja znanja o njegovim uzrocima i mogućnostima delovanja kroz mere socijalne politike. Osim toga, saradnici Instituta za globalno beskućništvo (eng. *Institute of Global Homelessness*⁴²)

⁴² Institut za globalno beskućništvo je međunarodna organizacija sa sedištem u Čikagu (SAD) koja okuplja svetske istraživače, donosiocle odluka i terenske radnike koji se bore protiv beskućništva i za unapređenje položaja lica bez krova nad glavom. Organizacija je primarno fokusirana na iskorenjivanje beskućništva u 150 velikih svetskih gradova u periodu do 2030. godine, što odgovara jednom od ciljeva Agende 2030. Više o Institutu videti na: <https://ighhub.org/>.

ističu da je važno organizovati „periodično prikupljanje podataka o beskućnicima” u vidu popisa, kako bi se obezbedili „pouzdana statistički podaci o trendovima”, što je neophodno za „evaluaciju efektivnosti inicijativa za rešavanje problema beskućništva” (Busch-Geertsema *et al.* 2015: 17). Smatra se da trenutno nije moguće dati respektabilnu procenu broja beskućnika na globalnom nivou, s obzirom na raznovrsna određenja ovog pojma, kao i na činjenicu da su u pojedinim delovima sveta podaci o beskućnicima „retki i nesistematični” (Busch-Geertsema *et al.* 2015: 17). Pojedini autori ističu da su se u

prethodnim pokušajima da se utvrdi globalna procena (broja beskućnika – prim. aut.) kombinovali neuporedivi podaci, bilo da su se odnosili na različite periode (npr. stanje u jednom vremenskom momentu se kombinovalo sa podacima o godišnjoj prevalenci), različite grupe beskućnika (podaci o uličnim beskućnicima u jednom području su kombinovani sa podacima o broju korisnika centara za beskućnike ili beskućnicima koji žive sa rođacima ili prijateljima u drugom području) ili su lokalne stope beskućnika (npr. u velikim gradovima) uzimane kao reprezentativne za celu zemlju ili za ceo svetski region. [Busch-Geertsema *et al.* 2015: 1]

Isti autori navode procenu od milijardu ljudi koji žive u neadekvatnim uslovima, kao i da „između 20 i 40 miliona ljudi žive kao beskućnici u gradovima širom sveta” (Busch-Geertsema *et al.* 2015: 18)⁴³.

Organizacija za ekonomsku kooperaciju i razvoj/OECD (eng. *Organisation for Economic Co-operation and Development*) takođe daje procenu broja beskućnika u zemljama – članicama. Prema podacima za 2019. godinu (Tab. 4.2.), registrovano je oko 1,9 miliona beskućnika (<https://www.oecd.org/els/>

⁴³ Veliki gradovi širom sveta predstavljaju „žarišta” za beskućnike. Ta žarišta delimično su plod strukturnih faktora koji utiču na dostupnost finansijski pristupačnog smeštaja (npr. u blizini aerodroma i/ili zatvora). Takođe su plod „migracija u gradove (zarad anonimnosti) i mesta gde ustanove za beskućnike postoje ili su adekvatnije nego u prethodnom prebivalištu” (Matthewman and Read, navedeno prema Ravenhill 2008: 17). Pored migracija beskućnika, postoji i jaka „izvozna industrija”. Pojedine lokalne vlasti i humanitarne organizacije podstiču i/ili pomažu beskućnicima da se vrate u svoja rodna mesta ili mesta gde imaju lokalne veze. Takođe, nekim ljudima se nudi mogućnost da se isele iz oblasti gde je velika potražnja za smeštajem i pređu u mesta gde ima praznih nekretnina. Navedeno ukazuje na činjenicu da beskućništvo nije samo problem nedostatka smeštaja. Naime, „izvoz” ljudi izmešta troškove pružanja usluga na neko drugo mesto. Ukoliko usluge ne postoje ili se tim ljudima usluge ne pruže u adekvatnom roku, povećava se mogućnost da se opet nađu bez krova nad glavom. Tada može doći do povratnih migracije u oblasti koje imaju više pristupačnijih ustanova (Ravenhill 2008: 17-18).

[family/HC3-1-Homeless-population.pdf](https://www.oecd.org/els/family/HC3-1-Homeless-population.pdf)). Broj i udeo beskućnika u ukupnoj populaciji u pojedinim zemljama članicama OECD varira i kreće se u rasponu od nekoliko stotina (npr. Island – 349 lica u 2017. godini ili Hrvatska – 462 lica u 2013. godini) do čak pola miliona (SAD, podaci za 2018. godinu), odnosno, od 0,004% (Japan, podaci za 2019. godinu) do 0,94% (Novi Zeland, podaci za 2013. godinu) (<https://www.oecd.org/els/family/HC3-1-Homeless-population.pdf>).

Tabela 4.2. Procenjeni broj beskućnika u 2019. godini ili poslednjoj dostupnoj godini, prema OECD

Zemlja (godina)	Broj beskućnika	% ukupne populacije
Australija (2016)	116.427	0,480
Brazil (2015)	101.854	0,050
Kanada (2016)	129.127	0,360
Čile (2019)	14.013	0,070
Češka (2019)	23.900	0,220
Finska (2018)	5.482	0,100
Nemačka (2018)	337.000	0,410
Island (2017)	349	0,010
Izrael (2018)	1.825	0,020
Japan (2019)	4.555	0,004
Novi Zeland (2013)	41.207	0,940
Slovačka (2011)	23.483	0,440
SAD (2018)	552.830	0,170

Izvor: <https://www.oecd.org/els/family/HC3-1-Homeless-population.pdf>

Kada je reč o zemljama u razvoju, prema određenim procenama „između 33,6 i 179 miliona živi na ulici, a između 41,6 i 730 miliona domaćinstava živi u neadekvatnim stambenim uslovima” (Tippie and Speak, navedeno prema Busch-Geertsema *et al.* 2016: 128). Ovi podaci takođe govore u prilog tome da ne postoje adekvatni „alati” koji bi omogućili precizno identifikovanje i prebrojavanje beskućničke populacije. U obraćanju na sastanku eksperata posvećenom beskućništvu⁴⁴, Spik (Speak 2019) daje profil beskućnika u zemljama u razvoju:

⁴⁴ Reč o sastanku pod nazivom *Affordable housing and social protection systems for all to address homelessness* koji je održan u Najrobiju 2019. godine, u organizaciji UN. Cilj sastanka je bio da se „obezbede konkretne, na dokazima zasnovane preporuke za politiku borbe protiv

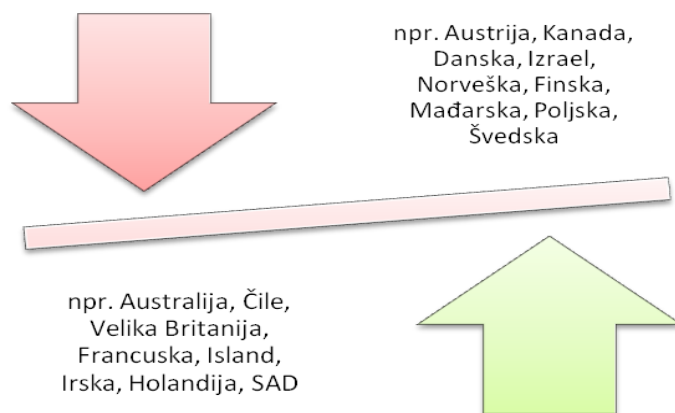
- popularna predstava o beskućništvu kao „muškoj pojavi” i njegovo svođenje na situaciju „spavanja na ulici” dovodi do toga da brojne beskućnice ostaju neprepoznate, a time i neevidentirane. Beskućništvo ima snažnu rodnu dimenziju. Procenjuje se da domaćinstva sa ženom na čelu čine 70% ukupne svetske populacije beskućnika. Spik (Speak 2019) navodi da na rodnu strukturu beskućništva utiču i kulturološki faktori. U islamskim zemljama su beskućnice nevidljive, posebno one na ulici, dok je odnos beskućnika i beskućnica u nekim zemljama u razvoju (npr. u zemljama Latinske Amerike, Gani itd.) daleko ujednačeniji;
- beskućnici u zemljama u razvoju su najčešće odrasle osobe starosti između 18 i 59 godina (Speak 2019). Ipak „neke zemlje (u razvoju – prim. aut.) se suočavaju sa rastućim brojem starijih beskućnika i verovatno je da će se starosna struktura beskućnika vremenom značajno menjati” (Speak 2019: 7), ali ne samo u pravcu veće zastupljenosti starih, već i većeg učešća kohorti mladih beskućnika (i dece), čak i među onima koji žive na ulici;
- iako se beskućništvo često dovodi u vezu sa siromaštvom, prosjačenjem i skitnjom, to ne mora nužno biti slučaj u zemljama u razvoju gde većina beskućnika „radi”, iako je najčešće reč o privremenim, slabo plaćenim poslovima, sa lošim uslovima rada, bez elementarnih oblika socijalne, pravne i druge zaštite. Autorka (Speak 2019) napominje da na radni status beskućnika utiče nacionalni kontekst, kao i razlike između pojedinih podtipova beskućnika.

S druge strane, Pluin (Plouin 2019) ističe da je u razvijenim zemljama, članicama OECD drugačija situacija. Naime, u ovim zemljama „beskućništvo pogađa relativno mali udeo ukupne populacije, iako apsolutni brojevi beskućnika mogu biti značajni” – dok udeo beskućnika iznosi oko 1%, „udeo populacije koja živi u neadekvatnim uslovima može biti daleko viši, iznoseći od 2% do 25% ukupne populacije” (Plouin 2019: 11). Sa druge strane, u ovim zemljama uočava se nekoliko zajedničkih karakteristika sa beskućništvom u zemljama u razvoju. I u razvijenim i u zemljama u razvoju identifikovan je rastući trend broja beskućnika (Plouin 2019). Prema poslednjem izveštaju

OECD (2020) broj beskućnika je u periodu od 2020. do 2021. godine porastao u čak trećini zemalja članica OECD. Slično zemljama u razvoju, primetan je i trend porasta udela starih i mladih među beskućnicima, kao i porodica sa decom (Plouin 2019).

U zemljama članicama OECD beskućnici su heterogena populacije. Hronični beskućnici čine manjinu i zahtevaju snažniju podršku, dok su prelazni/privremeni beskućnici znatno brojniji, a njihovo beskućništvo je „rezultat gubitka posla, pristupačnog stanovanja, prelaska iz sistema institucionalne/socijalne zaštite ili sloma bračne/partnerske veze” (OECD, navedeno prema Plouin 2019: 13). U ovim zemljama je evidentna i etnička dimenzija beskućništva, tj. izraženo beskućništvo među migrantskom populacijom (Plouin 2019).

Shema 4.2. Promena u broju beskućnika u zemljama članicama OECD u poslednjih nekoliko godina

Izvor: OECD (2020: 7).

Ukoliko beskućništvo posmatramo u kontekstu velikih, globalnih regiona, moguće je uočiti određene zajedničke karakteristike, ali i specifičnosti. U zemljama **Afrike**, beskućništvo je neposredno povezano sa visokim stopama siromaštva, posebno ekstremnog oblika. Ono je karakteristično i za urbana i za ruralna područja. Osim nerazvijenih nacionalnih/regionalnih ekonomskih sistema i sistema socijalne zaštite, u ovim zemljama beskućništvo je posledica lokalnih/regionalnih ratnih sukoba i prisilnih migracija. Osim tzv. uličnih

beskućnika, za afričke zemlje karakterističan je i značajan udeo onih koji žive u uslovima substandardnog i nesigurnog smeštaja. Kada je reč o podaci o beskućništvu za ceo region/kontinent, oni nisu dostupni – dostupni su samo limitirani podaci za pojedina društva.

Ulično beskućništvo u Južnoj Africi

Prema raspoloživim podacima, u Južnoj Africi ima između 100 i 20 hiljada lica koja žive na ulici (Tenai and Mbewu 2020). Među uličnim beskućnicima ima nešto više muškaraca, ali raste i udeo žena, dece i starih (Tenai and Mbewu 2020). Populacija uličnih beskućnika u Južnoj Africi je heterogena (i) po etnicitetu, a čini je dosta migranata koji su izbegli iz zemalja zahvaćenih ratnim sukobima. Uzroci uličnog beskućništva su brojni: od nezaposlenosti, nedostatka stambenog prostora, urbanog elefantizma do ličnih karakteristika (npr. porodičnih problema, bolesti zavisnosti). Na pojavu uličnog beskućništva veliki uticaj ima i nasleđe aparthejda (Olufemi 1998). Naime, politika rasne segregacije i sprečavanja učestvovanja crnačkog stanovništva u javnom ekonomskom i političkom životu se i danas oseća, kao u slučaju nedostatka odgovarajućeg i pristupačnog stambenog prostora, posebno za pripadnike nižih društvenih slojeva.

Slika 4.1. Život beskućnika u „gradu mrtvih” u Kairu

Izvor: Reuters (2015) (<https://widerimage.reuters.com/story/living-in-the-city-of-the-dead>)

Beskućništvo u Kairu u „gradu mrtvih”

S obzirom na kontinuirano rastuću populaciju glavnog grada Egipta, kao i problem nedostatka stambenog prostora, deo stanovnika Kaira traži krov nad glavom u objektima gradske srednjovekovne nekropole. „Grad mrtvih” (al-Qarafa) se sastoji od nekoliko zona koje nisu jasno odeljenje od ostatka gradskog „tkiva”. Podaci o populaciji koja živi u „gradu mrtvih” nisu precizni – oni se kreću od oko 120.000 (Fahmi and Sutton 2014) pa do čak 2 miliona ljudi (Williams 2018).

Beskućništvo u **Aziji** odlikuju određene uže regionalne specifičnosti determinisane prostornim, demografskim, ekonomskim, političkim i kulturnim različitostima na nivou pojedinačnih/grupe zemalja. Podaci o beskućnicima u zemljama Bliskog Istoka su veoma oskudni. U društvima na Bliskom Istoku važan činilac pojave beskućništva jesu kontinuirani ratni sukobi unutar/između država – populaciju beskućnika najvećim delom čine izbegla lica koja borave u kampovima i prihvatnim centrima (IDMC - NRC 2020). U poslednjih nekoliko godina primetan je porast beskućnika među ekonomskim migrantima koji dolaze u razvijene zemlje Bliskog Istoka iz siromašnih zemalja Dalekog Istoka. Važan faktor prevencije beskućništva u zemljama Bliskog Istoka jeste jaka porodična i srodnička mreža podrške.

S obzirom na mnogobrojnu populaciju i generalnu slabu razvijenost, beskućništvo u Indiji predstavlja poseban „slučaj” u azijskom regionu. Popisom iz 2011. godine identifikovana su tzv. domaćinstva bez kuće koja predstavljaju „domaćinstva u kojima se ne živi u objektima već na otvorenom, pored puteva, pločnika, kanalizacionih cevi, ispod nadvožnjaka ili stepeništa ili na otvorenom u blizini svetišta, paviljona, železničkih platformi itd.” (<https://www.hlrn.org.in/homelessness>). Prema podacima iz ovog popisa u Indiji je registrovano preko 1,7 miliona beskućnika, odnosno oko 450.000 tzv. domaćinstva bez kuće (Thiyagarajan *et al.* 2018), od kojih je oko 55% u gradovima. Međutim, nevladin sektor smatra da je njihov realni broj daleko veći (<https://www.hlrn.org.in/homelessness>) i procenjuje da beskućnici čine najmanje 1% urbane populacije u Indiji, što iznosi oko 3 miliona ljudi (Sattar 2014).

Tabela 4.3. Procenjen broj beskućnika u većim gradovima Indije

Grad	Broj beskućnika
Delhi	150.000 – 200.000
Mumbaj	200.000
Bangalore	40.000 – 50.000
Ahmedabad	100.000
Kalkuta	150.000

Izvor: <https://www.hlrn.org.in/homelessness>.

Slika 4.2. Deca beskućnici u Indiji

Izvor: <https://www.dw.com/en/homeless-women-demand-protection-in-indian-capital/a-17024786>

Poseban problem predstavlja ruralno beskućništvo. Pretpostavlja se da je između 1% i 4% ruralne populacije u Indiji bez doma (Wardhaugh 2012). Prema procenama indijskog Ministarstva ruralnog razvoja, u ruralnim područjima je u protekloj deceniji nedostajalo više od 28 miliona domova, što ukazuje na širi problem manjka adekvatnog stambenog prostora (Wardhaugh 2012). Među beskućnicima u Indiji primetan je i visok udeo dece – zapravo, smatra se da Indija ima najveći broj dece beskućnika u svetu (<https://www.hlrn.org.in/homelessness>). Međutim, pojedini autori (Dutta 2018) ističu nepouzdanost podataka o deci beskućnicima. Prema podacima od iz 1990ih (Chatterjee 1992) procenjeni broj dece na ulicama u Indiji kretao se između 400.000 i 800.000. Nešto noviji podaci, koji datiraju s početka druge decenije 21. veka ukazuju na to da se broj dece koja žive na ulici

najvećih indijskih gradova kreće u intervalu od 100.000 u Nju Delhiju do 150.000 u Mumbaju (Sandhya, navedeno prema Naik *et al.* 2011).

Jugoistočna Azija je region u kojem se nalaze neke od zemalja sa najbržim ekonomskim rastom na svetu (npr. Kina, Južna Koreja), ali i nerazvijene zemlje (npr. Bangladeš). Dok su druge opterećene velikim brojem siromašnih i socijalno isključenih, prve se suočavaju da znatnim društvenim raslojavanjem koje utiče na rast populacije beskućnika. Prema podacima *Homeless World Cup Foundation* (<https://homelessworldcup.org/homelessness-statistics/>) u Indoneziji ima oko tri miliona beskućnika što je oko 1% ukupne populacije, dok $\frac{3}{4}$ beskućnika na Filipinima živi u glavnom gradu, Manili⁴⁵. Iako beskućništvo predstavlja veliki problem u Kini, ono je nedovoljno istraženo (Qiu and Zufferey 2018). Jedan od osnovnih problema jeste nepostojanje zvanične definicije beskućništva, što dovodi do situacije u kojoj su beskućnici faktički nevidljivi i neprepoznati (Qiu and Zufferey 2018). Prema nezvaničnim procenama, broj beskućnika u Kini kreće se do 2,5 miliona, a reč je o diverzifikovanoj populaciji koju čine odrasli, deca i stari, muškarci i žene, osobe sa invaliditetom i čitave porodice.

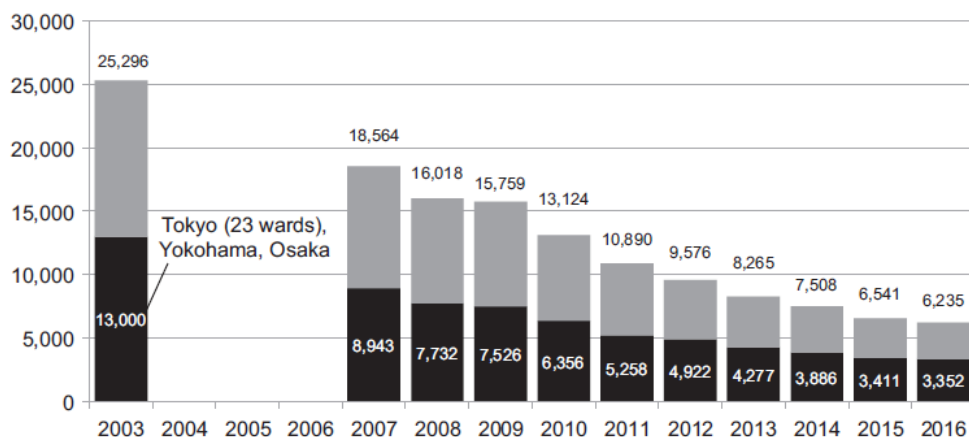
Prikriveno beskućništvo u Japanu – „cyber” beskućnici

Poslednjih deceniju i po Japan beleži porast broja tzv. cyber – beskućnika ili internet-kafe beskućnika. Procenjuje se da ih samo u Tokiju ima preko 4.000. Reč je uglavnom o nekvalifikovanim ili niskokvalifikovanim osobama, najčešće nezaposlenima i siromašnima kojima su manga kafei postali domovi (McCurry 2007). Pojava cyber-beskućnika uočena je još u poslednjoj deceniji 20. veka i povezuje se sa zavisnošću od igranja video igara (Charlton 2015). Pojedini autori (Kilina 2012) navodi da neki cyber-beskućnici borave u kafeima čak i do 2–3 godine.

Dok većina zemalja beleži rast broja beskućnika, prema zvaničnim podacima japanskog Ministarstva zdravlja i rada njihov broj u Japanu od sredine prve decenije 21. veka opada (Sl. 4.3.). Beskućništvo u Japanu karakteriše heterogenost populacije i hroničnost koja se ogleda u tome da je

⁴⁵ Procenjeni ukupan broj beskućnika na Filipinima je 4,5 miliona (<https://homelessworldcup.org/homelessness-statistics/>).

preko $\frac{2}{3}$ beskućnika na ulici duže od godinu dana (Kiener and Mizuuchi 2018: 15).

Slika 4.3. Broj beskućnika u Japanu (2003–2016)

Izvor: Kiener and Mizuuchi (2018: 15).

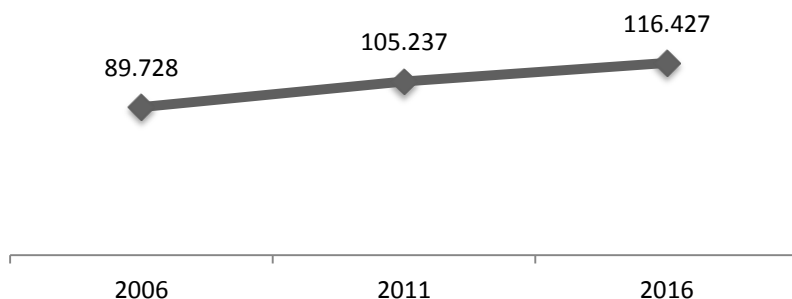
Na praćenje broja beskućnika u **Australiji** u posljednje tri decenije značajno je uticala promena određenja ovog pojma (Chamberlain and MacKenzie 2014: 72): a) od 1994. do 2008. godine zvanična je bila tzv. SAAP definicija (eng. *Supported Accommodation and Assistance Program*); b) paralelno sa njom, 1990ih razvija se tzv. kulturna definicija prema kojoj je prebrojana populacija beskućnika u popisima iz 1996, 2001. i 2006. godine, c) od popisa 2011. godine u upotrebi je nova definicija australskog Zavoda za statistiku (tzv. ABS definicija – eng. *Australian Bureau of Statistics*)⁴⁶. Podaci iz tri sukcesivna popisa (1996/2001/2006. godine) pokazuju osilacije u broju beskućnika – 1996. godine u Australiji je zabeleženo 105.304 beskućnika, 2001. godine njihov broj je pao ispod 100.000⁴⁷, dok je pet godina kasnije primetno uvećanje broja beskućnika (104.676 lica) (Chamberlain and MacKenzie 2014). Prema rezultatima poslednjeg popisa (2016) u Australiji je registrovano 116.427 beskućnika što je 14% više u odnosu na prethodni popis (<https://www.ahuri.edu.au/research/trajectories>). To znači da na svakih

⁴⁶ Više o svakom od navedenih određenja videti u (Chamberlain and MacKenzie 2014).

⁴⁷ Ovim popisom zabeleženo je 99.900 beskućnika (Chamberlain and MacKenzie 2014).

10.000 stanovnika dolazi 50 beskućnika. U periodu između popisa iz 2006. i popisa 2016. godine broj beskućnika je porastao za čak 29%.

Grafikon 4.1. Broj beskućnika u Australiji (2006–2016)

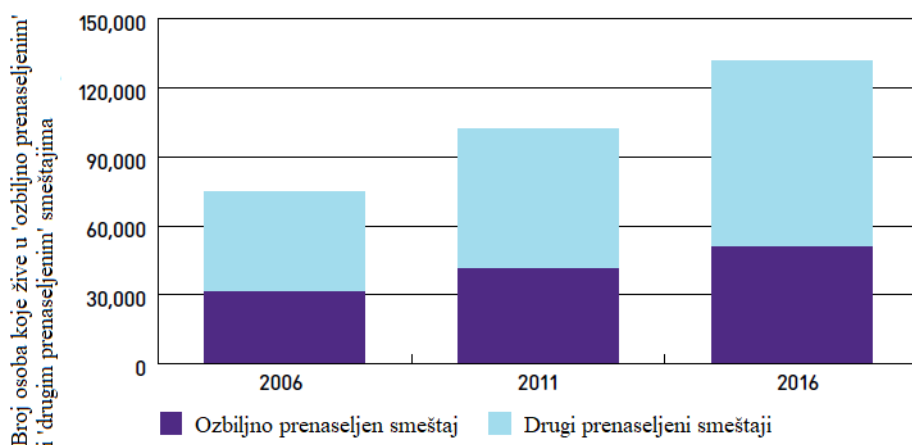
Izvor: Chamberlain and MacKenzie (2014); <https://www.ahuri.edu.au/research/trajectories>

Mada je broj beskućnika nesumnjivo porastao na nacionalnom nivou, skorašnje promene u učestalosti beskućništva u velikoj meri variraju u zavisnosti od države, teritorije i vrste naselja (Pawson *et al.* 2018). Procene zasnovane na izveštajima australijskog Zavoda za statistiku od 2011. do 2016. godine ukazuju na to da je „stopa beskućništva opala u tri od osam jurisdikcija unutar Australije (Australijskoj Prestoničkoj Teritoriji, Severnoj Teritoriji i Zapadnoj Australiji). U preostalih pet jurisdikcija, porast stope beskućništva je varirao od 6% u Tasmaniji do 37% u Novom Južnom Velsu” (Pawson *et al.* 2018: 12). Uzimajući u obzir rast ukupne populacije, stopa beskućništva u Novom Južnom Velsu porasla je za 27%. Kada je reč o vrsti naselja, porast stope beskućništva pretežno se javlja u glavnim gradovima. U Sidneju i Brizbejnu stopa beskućništva najviše je porasla u unutrašnjim prigradskim područjima, dok je u Melburnu najbrži rast zabeležen u spoljašnjim prigradskim područjima (Pawson *et al.* 2018).

Podaci o strukturi beskućnika u okviru dva poslednja popisa ukazuju da je došlo do porasta njihovog broja u svim starosnim kategorijama, izuzev najmlađih lica (do 18 godina) (<https://www.ahuri.edu.au/policy/ahuri-briefs/how-homelessness-changed-between-2011-2016>). Posebno je uočljiv porast beskućnika među mladima (25–34 godine) – njihov broj porastao je za gotovo trećinu. Podaci takođe ukazuju na porast udela muškaraca beskućnika

u ukupnoj muškoj populaciji, dok je udeo beskućnica u ukupnoj ženskoj populaciji ostao isti. Beskućništvo u Australiji ima jasnu etničku dimenziju o čemu svedoči veoma visoka stopa beskućništva među Aboridžinima – čak 361 na 10.000 stanovnika⁴⁸.

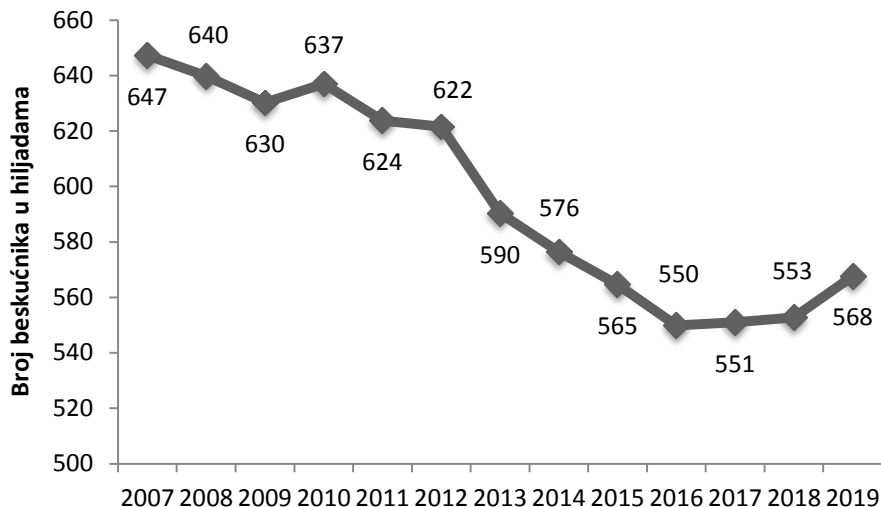
U kontekstu Australije zanimljivo je obratiti pažnju na trend prenaseljenosti smeštaja koji može uzrokovati beskućništvo. Veća učestalost „ozbiljne prenaseljenosti smeštaja” (Slika 4.4.) predstavlja element šireg trenda koji utiče na niži segment tržišta nekretnina. Mada se pojedinci u ovakvom smeštaju ne svrstavaju u beskućnike, „uočava se još brži rast broja osoba koje žive u smeštajima koji su nešto manje ozbiljno prenaseljeni” (Pawson *et al.* 2018: 73). Osobe svrstane u kategoriju ljudi koji žive u „drugim prenaseljenim smeštajima” obitavaju u smeštajima u kojima je broj spavaćih soba za tri manji od potrebnog (Pawson *et al.* 2018: 73). Do 2016. godine kategorija „drugih prenaseljenih smeštaja” proširila se za 33% (Slika 4.4), a od 2010ih porasla je za 88% (Pawson *et al.* 2018: 74). Podaci australijskog Zavoda za statistiku pokazuju da je tokom 2009. i 2010. godine „broj domaćinstava kojima nedostaje barem jedna spavaća soba iznosio 3,2% ukupne populacije, da bi tokom 2015. i 2016. godine dostigao 3,6% ukupne populacije” (Pawson *et al.* 2018: 74).

Slika 4.4. Učestalost prenaseljenosti smeštaja u Australiji (2006 – 2016)

Izvor: Pawson *et al.* (2018: 74).

⁴⁸ Detaljnije podatke o strukturi beskućnika u Australiji videti na: <https://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/mf/2049.0>

Grafikon 4.2. Ukupan broj beskućnika u SAD (2007–2019)

Izvor: <https://endhomelessness.org/homelessness-in-america/homelessness-statistics/state-of-homelessness-2020/>

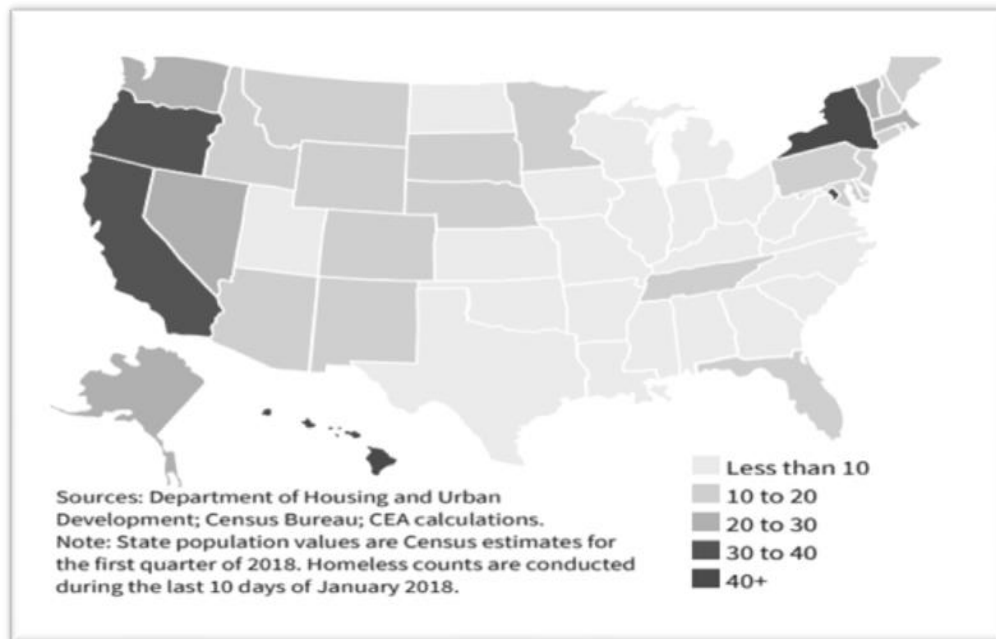
Prema podacima publikovanim u izveštaju Veća ekonomskih savetnika predsednika SAD (CEA 2019) više od pola miliona Amerikanaca su beskućnici – na 10.000 stanovnika registrovano je 17 beskućnika. Pri tome, pod beskućnicima se podrazumevaju osobe koje nemaju „fiksni, regularan i adekvatan noćni smeštaj” (HUD, navedeno prema CEA 2019: 8). Podaci za poslednjih 12 godina (od 2007. godine) pokazuju da broj beskućnika u **SAD** ima tendenciju opadanja – u ovom periodu broj beskućnika je opao za 12,2% (Graf. 4.2.).

Pad broja registrovanih beskućnika karakterističan je kako za ukupan broj, tako i za pojedine kategorije beskućnika. U posmatranom periodu najviše je opao broj beskućnika veterana (-39,2%), porodica bez krova nad glavom (-26,8%), hroničnih beskućnika (-19,8%) i mladih beskućnika⁴⁹ (5,1%), dok se broj odraslih beskućnika smanjio za 4,0%⁵⁰. Ova poslednja kategorija je ujedno i najbrojnija u strukturi beskućnika u SAD – prema podacima za 2019.

⁴⁹ Broj mladih beskućnika registrovan je i analiziran u periodu od 2015. do 2019. godine.

⁵⁰ Podaci o broju beskućnika u SAD prema analiziranim kategorijama u odabranom periodu preuzeti su sa: <https://endhomelessness.org/homelessness-in-america/homelessness-statistics/state-of-homelessness-2020/>.

godinu, odrasli pojedinci čine 69,7%, uz tendenciju porasta broja. U populaciji beskućnika su najmanje zastupljeni mladi beskućnici (6,2%), uz tendenciju blagog pada zastupljenosti.

Slika 4.5. Broj beskućnika na 10.000 stanovnika u SAD u 2018. godini

Izvor: CEA (2019).

Za beskućništvo u SAD karakteristična je i regionalna izdiferenciranost (Sl. 4.5.). Podaci ukazuju da je pojava veoma izražena u sve tri savezne države „zapadne obale” (Kalifornija, Oregon, Vašington⁵¹). Iako se na prvi pogled čini da je 14 saveznih država „istočne obale” slabije pogođeno beskućništvom, podaci pokazuju da Distrikt Kolumbija i država Njujork drže rekord po broju registrovanih beskućnika u 2019. godini – u Njujorku je registrovano 47 beskućnika na 10.000 stanovnika (više od 92.000), dok je u Distriktu Kolumbija zabeležno čak 93 beskućnika na 10.000 stanovnika, što je čak 5,5

⁵¹ Prema podacima iz 2019. godine broj beskućnika u Kaliforniji iznosi 38 na 10.000 stanovnika, odnosno preko 150.000 beskućnika. Slična je situacija i u Oregonu, dok je u Vašingtonu registrovano oko 21.500 beskućnika tj. 29 na 10.000 stanovnika (<https://endhomelessness.org/homelessness-in-america/homelessness-statistics/state-of-homelessness-2020/>).

puta više od nacionalnog proseka (<https://endhomelessness.org/homelessness-in-america/homelessness-statistics/state-of-homelessness-2020/>).

Broj beskućnika u Distriktu Kolumbija, državi Njujork, Havajima, Oregonu i Kaliforniji čini skoro polovinu ukupnog broja beskućnika u SAD. S druge strane, podaci pokazuju da je ova pojava najmanje prisutna u državama Jugostoka, gde je registrovan jednocifren broj beskućnika na 10.000 stanovnika (sa izuzetkom Floride gde je registrovano 13 beskućnika na 10.000 stanovnika), kao i u nekim državama Srednjeg Zapada (posebno onim oko Velikih jezera). Uočene razlike u stopama beskućnika na 10.000 stanovnika dovode se u vezu sa faktorima poput visokih cena kupovine i/ili najma stambenog prostora, broja i kapaciteta dostupnih skloništa za beskućnike, društvene prihvatljivosti spavanja na ulici i sl. (CEA 2019: 10). Većina saveznih država aktivno radi na suzbijanju beskućništva o čemu svedoči podatak da je od 2007. godine u čak 37 država broj registrovanih beskućnika u padu⁵².

Kada je reč o strukturi beskućnika prema polu, U SAD preovlađuju muškarci (60%). Iako je među beskućnicima najviše belaca, ukoliko se posmatra stopa beskućnika na 10.000 stanovnika (Tab. 4.4.) dobija se drugačija slika. Evidentan je nepovoljniji društveni položaj i uslovi stanovanja pacifičkih ostrvljana i američkog domorodačkog stanovništva. To ujedno svedoči o pojačanom riziku ovih grupa od beskućništva.

Tabela 4.4. Rasa/etnička struktura beskućnika u SAD (2019)

Rasa/etničitet	Udeo u uk. broju (%)	Broj na 10.000 stanovnika
Belci	39,1	11,5
Crnci	32,6	55,2
Hispano/latino	18,0	21,7
Višerasni	5,3	35,3
Domoroci	2,6	66,6
Ostrvljani u Pacifiku	1,3	159,8
Azijati	1,0	4,1

Izvor: <https://endhomelessness.org/homelessness-in-america/homelessness-statistics/state-of-homelessness-2020/>.

⁵² Podaci preuzeti sa <https://endhomelessness.org/homelessness-in-america/homelessness-statistics/state-of-homelessness-2020/>.

Kada je reč o **Kanadi**, Vlada je 2019. godine implementirala Nacionalnu strategiju za borbu protiv beskućništva pod nazivom *Povratak kući* (<https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/homelessness/directives.html>). U okviru strategije predviđena je (finansijska) podrška za odabrane zajednice u urbanim centrima, starosedelačkim zajednicama, teritorijalnim zajednicama i ruralnim i slabo naseljenim oblastima, u cilju smanjenja i prevencije beskućništva. Strategija nastoji da dostigne ciljeve *Nacionalne stambene strategije* u koje spadaju „smanjenje procenjenog broja hroničnih beskućnika koji koriste svratišta u Kanadi za 50% do 2027/2028. godine” (Echenberg and Munn-Rivard 2020: 1). U okviru ove strategije ponuđene su definicije a) beskućništva, b) hroničnog beskućništva i c) starosedelačkog beskućništva⁵³ (<https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/homelessness/directives.html#h2.2>).

⁵³ Beskućništvo se definiše kao „situacija u kojoj se nalazi pojedinac ili porodica bez stalne adrese ili prebivališta; stambena situacija pojedinca ili porodice bez stabilnog, trajnog i prikladnog smeštaja ili bez neposredne mogućnosti, sredstava ili sposobnosti da takav smeštaj pribavi” (<https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/homelessness/directives.html#h2.2>). Kategorija hroničnog beskućništva obuhvata pojedince koji su trenutno beskućnici i ispunjavaju jedan od sledećih kriterijuma: a) bili su beskućnici barem 6 meseci (180 dana) tokom protekle godine; b) više puta su bili beskućnici tokom protekle godine, uz ukupno trajanje beskućničke situacije od najmanje 18 meseci (546 dana). Starosedelci čine nesrazmerno veliki deo beskućničke populacije u Kanadi. Definicija starosedelačkog beskućništva prepoznaje raznolikost starosedelačkih naroda u Kanadi, među koje spadaju Prve nacije (ili Prvi narodi), Metisi i Inuiti, osobe sa dokumentima i bez njih, bez obzira na prebivalište i pripadnost. Pored toga, definicija je podložna izmenama u skladu sa postojećim učešćem i saradnjom sa starosedelačkim narodima. Starosedelačko beskućništvo obuhvata „starosedelce koji nemaju dom usled kolonizacije, trauma i/ili socijalnih, kulturnih, ekonomskih i političkih okolnosti koje su ih dovele do siromaštva. U osobe koje nemaju dom spadaju: ljudi koji periodično nemaju sklonište, osobe koje žive na ulici, pojedinci koji privremeno obitavaju kod prijatelja i rodbine, osobe koje spavaju u svratištima, pojedinci koji žive u nepriustivom, neadekvatnom, substandardnom ili nebezbednom smeštaju ili nemaju garanciju mogućnosti ostanka u smeštaju i osobe svih starosnih dobi koje su otpuštene iz institucija (poput bolnica, psihijatrijskih institucija, centara za lečenje zavisnosti, zatvora i prelaznog smeštaja), osobe koje su napustile nebezbedan dom usled bilo koje vrste zlostavljanja, kao i mladi koji gube staranje u bilo kom vidu” (<https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/homelessness/directives.html#h2.2>).

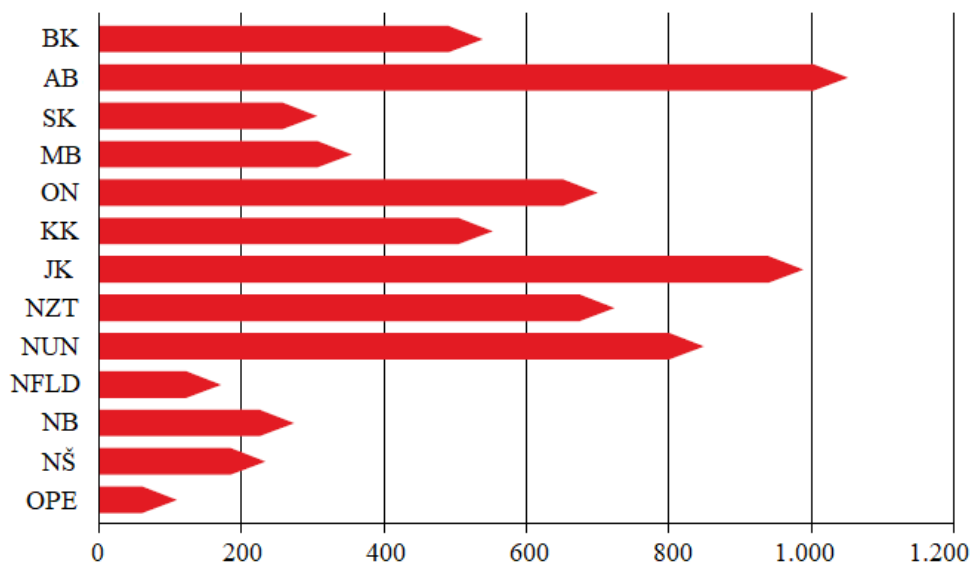
Prema raspoloživim podacima, broj beskućnika u Kanadi varira između 150.000 i 300.000 na godišnjem nivou⁵⁴ – na dnevnom nivou reč je o najmanje 35.000 beskućnika (Gaetz *et al.* 2016: 5). Procenjuje se da je u Kanadi prisutno čak 50.000 tzv. skrivenih beskućnika⁵⁵. Prema podacima iz 2016. godine 27,3% beskućnika čine žene, 18,7% mladi (Gaetz *et al.* 2016: 5), a primetan je i trend povećanja broja lica starijih od 65 godina (Gaetz *et al.* 2016: 5). Kapacitet sistema svratišta Kanade nudi delimičan uvid u veličinu beskućničke populacije. Prema izveštaju o kapacitetu svratišta iz 2018. godine (<https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/homelessness/publications-bulletins/shelter-capacity-2018.html>) u državi ima:

- 392 svratišta sa 15.859 kreveta;
- 338 prelaznih smeštaja sa 7.645 kreveta; i
- 451 kuća za žene žrtve nasilja sa 7.494 kreveta.

Podaci iz 2016. godine ukazuju na to da je u proseku preko 14.000 Kanađana spavalo u svratištima, a zauzetost kapaciteta svratišta iznosila je 91% (<https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/homelessness/reports-shelter-2016.html>). Beskućništvo postoji u svakoj regiji Kanade. Popisi beskućnika i korisnika svratišta pokazuju da problem beskućništva u velikoj meri pogađa gradove svih veličina (Trypuc and Robinson 2009: 4). Popisi na nivou provincija pokazuju da je broj korisnika svratišta veći u Alberti, Ontariju i severnim teritorijama, dok je niži u atlantskom delu Kanade (Sl. 4.6.).

⁵⁴ Podaci preuzeti sa <https://www.homelesshub.ca/about-homelessness/homelessness-101/how-many-people-are-homeless-canada>.

⁵⁵ Podaci preuzeti sa https://www.homelesshub.ca/SOHC2013?_ga=2.70596568.931346689.1524494456-556788600.1524065343.

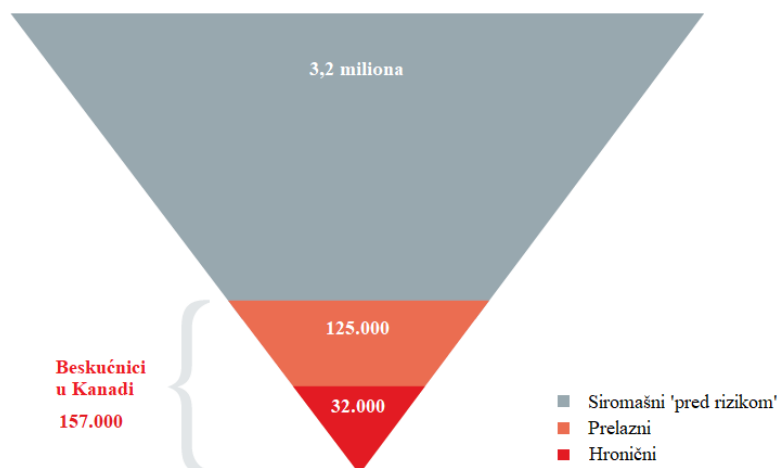
Slika 4.6. Broj korisnika svratišta (na 1.000.000 stanovnika) u kanadskim provincijama 2006. godine

Izvor: 2006 Statistics Canada Census, Shelter and Dwelling Count, navedeno prema Trypuc and Robinson (2009: 4).

Siromaštvo je značajan faktor beskućništva u Kanadi. Većina ljudi postaju beskućnici usled loše ekonomske situacije – nedostatka investiranja u pristupačno stanovanje i redukovanja izdataka za različite oblike socijalne pomoći (Gaetz *et al.* 2012). Siromašni mahom odlaze u svratišta usled nezaposlenosti ili nemogućnosti da prokriju sve veće troškove stanovanja. Procenjuje se da 3,2 miliona Kanađana žive u siromaštvu (Sl. 4.7.). Tokom 2008. godine, 95.700 (3%) siromašnih Kanađana postali su beskućnici (Winship, navedeno prema Trypuc and Robinson 2009: 5).

Kategorija prelaznog beskućništva (80% beskućničke populacije, Sl. 4.7.) uglavnom uključuje populaciju koja je mlađa od hroničnih beskućnika (Trypuc and Robinson 2009: 6). Oni relativno kratko ostaju beskućnici. Po potrebi koriste svratišta u kojima u proseku provode 20 dana, a zatim se vraćaju u standardan smeštaj i retko ponovo padaju u beskućništvo. Najmanju grupu beskućnika u Kanadi čine hronični beskućnici – 20% beskućničke populacije (Sl. 4.7.). Od svih hroničnih beskućnika, 75% su muškarci bez partnera koji nisu zaposleni i često imaju probleme s mentalnim zdravljem i zavisnošću

(Trypuc and Robinson 2009: 7). Oni zauzimaju 67% dostupnih kreveta u svratištima tokom godine.

Slika 4.7. Piramida beskućničke krize (Kanada)

Izvor: Trypuc and Robinson (2009: 5).

Prosečan životni vek beskućnika u Kanadi iznosi 39 godina, što je dvostruko manje od nacionalnog proseka (Paola 1996). Stopa samoubistava među beskućnicima iznosi 460 na svakih 100.000 stanovnika. U poređenju s prosečnom stopom samoubistava u Kanadi koja iznosi 11,6, to je gotovo 40 puta više (Roy, navedeno prema Trypuc and Robinson 2009: 8). Od 35% do 50% hroničnih beskućnika u Kanadi pati od šizofrenje (Carol *et al.*, navedeno prema Trypuc and Robinson 2009: 12). Manična depresija i bipolarni poremećaj takođe su vrlo učestali i pogađaju 38% do 48% hroničnih beskućnika (Fazel *et al.* 2008).

Pokušaj stvaranja nadnacionalne baze podataka – beskućništvo u EU

Procenjuje se da broj beskućnika u EU varira između 700.000 pa sve do čak četiri miliona ljudi. Ovakva „široka” procena posledica je korišćenja različitih izvora podataka, neujednačene metodologije, kao i razlika u definisanju same pojave. Iako se većina EU članica oslanja na ETHOS definiciju beskućništva

(Edgar *et al.* 2003, 2004; Edgar 2009, 2012) u nekim zemljama se ovom problemu prilazi iz užeg ugla ili pozivanjem na definicije date od strane nacionalnog zakonodavstva (kao u slučaju Velike Britanije) (Busch-Geertsema *et al.* 2014). Prikupljanje podataka o beskućnicima zavisi od specifičnih, nacionalnih popisnih metodologija i praksi:

- uprkos tradiciji popisa populacije i karakteristika stanovanja, u nordijskim zemljama je prisutan problem „dobijanja podataka o beskućnicima iz takvih registara” (Edgar 2009: 23). Beskućnici se popisuju na nacionalnom nivou i postoji mogućnost praćenje trendova kretanja njihovog broja i strukture;
- u zemljama poput Nemačke, Austrije, Francuske i Holandije podaci o beskućnicima se ne prikupljaju na nacionalnom, već regionalnom/federalnom nivou (Edgar 2009);
- u tzv. mediteranskim zemljama (Grčka, Italija, Španija, Portugal) praksa prikupljanja podataka o beskućnicima se razlikuje od zemlje do zemlje – od prikupljanja na regionalnom nivou (Španija), preko izgradnje baze podataka pri NVO (Grčka) do nepotpunih lokalnih podataka (Italija). Ove zemlje karakteriše nedostatak jedinstvene nacionalne strategije za borbu protiv beskućništva koja bi obuhvatila i pitanje evidencije (Edgar 2009);
- u bivšim socijalističkim zemljama, a sada članicama EU od tzv. velikog proširenja 2003. godine, praksa evidentiranja beskućnika je u povoju. Postojeći podaci uglavnom se odnose na situaciju u glavnim ili većim gradovima (Edgar 2009).

Raznovrsnost tipova, obima i kvaliteta prikupljenih podataka o beskućnicima u EU potencijalno se može prevazići putem popisa stanovništva. Međutim, podaci o beskućnicima iz popisa 2011. godine nisu konzistentni i time ne stvaraju adekvatnu osnovu za sticanje uvida u beskućništvo na nivou EU (Busch-Geertsema *et al.* 2014: 9). Ipak je istaknuto da je ovim popisom načinjen pomak jer su njime (delimično) obuhvaćeni i beskućnici, kao ranije slabo vidljiva ili u potpunosti nevidljiva kategorija stanovništva (Busch-Geertsema *et al.* 2014). Potrebno je imati na umu ograničenje ovakvog načina prikupljanja podataka – naime, popisom se registruju podaci o beskućnicima koji su u kontaktu sa nekom od institucija ili organizacija (npr. Centrima za socijalni rad, prihvatilištima, bolnicama, NVO i

sl.), dok oni koji nisu ostvarili kontakt sa ovim institucijama ili organizacijama ostaju neregistrovani.

Pojedine zemlje EU umesto popisa koriste registre populacije i stambenih objekata (npr. Slovenija, Holandija). U takvim registrima (koji se vode na nacionalnom nivou) svaki pojedinac ima svoj jedinstveni registracioni broj, a takav broj dobija i svaki stambeni objekat. Njihovim ukrštanjem dobijaju se podaci o beskućnicima i licima koja nemaju (adekvatan) smeštaj (Edgar 2009). Navedeno ukazuje na obilje izvora podataka o beskućnicima, ali i na aktuelni problem njihove uporedivosti.

Tabela 4.5. Obuhvat beskućništva u popisu EU iz 2011. godine

	Beskućništvo obuhvaćeno popisom 2011. godine	Beskućništvo koje nije obuhvaćeno popisom 2011. godine
<i>Cenzus koji nije baziran na registru</i>	Češka republika, Francuska, Mađarska, Irska, Italija, Litvanija, Poljska, Portugal, Španija, Velika Britanija	–
<i>Cenzus baziran na registru</i>	–	Danska, Slovenija, Holandija, Švedska, Nemačka*

* u Nemačkoj su beskućnici koji žive u opštinskom smeštaju obuhvaćeni posebnim podacima u okviru cenzusa, ali ih nije moguće posebno identifikovati unutar ostalih korisnika različitih opštinskih smeštaja

Izvor: Baptista *et al.* (2012: 20).

U izveštajima organizacije FEANTSA (FEANTSA 2020) uočava se nekoliko značajnih karakteristika beskućništva u EU:

- procenjuje se da je broj beskućnika za poslednjih 10 godina porastao za čak 70%. Rekordan porast broja beskućnika beleži se u Irskoj gde je za svega pet godina broj beskućnika porastao za čak 211% (FEANTSA 2020: 12). Pored Irske, značajan je i porast broja beskućnika u Holandiji (+120,8% u periodu od 2009. do 2018. godine), Engleskoj (+72 u periodu od 2011. do 2019. godine) i Francuskoj (+50% u periodu od 2001. do 2012. godine);
- prema raspoloživim podacima jedino Finska (-32% u periodu od 2015. do 2019. godine) i Severna Irska (-2% u periodu od 2009. do 2018. godine) beleže negativan trend ove pojave (FEANTSA 2020: 12–13);
- među beskućnicima su prisutne sve starosne kategorije. Pritom, mladi beskućnici (18–29 godina) čine čak 20–30% ukupne populacije u većini evropskih zemalja (Busch-Geertsema *et al.* 2014: 62);

- broj muškaraca u ukupnoj populaciji beskućnika je veći nego broj žena. Međutim, potrebno je skrenuti pažnju na problem evidentiranja beskućnika koji je u nekim slučajevima posledica same definicije beskućništva i činjenice da one češće koriste neformalne aranžmane koji uključuju pomoć porodice i prijatelja, a manje usluge prihvatilišta za beskućnike (Busch-Geertsema *et al.* 2014: 66);
- beskućnici su češće doseljeno/migrantsko nego autohtono stanovništvo;
- zdravstveni status beskućnika je veoma nepovoljan te ne čudi što je njihov prosečan životni vek znatno kraći nego u slučaju opšte populacije;
- prisutna je pojava dugotrajnog/hroničnog beskućništva (FEANTSA 2020: 16–17);
- osim promene u broju, od početka 20. veka promenila se i struktura beskućnika. Danas je među njima prisutno više dece, mladih, žena, porodica i migranata;
- svako deseto domaćinstvo veoma je opterećeno troškovima stanovanja – u takvim domaćinstvima je čak 40% kućnog budžeta namenjeno obezbeđivanju „krova nad glavom” (FEANTSA 2020: 181);
- 15% evropske populacije živi u prenaseljenom stambenom prostoru (FEANTSA 2020: 96);
- 4% evropske populacije se suočava s ozbiljnim problemima u vidu deprivacije u stambenim uslovima (FEANTSA 2020: 97).

Tabela 4.6. Beskućništvo u pojedinim zemljama EU

Država	Broj beskućnika	Trend
Nemačka	337.000 (2018)	-
Austrija	21.567 (2017)	+21,4% (2008-2017)
Danska	6.431 (2019)	+28,7% (2009-2019)
Španija	22.938 (2012)	-
Finska	4.600 (2019)	-32% (2015-2019)
Francuska	143.000 (2012)	+50% (2001-2012)
Mađarska	8.568 (2019)	-
Irska	10.148 (2020)	+211% (2014-2019)
Italija	50.724 (2014)	+6,5% (2011-2014)
Letonija	6.887 (2017)	-
Litvanija	4.806 (2018)	-

Država	Broj beskućnika	Trend
Luksemburg	873 (2018)	-
Holandija	39.300 (2018)	+120,8% (2009-2018)
Poljska	30.330 (2019)	-
Portugal	3.396 (2018)	-
Češka	21.230 (2019)	-
Slovačka	23.483 (2011)	-
Slovenija	4.029 (2018)	+67,3% (2013-2018)
Švedska	33.330 (2017)	+8% (2011-2017)
UK – Engleska	87.410 (2019)	+72% (2011-2019)
UK – Škotska	36.465 (2019)	+3% (2018-2019)
UK – Vels	11.715 (2019)	+4% (2018-2019)
UK – Sev. Irska	18.180 (2019)	-2% (2009-2018)

Izvor: FEANTSA (2020: 13).

Beskućništvo u post-socijalističkoj Rusiji

Prema podacima *Homeless World Cup Foundation*, oko 3,5% ukupne populacije u savremenoj Rusiji čine beskućnici. Ovo su prilično slobodne procene, uzimajući u obzir da Zavod za statistiku ne prikuplja podatke o beskućnicima od 2010ih (<https://homelessworldcup.org/portfolio-posts/russia/>). Pojedini autori (Stephenson 2006: 114) ističu da „prema podacima Instituta za socio-ekonomske probleme populacije Ruske akademije nauka, u Rusiji ima više od četiri miliona beskućnika. Slične podatke daje i Ministarstvo unutrašnjih poslova, na osnovu (još uvek neobjavljenog) istraživanja iz 2002. godine koje je deo popisa stanovništva.” Pretpostavlja se da je najveći broj beskućnika prisutan u dva najveća grada u Rusiji – Moskvi (oko 100.000) i Sankt Peterburgu (oko 50.000) (Stephenson 2006: 114). Prema podacima istraživanja iz 2005–2006. godine (Stephenson 2009), većina beskućnika su muškarci (80%) mlađe i srednje životne dobi (25–45 godina) sa prosečnim stažom beskućnika u trajanju od sedam godina. Procenjuje se da je oko 40% beskućnika u Sankt Peterburgu „ne-lokalno” stanovništvo, tj. imigranti” (Höjdestrand 2002: 58).

Beskućništvo u savremenoj Rusiji je (delimično) odraz društvenih, ekonomskih i političkih prilika u nekadašnjem Sovjetskom Savezu (Stephenson 2006, 2007, 2009; Höjdestrand 2002, 2009). U sovjetskom periodu na snazi je bila obavezna registracija građana na stalnoj adresi

stanovanja – tzv. *propiska* (rus. прописка).⁵⁶ *Propiska* je uvedena ranih 1930ih kako bi se veliki gradovi zaštitili od prekomerne imigracije i tokom čitave sovjetske ere ostala je instrument za regulisanje migracija (Höjdestrand 2002: 58). Funkcionisala je kao boravišna dozvola i regulisala je državni sektor stanovanja. U osnovi, sva građanska prava zavisila su od *propiske*: medicinska nega, penzija, pristup opštinskim centrima za stanovanje i zapošljavanje, biračko pravo itd. (Höjdestrand 2002: 57)⁵⁷.

U Sovjetskom Savezu beskućništvo je bilo manje-više skriveno od pogleda javnosti, a skitnice, prosjaci i beskućnici bez *propiske* podlegali su krivičnim sankcijama (Stephenson 2007: 19). Najčešći uzrok beskućništva bilo je služenje zatvorske kazne. Naime, važno je pravilo da ukoliko zakupca opštinskog stana nema više od šest meseci, on na osnovu sudske odluke može biti iseljen. Time je svima koji su osuđeni na više od šest meseci zatvora oduzeto mesto stanovanja i oni su nakon puštanja na slobodu postajali beskućnici (Höjdestrand 2002: 59). U praksi, većina bivših zatvorenika morala je da se osloni na porodicu kako bi obezbedila novu *propisku* i mesto za život. Međutim, u odsustvu pomoći porodice bivši zatvorenici rizikovali su novo privođenje i zatvorsku kaznu, ovog puta zbog beskućništva.

Sa zvaničnim napuštanjem *propiske* 1993. godine prestao je progon prosjaka, skitnica i „parazita” (Höjdestrand 2002: 60). Praksa otkazivanja *propiske* u slučaju osuđujuće presude napuštena je 1995. godine, a osnovana je i posebna komisija za obeštećenje žrtava stare prakse (Höjdestrand 2002: 59). Na prvi pogled bi se moglo reći da su mnogi beskućnici na ulici proizvod ovog „otkrivanja” potisnutog sovjetskog socijalnog problema: „ranjivi ljudi,

⁵⁶ Takve registracije su uobičajene u većini zemalja, iako u različitom stepenu, u zavisnosti od alternativnih sistema kao što su broj socijalnog osiguranja, broj lične karte itd.

⁵⁷ *Propiska* je regulisala i veličinu domaćinstava u sovjetskom sistemu dodele stanova. Svaka registrovana osoba imala je pravo na najmanje devet kvadratnih metara, a ako domaćinstvo želi da registruje više ljudi u svom domu, moralo je obezbediti adekvatan prostor prema normi (sa izuzetkom dece, supružnika i starih roditelja). Hronični nedostatak stanova je to obično sprečavao. Mogućnost registracije kod prijatelja ili poznanika bila je otežana apsolutnim pravom svake registrovane osobe na kvadratni metar, što znači da je praktično nemoguće deložirati nekoga ko se jednom prijavio u stanu. Stoga je većina ljudi bila oprezna ili odbijala da registruje druge u svom stanu. To znači da ljudi koji iznajmljuju sobe ili stanove od privatnih lica ne mogu tamo da se prijave. Bilo je nezakonito biti neregistrovan na nekoj adresi, ali od 1992. godine za ovaj zločin predviđene su samo novčane kazne. U sovjetsko doba isto je moglo rezultirati sa par godina zatvora (Höjdestrand 2002: 58).

koji su izgubili smeštaj zbog različitih ličnih rizika – osobe sa invaliditetom, žene žrtve nasilja u porodici ili nezaposleni alkoholičari – sada su mogli slobodno da lutaju ulicama” (Stephenson 2007: 19).

Međutim, ova promena je bila samo nominalna, tj. bez praktičnih promena s obzirom na odsustvo alternativnog sistema za registraciju stanovništva. Post-sovjetska Rusija zadržala je osnovu sovjetskog sistema registracije u mestu prebivališta koji je povezan sa svim pravima na socijalnu pomoć. Nedostatak boravišne dozvole na području onemogućava pristup formalnim poslovima, penzijama ili socijalnim davanjima. Čak i novoosnovani sistem skloništa od strane lokalnih vlasti zahteva od beskućnika da dokaže svoj prošli status boravka na tom području kako bi dobio pristup objektu (ovaj zahtev je „olabavljen” samo u izuzetno oštrim zimama) (Stephenson 2007: 19).

U post-socijalističkoj Rusiji osim uobičajenih kategorija beskućnika (npr. bivši zatvorenici, žene žrtve porodičnog nasilja, osobe sa invaliditetom i dr.) prisutne su i nove grupe beskućnika poput „ekonomskih migranata”⁵⁸ i izbeglica, dece ulice, ljudi koji su postali beskućnici usled privatizacije stanovanja i zatvaranja hostela za radnike” (Stephenson 2007: 19). Na osnovu profila „novih” beskućnika evidentno je da je proces postsocijalističke transformacije jedan od glavnih uzroka beskućništva u savremenoj Rusiji – novi beskućnici su tzv. gubitnici tranzicije i „na svojim leđima nose dvostruko opterećenje sovjetske ere i kapitalizma” (Höjdestrand 2009: 56).

⁵⁸ Radnici ilegalni imigranti (tzv. gastarbaiteri) spadaju u najugroženije kategorije migranata. Od 2002. godine svaki imigrant mora imati migracionu karticu i radnu dozvolu da bi se zaposlio. Poslodavci koji angažuju strane radnike moraju da se prijave za posebnu dozvolu od moskovskih vlasti. U praksi, međutim, većina stranih radnika (od 70 do 90 procenata, prema različitim procenama) zaposlena je na crno. Gastarbaiteri koji su zaposleni bez zvaničnih ugovora skloni su ekstremnoj eksploataciji i zlostavljanju. Poslodavci mogu odbiti da ih isplate, ponekad to opravdavajući nezadovoljavajućim radom, a ponekad bez ikakvog opravdanja. Takođe mogu da im oduzmu pasoš. Izgubivši posao i bez novca, gastarbaiteri se ne mogu vratiti kući. Bez mesta boravka, često bez dokumenata, pa čak i bez prava na smeštaj u prihvatilištima za beskućnike (koja primaju samo ruske državljane) prelaze u podrum, potkrovlja i železničke stanice (Stephenson 2007: 19).

Beskućništvo u zemljama u regionu

Uvidom u teorijske i empirijske nalaze o beskućništvu u zemljama u regionu moguće je konstatovati dva problema u oblasti evidentiranja beskućnika: (a) u ovim zemljama ne postoje precizni podaci o registrovanom broju beskućnika, kao ni (b) dovoljno relevantnih istraživanja i/ili evidencija na osnovu kojih bi se njihov broj mogao precizirati. Ono što otežava identifikaciju beskućnika i njihovo registrovanje na nacionalnom nivou jeste problem odsustva jedinstvene definicije beskućništva. Zvanični podaci koje daju nacionalni Zavodi za statistiku i/ili institucije zadužene za pružanje socijalne pomoći najčešće se kreću u rasponu od nekoliko stotina do čak nekoliko hiljada lica, dok su (ne)zvanične procene mnogo veće.

U narednom delu biće prikazani podaci i procene obima beskućništva za odabrane zemlje u regionu – Sloveniju, Hrvatsku, Severnu Makedoniju i Crnu Goru. Ove zemlje odabrane su zbog toga što su za njih dostupni podaci o beskućnicima iz različitih izvora, što omogućava stvaranje potpunije i realnije slike o njihovom broju i strukturi.

Baveći se analizom beskućništva tokom 1990ih i u prvoj deceniji 21. veka, Gjeri Robić (2017: 221) navodi da je reč o relativno novoj društvenoj pojavi u hrvatskom društvu. Autorka takođe ističe da su beskućnici relativno kasno dobili pravni status – tek 2011. godine u Zakonu o socijalnoj skrbi – što je zasigurno otežalo njihovo evidentiranje. Podaci o beskućnicima u **Republici Hrvatskoj** variraju. Prema pojedinim nalazima (Družić Ljubotina i sar. 2016: 7) „službeni relevantni podaci o broju beskućnika u Hrvatskoj ne postoje”. Prema podacima državnog Zavoda za statistiku Republike Hrvatske, 2011. godini registrovano je 215 beskućnika⁵⁹, ali se smatra da ova procena nije pouzdana (Družić Ljubotina i sar. 2016). Tome doprinosi i činjenica da „baza podataka unutar sustava socijalne skrbi o broju beskućnika, kao korisnika sustava socijalne skrbi, ne postoji”, što dodatno otežava njihovo evidentiranje (Družić Ljubotina i sar. 2016: 7). Realnija procena broja beskućnika u Hrvatskoj kreće se između 500 i nekoliko hiljada (Družić Ljubotina i sar. 2016).

⁵⁹ Prema podacima Državnog zavoda za statistiku Republike Hrvatske od ukupno 215 registrovanih beskućnika, njih 95% ili 205 živi samostalno, dok 5% beskućnika živi u paru ili zajednici (https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/h02_01_10/h02_01_10_RH.html).

Slična je i procena organizacije *Hrvatska mreža za beskućnike*⁶⁰ prema kojoj u ovoj zemlji ima više od 2.000 beskućnika, od čega je svaka četvrta osoba ženskog pola (<http://beskucnici.info/>). Najalarmantnije su nezvanične procene prema kojima samo u gradu Zagrebu ima oko 2.000 beskućnika⁶¹.

Slika 4.8. Hrvatska fudbalska reprezentacija beskućnika

Izvor: <http://www.nogometplus.net/index.php/ostalo/pomozimo-hrvatskoj-reprezentaciji-beskucnika-da-ode-na-svjetsko-prvenstvo/>

U nacionalnom izveštaju Kancelarije visokog komesara za ljudska prava pri UN⁶² (*Office of the High Commissioner for Human Rights*) navodi se podatak o broju beskućnika prema evidenciji Ministarstva za demografiju, porodicu, mlade i socijalnu politiku Republike Hrvatske. Prema ovom izveštaju, u Hrvatskoj je na dan 31.12.2015. registrovano 391 lice u statusu beskućnika, uz

⁶⁰ Ova organizacija osnovana je 2013. godine sa ciljem da se okupe svi zainteresovani za pružanje pomoći beskućnicima i promovišu prava beskućnika. Mrežu su osnovali i u njoj deluju organizacije koje se bave beskućnicima, problemima socijalne isključenosti i marginalizacije.

⁶¹ Reč je procenjenom broju beskućnika koji iznosi Mrvalj, bivši beskućnik u Zagrebu (<https://www.nacional.hr/beskucnici-deset-tisuca-ljudi-koje-nitko-ne-vidi-i-ne-cuje/>).

⁶² Više o izveštaju videti na: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/HousingStrategies/States/Croatia.pdf>

napomenu da ovo nije njihov konačan broj. U Izveštaju se navode i podaci o obeležjima registrovanih beskućnika⁶³:

- reč je o dominantno muškoj populaciji (85%), građanima Hrvatske (97%), osobama koje nisu u braku (52%);
- čak 28% registrovane populacije beskućnika su zavisnici od psihoaktivnih supstanci, a svaki četvrti je narušenog mentalnog zdravlja;
- starost beskućnika kreće se u rasponu od 15 do 84 godine, pri čemu su beskućnici u proseku stariji (50–64 godine) od beskućnica (45–59 godina);
- skoro 2/3 beskućnika koristi usluge prenoćišta kojih je na području Hrvatske 14 sa kapacitetom od 430 mesta;
- preko 80% registrovanih beskućnika nema nikakve prihode, što ne čudi jer 93% nije zaposleno, iako je 70% njih radno sposobno. Među radno sposobnima najviše je onih sa najnižim obrazovnim kvalifikacijama (40%);
- čak 97% beskućnika u Hrvatskoj ostvaruje pravo na socijalnu pomoć.

U Hrvatskoj je sprovedeno nekoliko istraživanja o beskućnicima. Prema Šoštarić (2013), prvo istraživanje beskućnika na nacionalnom nivou u Hrvatskoj izvedeno je 2013. godine na teritoriji sedam većih gradova (Zagreb, Varaždin, Rijeka, Osijek, Karlovac, Split i Zadar). Istraživanjem je obuhvaćena populacija koja (povremeno) boravi u skloništima za beskućnike i skvotovima. Primaran cilj ovog istraživanja nije bilo evidentiranje beskućnika već omogućavanje beskućnicima da izraze svoje viđenje sopstvenog problema i položaja. Pored toga, istraživanjem su (ipak) utvrđene pojedine socio-demografske karakteristike ove populacije⁶⁴.

Prema većini studija, najveći (procenjeni) broj beskućnika u Hrvatskoj je na području Zagreba. Šoštarić (2013) analizira nalaze dve studije o beskućnicima na teritoriji grada Zagreba:

- prva studija je iz 2008. godine i njome je obuhvaćeno ukupno 123 lica koja borave u centrima za beskućnike. Reč je o dominantno muškoj

⁶³ Svi podaci preuzeti su iz izveštaja <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/HousingStrategies/States/Croatia.pdf>.

⁶⁴ Potrebno je naglasiti da je reč o istraživanju koje se bazira na principu dobrovoljne participacije.

populaciji (90%), delimično radnosposobnoj (oko polovine), najčešće samcima, ali roditeljima, tj. sa decom (55%) (Šošćarić 2013: 291);

- druga studija je znatno obimnija i obuhvata populaciju od 350 beskućnika. U njoj je muška populacija takođe značajno zastupljena, ali je njen udeo nešto manji nego u prethodno navedenoj studiji (oko ¾). Od 350 beskućnika obuhvaćenih studijom, 3/5 ima probleme sa zavisnošću od alkohola, a svako peto lice ima kriminalni dosije (Šošćarić 2013: 290).

Tabela 4.7. Procena broja beskućnika u Republici Hrvatskoj prema kategorijama ETHOS

Kategorija	Opis kategorije	Broj lica
ETHOS 1.1	ljudi koji žive na ulici	300
ETHOS 2.1.	ljudi koji žive u prenočištima	124
ETHOS 3.1	ljudi koji žive u privremenom smeštaju	217
ETHOS 3.3	ljudi koji žive u prelaznom, pomoćnom smeštaju	10
ETHOS 6.2.	ljudi koji žive u institucijama zdravstvene nege	40
ETHOS 11.1., 11.2., 11.3.	ljudi koji žive u privremenim, nestandardnim objektima	350
ETHOS 12.1	ljudi koji žive u neodgovarajućim uslovima u Dubrovniku	35
ETHOS 5.1.	ljudi koji žive u smeštaju za migrante	250

Izvor: FEANTSA (2014).

U nacionalnom izveštaju za Republiku Hrvatsku (FEANTSA 2014) ističe se da ne postoji utvrđena strategija za prikupljanje nacionalnih/regionalnih podataka o beskućnicima, kao i da je pojam beskućnika prvi put normativno određen *Zakonom o socijalnom osiguranju* tako da odgovara modelu ETHOS. U istom izveštaju konstatuje se porast broja beskućnika u Hrvatskoj u proteklom periodu (https://feantsa.org/download/croatia_final4962995937732017390.pdf).

Za **Sloveniju** takođe nema preciznih podataka o beskućnicima. U izveštaju *Evropske mreže za socijalnu politiku* (Stropnik 2019: 8) navodi se da je glavna prepreka utvrđivanju preciznijeg broja beskućnika odsustvo njihovog jedinstvenog nacionalnog određenja koje stvara konfuziju prilikom prepoznavanja i registrovanja pojedinačnih slučajeva. Situaciju dodatno otežava činjenica da nacionalni Zavod za statistiku nema razvijenu praksu prikupljanja podataka o beskućnicima. Kako se navodi u izveštaju (Stropnik

2019: 8), podaci o broju beskućnika na nacionalnom nivou se registruju posredno, preko podataka o populaciji prema tipu naselja i načinu stanovanja. Na ovaj način registruje se kategorija lica koja „živi u drugom tipu smeštaja i beskućnici” (Stropnik 2019: 8). Prema raspoloživim podacima nacionalnog Zavoda za statistiku u Sloveniji, u 2015. godini bilo je 3.513 ovakvih lica, odnosno, za 17,3% manje nego u 2011. godini (Stropnik 2019: 8).

Prema podacima nacionalnog Zavoda za statistiku za 2017. godinu broj beskućnika u Sloveniji varira između 3.000 i 7.600 (<https://www.stat.si/StatWeb/en/News/Index/6991>). Isti Zavod navodi podatke nacionalnog Ministarstva za rad, porodicu, socijalna pitanja i jednake mogućnosti prema kojima je procenjeno da je u Sloveniji u 2017. godini bilo 2.760 beskućnika (www.stat.si/StatWeb/en/News/Index/6991). Ovo je nešto manje od broja beskućnika prema evidenciji Centara za socijalni rad koji su početkom 2017. godine registrovali preko 3.000 korisnika/beskućnika (www.stat.si/StatWeb/en/News/Index/6991). U populaciji beskućnika u Sloveniji (kao i u ostalim zemljama u regionu) dominiraju muškarci (83%) sa završenom srednjom i osnovnom školom. Starost evidentiranih beskućnika kreće se u intervalu od 17 do 77 godina. U izveštaju ESPN navodi se da među beskućnicima u Sloveniji nema dece (Stropnik 2019: 12). Više od polovine beskućnika nije u braku, ali čak 44% ima decu (www.stat.si/StatWeb/en/News/Index/6991).

S obzirom na to da u Sloveniji nema preciznih podataka o broju beskućnika, nije moguće utvrditi (ni) trend ove pojave. Međutim, Stropnik (2019: 12) ističe da se „struktura beskućništva menja”. To znači da beskućništvo nije više rezervisano za „sredovečne muškarce, već se širi i na žene i decu” (HRO 2015; navedeno prema: Stropnik 2019: 12). Poslednjih godina Slovenija beleži rastući trend u broju mladih beskućnika, beskućnika narušenog mentalnog zdravlja, beskućnika redovnih uživalaca droga (MLFSAEO 2015; MLFSAEO 2017b; navedeno prema: Stropnik 2019), kao i starijih beskućnika (Stropnik 2019: 12).

U **Crnoj Gori**, beskućnike je „država prvi put prepoznala kao ugroženu kategoriju u Zakonu o socijalnoj i dječjoj zaštiti iz 2013. godine” (Radović 2013: 37). Međutim, javno dostupnih zvaničnih podataka o ovoj marginalizovanoj grupi gotovo i da nema, iako su prisutni navodi o njihovom

postojanju u glavnom gradu, Podgorici⁶⁵ ili Baru, gde je još pre deceniju i po uočeno prisustvo grupe dece beskućnika⁶⁶. Neposredno pre donošenja navedenog Zakona, NVO *Institut alternativa* uputio je javni zahtev za uspostavljanje evidencije beskućnika pri nacionalnom Ministarstvu rada i socijalnog staranja, a u saradnji sa lokalnim Centrima za socijalni rad i angažovanim organizacijama civilnog sektora. Osnovna ideja uspostavljanja ovakve evidencije (bila) je identifikovanje potrebe za otvaranjem prihvatilišta i zaštitom osnovnim ljudskih prava beskućnika⁶⁷.

Jedan od retkih izvora zvaničnih podataka o broju beskućnika u Crnoj Gori jeste Nacionalni izveštaj Kancelarije visokog komesara za ljudska prava pri UN⁶⁸ (*Office of the High Commissioner for Human Rights – OHCHR 2016*). Prema ovom izveštaju, u 2015. godini registrovano je 36 beskućnika koji su koristili usluge lokalnih Centara za socijalni rad. U istom izveštaju navodi se da Zavod za statistiku Crne Gore „nema razvijene statističke indikatore za praćenje posledica neadekvatnog stanovanja i beskućništva na zdravstveno stanje i mortalitet” (2016: 2). Stoga je izuzetno važno uključivanje Crne Gore u *COST* program merenja beskućništva u Evropi (CA15218 – *Measuring homelessness in Europe*⁶⁹). U programu učestvuje 33 evropskih zemalja, sa ciljem razvijanja jedinstvenog naučnog pristupa, metodologije merenja i praćenja ove pojave na osnovu uočenih poteškoća u postojećim praksama (COST 2016).

Kada je reč o **Severnoj Makedoniji**, nacionalni zakonski okvir „ne daje zvanično određenje beskućništva, niti bilo kakve operacionalizacije u vezi sa kategorijama beskućnika” (Gerovska Mitev 2019: 5). Prema metodologiji Zavoda za statistiku Severne Makedonije beskućnik je „svako fizičko lice koje koristi prava, mere i usluge socijalnih servisa koje pružaju Centri za socijalni

⁶⁵ U medijima se pominje 16 beskućnika u glavnom gradu Crne Gore koji su koristili usluge smeštaja u privremenom prihvatilištu. Videti više na: <https://monitor.co.me/nevidljivi-za-sistem/>.

⁶⁶ Podaci su preuzeti sa novinskog portala pa se uzimaju sa rezervom. Videti više na: <https://monitor.co.me/nevidljivi-za-sistem/>.

⁶⁷ Više o ovom zahtevu, videti na: <https://institut-alternativa.org/saopstenje-drzava-da-pocne-sa-rjesavanjem-problema-beskucnistva/>.

⁶⁸ Više o ovom izveštaju videti na: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/RightLife/Montenegro.pdf>

⁶⁹ Više informacija o ovom programu videti na: <https://www.cost.eu/actions/CA15218/#tabs|Name:overview>.

rad, jednom ili nekoliko puta u toku posmatrane godine” (Gerovska Mitev 2019: 5). Prema statističkim podacima, u Severnoj Makedoniji je na početku 2016. godine bilo registrovano 97 beskućnika. Tokom iste godine evidentirano je 67 novih beskućnika (MAKSTAT 2016). Popisom su identifikovana i njihova elementarna socio-demografska obeležja (Tab. 4.8.).

Tabela 4.8. Socio-demografska obeležja beskućnika u Severnoj Makedoniji u 2016. godini

Godine	Pol		Ukupno
	M	Ž	
18 – 21	4	2	6
22 – 25	27	6	33
26 – 45	28	9	37
46 – 59	10	4	14
60 – 65	2	0	2
65 +	1	0	1
ukupno	72	21	93

Izvor: MAKSTAT (2016).

U izveštaju ESPN (Gerovska Mitev 2019: 5) navodi se da je broj registrovanih beskućnika u Severnoj Makedoniji u periodu od 2013. godine do 2017. godine blago opao, dok je broj dece beskućnika u analiziranom periodu oscilirao. Prikazani brojevi registrovanih beskućnika variraju u zavisnosti od izvora podataka:

- prema evidenciji Centara za socijalni rad, krajem 2017. godine u Severnoj Makedoniji bilo je 65 registrovanih beskućnika, dok je broj dece beskućnika bio veći (72 lica) (Gerovska Mitev 2019: 5);
- Crveni krst Severne Makedonije evidentira čak 180 beskućnika, što je trostruko više (Gerovska Mitev 2019: 5);
- NVO *Public* u istraživanju iz 2016. godine evidentira 65 beskućnika (Ilijevski *et al.* 2016), razlikujući tri osnovna tipa beskućništva: javno beskućništvo (ljudi bez krova nad glavom sa veoma smanjenim mogućnostima izlaska iz stanja dugoročnog beskućništva – svaki šesti beskućnik), prikriveno beskućništvo (ljudi bez doma koji borave u kolektivnom ili drugom institucionalno potpomognutom smeštaju – oko 39% beskućnika) i nekonvencionalno/potencijalno beskućništvo (ljudi

koji žive u neodgovarajućim uslovima – oko 45% beskućnika) (Ilijevski *et al.* 2016: 32).

Beskućništvo u Srbiji: pregled istraživanja i prikupljenih podataka

Kada je reč o beskućništvu u Srbiji, postoji relativno malo naučnih radova i preciznih podataka o ovoj pojavi. Petrović i Timotijević (2013) ističu da je problem nedostatka podataka o beskućnicima u dobroj meri povezan sa činjenicom da je postojeća popisna metodologija fokusirana na domaćinstva i druge statističke podatke.

Popis stanovništva, domaćinstava i stanova iz 2011. godine predstavlja značajan pomak u stvaranju baze o beskućnicima. Ovim popisom po prvi put su evidentirani tzv. primarni beskućnici⁷⁰, dok su u „prethodnim popisnim rundama” sakupljeni podaci o tzv. sekundarnim beskućnicima⁷¹ (Бобић 2014: 6). Bobić ističe da je „prikupljanje podataka o primarnim beskućnicima obavljeno tokom faze prepopisivanja (od 1. do 30. septembra 2011. godine), u saradnji sa republičkim Zavodom za socijalnu zaštitu, pokrajinskim Zavodom za socijalnu zaštitu i nevladinim organizacijama” (Бобић 2014: 8). U ovom periodu registrovana su sva lica koja su se obratila nekoj od ustanova socijalne zaštite na teritoriji Republike Srbije (npr. Centru za socijalni rad, svratištu i sl.), s tim što su popisivači posebno registrovali i „odvajali” primarne beskućnike od onih koji se obraćaju ustanovama socijalne zaštite u cilju dobijanja privremene i/ili kratkotrajne pomoći (Bobić 2014: 8). Ovakav način registrovanja primarnih beskućnika (bio) je delimično uspešan, kako zbog limitiranog vremenskog okvira, tako i usled činjenice da su registrovana samo ona lica koja su se obratila za pomoć nadležnoj instituciji. To je dovelo do toga da je broj registrovanih beskućnika zasigurno niži od realnog.

Prema podacima popisa iz 2011. godine u Srbiji je registrovano ukupno 18.287 beskućnika, od čega je čak 97,6% sekundarnih beskućnika. Beskućnici

⁷⁰ Popis iz 2011. godine definiše kategoriju primarnih beskućnika kao „lica bez stalne ili privremene adrese stanovanja, koja žive na ulici, u parkovima, pod mostovima i sl.” (Бобић 2014: 8).

⁷¹ Popis iz 2011. godine definiše kategoriju sekundarnih beskućnika kao “lica koja žive u objektima nastanjenim iz nužde, kao što su šupe, barake, prikolice, vagoni, podrumi, šatori...” (Бобић 2014: 9).

su u 2016. godini činili 0,1% od ukupnog broja korisnika usluga socijalne zaštite u Srbiji (Влада РС 2019). Većina beskućnika evidentirana je na teritoriji gradskih područja, posebno na teritoriji grada Beograda (38,9%). Pretpostavlja se da je ovo posledica ne samo njihovog većeg broja na ovoj teritoriji nego i dostupnosti institucija kojima se mogu javiti, ali i postojanja specifičnog, substandardnog stanovanja u pojedinim delovima velikih gradova. Drastičniju procenu broja beskućnika u Srbiji daje Tomašević (2016: 13), ističući da „ukoliko bi rigidno primenili ETHOS klasifikaciju, tada bi između 10 i 15% ukupne populacije u Srbiji bili beskućnici”.

Tabela 4.9. Osnovni podaci o primarnim i sekundarnim beskućnicima u Srbiji (2011)

	Primarni beskućnici	Sekundarni beskućnici	Ukupno
Po tipu naselja			
Gradska naselja	442	11.258	11.700
Seoska naselja	3	6.584	6.587
Po regionu			
Beograd	164	6.958	7.122
Vojvodina	160	2.445	2.605
Šumadija i Zap. Srbija	21	4.549	4.570
Južna i istočna Srbija	100	3.890	3.990

Izvor: Бобић (2014: 16, 17–20).

Bobić (Бобић 2014: 16) navodi da je u odnosu na prethodnu popisnu godinu (2002) došlo do smanjenja broja beskućnika na teritoriji Republike Srbije, što se objašnjava njihovom depopulacijom ili napuštanjem Srbije, a ne popravljanjem socijalnog i ekonomskog statusa.

U populaciji primarnih beskućnika preovlađuju muškarci. U grupi sekundarnih beskućnika neznatno je više žena – 50,1% prema 49,9% (Бобић 2014). Među starosnim strukturama primarnih i sekundarnih beskućnika postoje određene razlike – dok je starosna struktura prvih jasno regresivna, „starosno polna struktura sekundarnih beskućnika je više stacionarnog tipa, sa širom osnovom i užim vrhom” (Бобић 2014: 21). Izvesne razlike između primarnih i sekundarnih beskućnika uočljive su i u njihovoj obrazovnoj strukturi. Interesantno je da je među sekundarnim beskućnicima više onih bez škole i sa najnižim nivoom obrazovanja.

Tabela 4.10. Obrazovna struktura primarnih i sekundarnih beskućnika u Srbiji (2011), u %

Nivo obrazovanja	Primarni beskućnici (1)	Sekundarni beskućnici (2)	Odnos (1/2)
Bez škole	13,2	15,4	0,857
Nepotpuna osnovna škola	12,9	22,0	0,586
Osnovna škola	33,1	26,5	1,249
Srednja škola	32,3	29,8	1,084
Viša i visoka škola	5,2	4,6	1,130
Nepoznato	3,4	1,8	1,889
Ukupno	100,0	100,0	1

Izvor: Бобић (2014).

Među primarnim i sekundarnim beskućnicima preovlađuju neaktivna lica, s tim da je njihov udeo značajno veći među beskućnicima u prvoj grupi (80,7% prema 68,4%) (Бобић 2014). Kada je reč o primarnim beskućnicima „nijedno lice ne poseduje prihod od imovine, a mali je udeo penzionera, odnosno lica sa ličnim primanjima”, dok među sekundarnim beskućnicima „svako sedmo lice ima status penzionera” (Бобић 2014: 44, 45). Među sekundarnim beskućnicima veći je udeo lica mlađih od 15 godina, đaka i studenata (16,9% prema 26,8%). Kada se posmatra struktura beskućnika prema zanimanju, uočava se da je najveći udeo onih koji obavljaju jednostavna (30,9%), kao i uslužna i trgovačka zanimanja (15,6%) (Бобић 2014). Primetne su manje razlike u strukturi zanimanja beskućnika prema polu – dok je kod muškaraca najviše onih koji obavljaju jednostavna i zanatlijska zanimanja, među beskućnicama preovlađuju one koje pored jednostavnih obavljaju uslužna i trgovačka zanimanja (Бобић 2014).

U domaćoj literaturi moguće je uočiti dva tipa naučnih radova o beskućnicima⁷². Prvu grupu čine oni koji se bave društvenim aspektima ove pojave, a drugu oni u kojima se problemu beskućništva prilazi iz medicinske perspektive. U prvoj grupi izdvajaju se radovi u kojima se problemu beskućništva prilazi iz sociološke perspektive. Naime, Ljubičić (Љубичић 2017) analizira narrative beskućnika koji koriste usluge prihvatilišta sa ciljem

⁷² Pored prikazanih radova, postoje i radovi koji obrađuju tematiku beskućništva u teorijskoj ravni (Билиновић-Рајачић и Чикић 2020; Југовић и Луковић 2012; Костић и Михајловић 2012; Вујовић 1992). Ovde su prikazane samo empirijske analize, jer se, između ostalog, bave (i) utvrđivanjem broja i obeležja populacije beskućnika.

da utvrdi obeležja njihovog identiteta. Na osnovu dubinskog intervjua sa pet korisnika usluga prihvatilišta, autorka zaključuje da se kroz saopštavanje predstava o sebi ispitanici trude da odbrane „predstavu o sebi od opšteg diskursa o beskućniku”, kao i da istaknu „svoje specifičnosti i međusobne razlike” (Љубичић 2017: 198-199). Jedno od prvih empirijskih istraživanja beskućnika kod nas realizovano je 2011. godine (Žarković i sar. 2012). Na osnovu ETHOS klasifikacije analizirane su tri kategorije beskućnika: „1. osobe bez krova nad glavom (na ulici); 2. osobe bez doma (koje borave u prihvatilištima) i 3. osobe u nesigurnom i neadekvatnom smeštaju” (Žarković i sar. 2012: 15). Prikupivši podatke o 173 lica koja su koristila usluge smeštaja u prihvatilištima za odrasla i starija lica (u Beogradu, Novom Sadu i Nišu), 25 lica koja žive na ulici i 23 lica koja obitavaju u substandardnim naseljima, istaknuto je da „opšti profil beskućnika u Srbiji, na osnovu raspoloživih podataka, ne odstupa od idealno tipske predstave o ovom fenomenu” (Žarković i sar. 2012: 49). Pored toga, u ovoj populaciji učestalo je prisustvo problema mentalnog zdravlja i bolesti zavisnosti. Navedeno istraživanje (Žarković i sar. 2012) pomoglo je u rasvetljavanju niza strukturnih obeležja koja doprinose pojavi beskućništva u Srbiji – od rastućeg rizika od siromaštva i socijalne isključenosti, obeležja tržišta stambenog prostora (posebno ponude socijalnog stanovanja), preko kapaciteta sistema socijalne zaštite do nedovoljne prevencije i neadekvatne evidencije (Žarković i sar. 2012: 50-51).

Petrović i Timotijević (2013) posmatraju beskućništvo kao rezultat interakcije ličnih osobina i strukturnih obeležja. Na osnovu rezultata empirijskog istraživanja o korisnicima prihvatilišta u Beogradu, Novom Sadu i Nišu, autorke analiziraju njihove lične, socio-demografske osobine, glavne razloge i način dolaska u prihvatilište, uslove stanovanja pre dolaska u prihvatilište, obuhvat socijalnim uslugama, kao i pojedina obeležja socijalne isključenosti (Petrović i Timotijević 2013). Prema njihovom mišljenju beskućništvo je „multidimenzionalna pojava socijalne isključenosti” (Petrović i Timotijević 2013: 282). Naime, ono je, pored deprivacije stanovanja povezano i sa odsustvom/niskim prihod(im)a, nezaposlenošću i zdravstvenim problemima. Autorke konstruišu profil tipičnih korisnika prihvatilišta za beskućnike – reč je muškarcima starijim od 51 godinu, „sa niskim nivoom obrazovanja, bez prihoda, koji se nikada nisu ženili i čije socijalne mreže su slabe i iscrpljene” (Petrović i Timotijević 2013: 275). Među korisnicima

prihvatilišta za beskućnike ima i žena (oko trećine) i mlađih od 35 godina (svaki deveti korisnik). Analizirajući ključne razloge za stanje u kojem su se našli korisnici prihvatilišta, autorke ističu da je pojava beskućništva vezana za tzv. gubitnike tranzicije – osobe koje su ostale bez posla tokom privatizacije, a zbog godina, niskog obrazovanja i/ili zdravstvenog stanja ubrajaju se u kategoriju teško zapošljivih i dugoročno nezaposlenih lica (Petrović i Timotijević 2013).

Brkić i Kostić (Бркић и Костић 2015) razmatraju beskućništvo u užem (lokalnom i regionalnom) kontekstu. Ovi autori se bave uzrocima beskućništva u Vojvodini i karakteristikama korisnika prihvatilišta i prihvatne stanice u Novom Sadu. Na uzorku od 68 ispitanika, primenom intervju a i analizom dosijea korisnika zaključuju da populacija beskućnika koja koristi usluge prihvatilišta u Novom Sadu odgovara nalazima iz ranijih istraživanja – u populaciji dominiraju muškarci (61%) srednje životne dobi (Бркић и Костић 2015). S obzirom na visoko učešće korisnika usluga prihvatilišta sa srednjom školom, autori smatraju da je reč o tzv. žrtvama tranzicije. Ovo potvrđuje i podatak da se čak 80% ispitanika nalazi u kategoriji materijalno ugroženih (Бркић и Костић 2015: 127). Živaljević (Живаљевић 2012) analizira socio-demografski profil korisnika usluga prihvatilišta za odrasla i stara lica u Beogradu. Na uzorku od 151 ispitanika/korisnika ovih usluga (Живаљевић 2012: 95) zaključuje da su beskućnici najčešće muškarci starije životne dobi (najviše je onih preko 60 godina) bez partnera i dece. Među njima je značajan broj migranata, kako unutrašnjih, tako i onih iz inostranstva. Slično nalazima istraživanja iz 2015. godine (Бркић и Костић 2015) i u ovom istraživanju se potvrđuje visoko učešće ispitanika/beskućnika sa srednjim obrazovanjem (41,1%), ali još više onih koji nemaju obrazovanje ili imaju samo osnovno obrazovanje (45,6%). Autor zaključuje da nepovoljna obrazovna struktura beskućnika negativno utiče na „mogućnosti zapošljavanja, kvalitet posla koji obavljaju, kao i na njihov finansijski status” (Живаљевић 2012: 100). Ovo potvrđuju i podaci iz dokumentacije o korisnicima usluga prihvatilišta prema kojima je trenutno više od 1/3 njih bez zanimanja, a čak 68,9% nemaju nikakve prihode (Живаљевић 2012).

Druga grupa radova fokusira se na medicinski pristup beskućništvu. U ovim radovima najčešće se analizira zdravstveno stanje beskućnika, promene u njihovom zdravstvenom stanju usled beskućništva, uticaj beskućništva na

kvalitet života i slično. U pojedinim istraživanjima (Sarajlija i sar. 2014) analiziran je kvalitet života, ukupno zdravstveno stanje i pojava depresije kod beskućnika, korisnika usluga Centra za smeštaj odraslih i starih lica u Beogradu. Autori (Sarajlija i sar. 2014) zaključuju da su u populaciji beskućnika česti psihički poremećaji, posebno depresija. Pored toga, nešto više od četvrtine ispitanika u ovoj studiji pokušalo je samoubistvo, dok se značajan broj bori sa različitim oblicima zavisnosti (posebno pušenjem). Beskućništvo je povezano i sa somatskim zdravstvenim stanjem o čemu svedoči podatak da skoro $\frac{3}{4}$ ispitanika u studiji boluje od neke hronične bolesti. Takođe je istaknuto da je jedan od glavnih praktičnih problema nedostatak politike prevencije beskućništva koja bi se na adekvatan način bavila poboljšanjem zdravstvenog stanja i kvaliteta života ovih lica (Sarajlija i sar. 2014). O uticaju socijalno-ekonomskog stanja beskućnika na zdravlje govore i Jović i sar. (2019). Autori se bave faktorima koji dovode do pojave smrzanja i nastanka smrztina i analiziraju 24 klinička slučaja, među kojima je i troje beskućnika. Posebno je interesantan tekst koji se bavi istraživanjem seksualnog ponašanja „dece ulice” (Stojadinović i sar. 2015). Na uzorku od 50 ispitanika – dece koja žive i/ili rade na ulici – uzrasta između 10 i 19 godina, korisnika usluga svratišta za decu u Novom Sadu, autori su identifikovali obeležja i posledice seksualnog ponašanja – reč je o rizičnom ponašanju (rano stupanje u seksualne odnose, veliki broj partnera, nedostatak zaštite protiv SPB) koje je neretko praćeno nasiljem i eksploatacijom (Stojadinović i sar. 2015). Navedeno, prema autorima, ukazuje na urgentnu potrebu za dodatnim istraživanjima ovog problema, kao i razvojem adekvatnih programa zaštite dece beskućnika.

Uvidom u prikazane podatke o brojnosti i obeležjima beskućnika na regionalnom, nacionalnom i globalnom nivou uočava se opšteprisutan problem limitiranosti i nepreciznosti raspoloživih podataka. Pored toga primetan je i diskontinuitet u vođenju evidencije o beskućnicima što dodatno otežava praćenje trendova na osnovu (ionako) oskudnih podataka. Kvalitet i obim podataka o beskućništvu zavise i od tipa aktera/institucije/tela koje sprovodi evidenciju (npr. javni sektor, nevladin sektor, naučnici, zavodi i sl.). Heterogenost navedenih aktera ima potencijal da obezbedi kompatibilnost baza podataka i time pojača njihovu preciznost.

POLITIKE PREVENCIJE I SUZBIJANJA BESKUĆNIŠTVA – OD GLOBALNOG DO NACIONALNIH NIVOVA

Postojanje pouzdanih baza podataka prateći je deo, ali i uslov za izradu strategija za prevenciju i suzbijanje beskućništva. Politike prevencije i suzbijanja beskućništva deo su inicijativa u oblasti socijalne politike i na specifičan način su povezane sa tipovima države blagostanja i socijalnim režimima koji ih karakterišu. Dovođenjem u vezu pojave beskućništva i osobenih socijalnih režima blagostanja akcentuje se važnost strukturnih faktora u nastanku, ali i prevenciji ove pojave. Na tragu Esping-Andersenove analize (Esping-Andersen 1990, 1999), a u skladu sa promenama u strukturi zemalja članica, identifikovano je šest socijalnih režima blagostanja u zemljama EU (Tabela 5.1. (Busch-Geertsema *et al.* 2010).

Svaki od navedenih socijalnih režima blagostanja karakteriše specifično poimanje beskućništva, njegovih uzroka i osobeno shvatanje politike prevencije i suzbijanja beskućništva. Određeni socijalni režim blagostanja utiče na obim i karakteristike beskućništva putem svojih ključnih obeležja (npr. poreza i doprinosa, mehanizama za regulaciju tržišta rada, načina obezbeđivanja i obima socijalne sigurnosti i sl.), kao i karakteristika sistema stanovanja (npr. odnosa ponude i potražnje na stambenom tržištu, cene kupovine i/ili najma nekretnina, specifične stambene politike i sl.) Pojedini autori (Stephens *et al.* 2010: 257) istakli su da se „najača *mainstream* zaštita onih koji su u riziku od beskućništva nudi u socijal-demokratskim/hibridnim režimima (Švedska i Holandija), dok je najslabija zaštita uočena u južnoevropskom režimu (Portugal) i još više, u konzervativnom režimu (Mađarska)”. Drugi (Stephenson and Fitzpatrick 2007: 208) smatraju da „obim beskućništva verovatno zavisi of relativne ponude i cene stambenog prostora u privatnom i socijalnom sektoru.” To znači da u onim socijalnim režimima blagostanja u kojima je rizik od siromaštva i socijalne isključenosti izraženiji

(kao u slučaju liberalnog, konzervativno-korporativnog, konzervativnog postsocijalističkog i liberalno postsocijalističkog režima) postoji veći rizik od beskućništva usled relativno niske kupovne moći domaćinstava (Stephenson and Fitzpatrick 2007). Sa druge strane, iako u ovim socijalnim režimima postoji veći rizik od beskućništva (usled nižih i nesigurnih socijalnih davanja), reč je uglavnom o kratkoročnom beskućništvu (O’Sullivan 2010). Pored uočenih veza, pojedini teoretičari (O’Sullivan 2010) upozoravaju da detaljnija analiza međuzavisnosti tipova socijalnih režima blagostanja i obrazaca beskućništva nije moguća usled nedostatka sistematičnih i kros-nacionalno uporedivih podataka (O’Sullivan 2010). Ovo se posebno odnosi na konzervativni postsocijalistički režim, liberalni postsocijalistički režim, kao i na južnoevropski režim. Pored nedostatka podataka o beskućništvu, sama „nestalna” priroda ovih režima (O’Sullivan 2010) doprinosi otežanom istraživanju međuzavisnosti navedenih pojava.

Tabela 5.1. Socijalni režimi blagostanja u zemljama EU

Režim	Karakteristike
Socijal-demokratski režim	Redistributivna uloga države blagostanja; visok stepen socijalne sigurnosti – visoka socijalna davanja koja se finansiraju iz poreza; koncept univerzalne zaštite – bez stratifikacije (npr. skandinavske zemlje)
Konzervativno-korporativni režim	Država blagostanja kao posrednik u uzajamnoj pomoći različitim grupama i raspodeli rizika; fokus na socijalnom osiguranju; obezbeđivanje određenog životnog standarda; dominacija javnog sektora u pružanju socijalne zaštite i sigurnosti (npr. Nemačka, Austrija, Francuska)
Liberalni režim	Fokus na privatnom sektoru socijalne sigurnosti; socijalna davanja usmerena na one najugroženije – obezbeđivanje minimalne egzistencije; strogi kriterijumi za dobijanje socijalne pomoći, tj. uslovljanje sticanja prava na pomoć (npr. UK, Irska)
Južnoevropski režim	Ključna uloga porodice (neformalnog sektora) u obezbeđivanju socijalne sigurnosti; nedovoljno razvijene politike regulacije tržišta rada; minimalna socijalna davanja (npr. mediteranske zemlje)
Konzervativni postsocijalistički režim	Umerena zaštita u oblasti zapošljavanja; mere tržišta rada uglavnom orijentisane na transfere (npr. Češka, Slovenija, Mađarska)
Liberalni postsocijalistički režim	Fleksibilno tržište rada; nedovoljno poštovanje tržišnih regulativa, posebno u privatnom sektoru (npr. baltičke zemlje)

Izvor: Esping-Andersen (1990); Busch-Geertsema *et al.* (2010).

Nacionalne strategije za prevenciju i suzbijanje beskućništva prisutne su u svim zemljama, nezavisno od dominantnog socijalnog režima blagostanja. Komparirajući osnovna obeležja strategija za prevenciju i suzbijanje beskućništva u državama koje pripadaju liberalnom i socijal-demokratskom režimu blagostanja, pojedini autori (Benjaminsen *et al.* 2009) primećuju da su:

- u liberalnom režimu blagostanja nacionalne strategije veoma detaljne. Sa druge strane, ima malo prostora za lokalne vlasti da kreiraju sopstvene planove. Zakonsko određenje beskućništva je opšteprihvaćeno i svodi se na problem neadekvatnog stanovanja. U strategijama se navode i različiti stejkholderi u prevenciji i suzbijanju beskućništva, uz jače isticanje uloge NVO sektora;
- u socijal-demokratskom režimu blagostanja nacionalne strategije su manje detaljne, tj. imaju manje ciljeva i zadataka. Primetna je veća autonomija lokalnih vlasti u kreiranju mera i aktivnosti prevencije i suzbijanja beskućništva. Određenje beskućništva proizilazi iz „iskustva i saglasnosti” tj. ono se definiše na osnovu „pozicije na stambenom tržištu” (Benjaminsen *et al.* 2009: 43), ali i uviđanja da su beskućnici osobe sa višestrukim i kompleksnim socijalnim problemima. U strategijama se navode različiti stejkholderi u prevenciji i suzbijanju beskućništva, uz jače isticanje uloge javnog sektora.

Neophodno je obratiti pažnju (i) na neoliberalni kontekst strategija za prevenciju i suzbijanje beskućništva. Naime, „povlačenje” javnog sektora u domenu pružanja socijalnih usluga od 1980ih praćeno je promovisanjem neoliberalnih principa i vrednosti poput privatizacije, deregulacije, izražene individualizacije i sl. (Doherty *et al.* 2005). Promene na tržištu rada, promene u obimu, strukturi i dostupnosti mera socijalne sigurnosti, kao i transformacije stambenih politika i obeležja tržišta stambenog prostora uslovili su da socijalni rizici na individualnom i grupnom nivou postanu izraženiji i obuhvatniji. Ako neoliberalizam shvatimo kao „doktrinu da je tržišna razmena sama po sebi etika sposobna da bude vodič za svako drugo ljudsko delovanje” (Harvi 2012: 2) onda je jasno da neoliberalni kontekst dodatno pojačava polarizaciju na one koji mogu i one koji ne mogu da na adekvatan način zadovolje potrebu za stambenim prostorom. Drugim rečima, neoliberalizam najviše utiče na beskućništvo preko „ekonomizacije socijalnog” i „urbanog

restruktuiranja” – ekonomizacija socijalnog dovodi do „smanjenja naknada, redukovanja pristupačnog stanovanja, nesigurnosti stanovanja, smanjenja usluga podrške i tako dalje”, dok urbano restruktuiranje „ubrzava privatizaciju javnih prostora, uskraćuje beskućnicima pristup, suzbija beskućničko ponašanje potiskujući ga na gradsku periferiju” (Doherty *et al.* 2008, navedeno prema Doherty 2013: 386). Neoliberalna ideologija doprinosi i intenziviranju kaznene politike prema beskućnicima jer je „sistem socijalne zaštite sve sličniji pravosudnom sistemu, a njegovi procesi su paralelni sa kažnjavanjem i kontrolom” (Upton 2016: 20). Međutim, na osnovu istraživanja beskućništva u SAD u periodu od četiri decenije (počevši od 1970ih) ističe se da je proces njegove kriminalizacije ujedno praćen „porastom formalnih organizacija zaduženih za pružanje nege, saosećanja i resursa za rešavanje beskućništva” (Upton 2016: 172). Oba procesa imaju isti cilj – smanjenje vidljivosti beskućništva (Upton 2016).

Prevenција i suzbijanje beskućništva – tipovi, karakteristike i prepreke

Prevenција i suzbijanje beskućništva podrazumevaju kontinuiran i kompleksan poduhvat koji se sastoji od nekoliko značajnih elemenata. Prvi element podrazumeva definisanje beskućništva i beskućnika. Pitanje definisanja beskućništva nije „puka pedanterija” imajući na umu da neadekvatno određenje ovog pojma može da dovede do toga da mnogi koji se nalaze u ovom stanju ne budu prepoznati, čime se potcenjuje obim populacije beskućnika (Minnery and Greenhalgh 2007). Nakon preciznog definisanja moguće je identifikovati obim problema – ovaj element podrazumeva ranije predstavljeno i analizirano pitanje prebrojavanja beskućnika. S obzirom na ukazane poteškoće pri sagledavanju i evidentiranju obima beskućništva, sa pravom se može postaviti pitanje kako u situaciji postojanja (izuzetno) nepouzdanih podataka (uopšte) kreirati efikasne strategije u ovoj oblasti. Konkretno, ukoliko se pouzdanost podatka o beskućništvu dovodi u pitanje, teško je odrediti obim i intenzitet potrebnih mera njegove prevencije i suzbijanja, kao i potrebna sredstva za njihovu realizaciju. Osim toga, od kvaliteta podataka u dobroj meri zavisi i mogućnost

utvrđivanja uzroka beskućništva u određenoj zajednici, što je ključ za prevenciju ove pojave. Treći važan element tiče se razvoja zakonodavnog okvira prevencije i suzbijanja beskućništva – na ovaj način, pojava se čini sistemski vidljivom. Njeno inkorporiranje u institucionalni okvir olakšava identifikaciju i merenje, a samim tim i definisanje potrebnih mera prevencije i suzbijanja. Takođe, zakonska regulacija pomaže u utvrđivanju nadležnosti različitih aktera u ovom domenu. Zakonski okvir određuje sektore koji se uključuju u kreiranje i realizovanje politika prevencije i suzbijanja beskućništva, kao i mere socijalne sigurnosti i socijalne zaštite kao mehanizme za izlazak iz, ili smanjenje rizika od beskućništva (npr. zdravstveni sistem, socijalno stanovanje, zapošljavanje, obrazovni sistem). Važan element u prevenciji i suzbijanju beskućništva je i uspostavljanje odgovarajućeg sistema monitoringa i evalucije primenjenih mera. Na ovaj način moguće je praćenje implementacije pojedinih mera, programa, kao i merenje njihove efikasnosti.

Politike prevencije i suzbijanja beskućništva moguće je sagledati i analizirati na dva nivoa – prvi podrazumeva teorijsko promišljanje preduslova i ključnih obeležja ovih politika, dok je drugi usmeren na definisanje konkretnih mera, strategija i njihovu primenu.

Kada je reč o definisanju politika prevencije i suzbijanja beskućništva (Gaetz and Dej 2017), radi se o društveno uspostavljenom, organizovanom i koordinisanom sistemu ciljeva, mera i praksi koje su usmerene na smanjenje rizika od beskućništva, kao i na obezbeđivanje resursa za one koje su (trenutno ili dugoročno) beskućnici. Ove politike su ujedno deo šire političke inicijative usmerene na suzbijanje socijalne isključenosti.

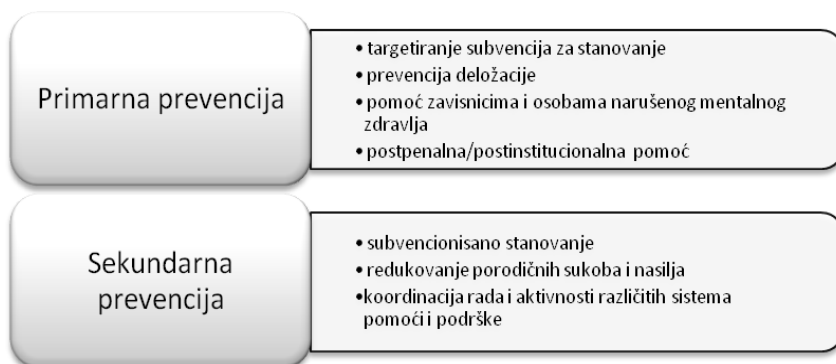
Analizirajući višestruke relacije između beskućništva i socijalnog rada ističe se potreba intersekcije/ukrštanja (eng. *intersectionality*) u kreiranju i analizi politika suzbijanja i prevencije beskućništva. Naime, intersekcija označava prisustvo najmanje dva obeležja (npr. pol/rod, uzrast, etnička/religijska/rasna/klasna pripadnost, seksualna orijentacija, (ne)pripadanje prostoru, invaliditet i sl.) koja se preklapaju, iz čega može da proizađe stanje diskriminisanosti/marginalizovanosti ili, pak, privilegija (Zufferey 2017). Intersekcija se ispoljava u nekoliko ravni: strukturnoj, političkoj i reprezentativnoj. Ova perspektiva je nužna u kreiranju i analizi politika jer direktno odgovara višestrukoj marginalizaciji beskućnika ili lica

koja su u izraženom riziku od beskućništva. Sa druge strane, ističe se (Zufferey 2017) da socijalnoj politici uopšte ne polazi za rukom da čvršće integriše princip intersekcije. U slučaju politika suzbijanja i prevencije beskućništva ovo dovodi do toga da je moguće „privilegovati neke i ignorisati druge socijalne nejednakosti, reprodukujući na taj način odnose moći i onemogućavajući da se prevaziđu ukrštajuće nejednakosti koje dovode do beskućništva” (Zufferey 2017: 72-73).

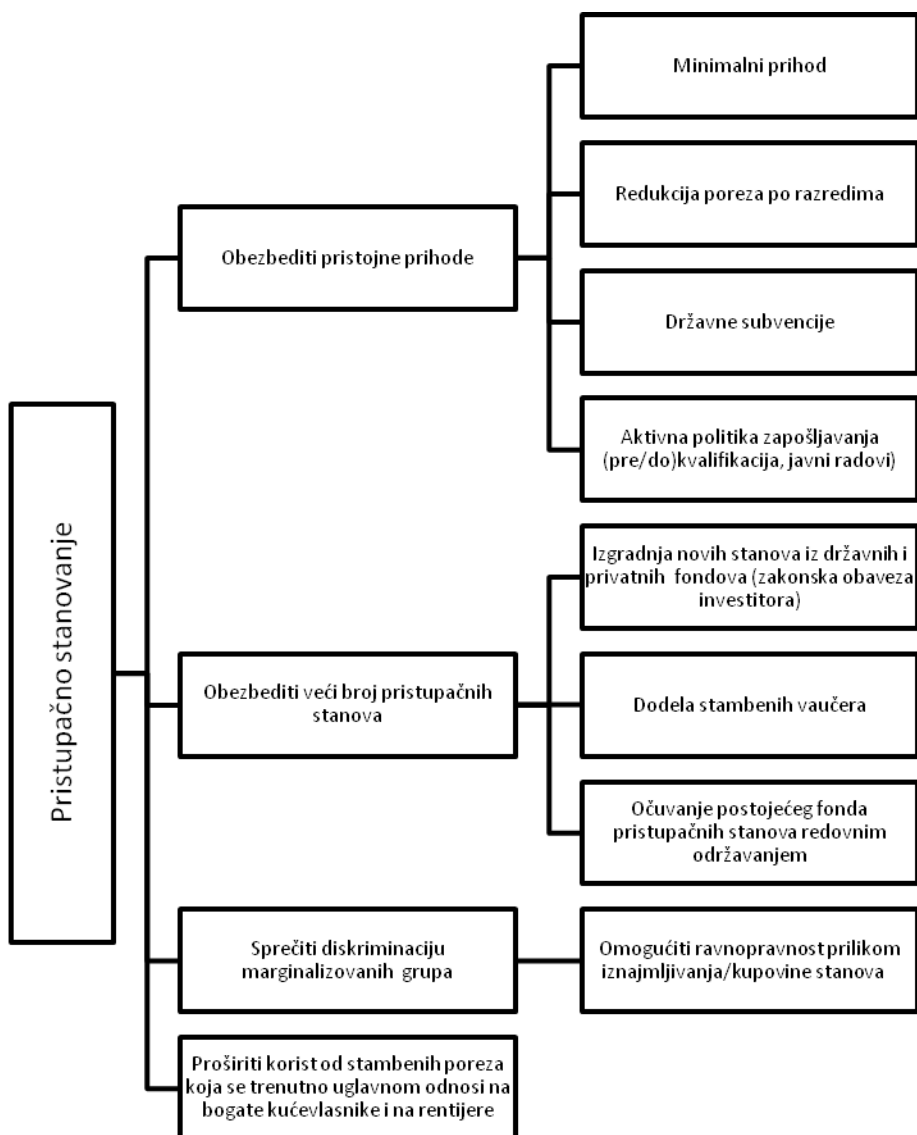
Postoji nekoliko klasifikacija politika prevencije i suzbijanja beskućništva. Elementarna polazi od razlikovanja *univerzalnih* i *specifičnih* politika – prve su namenjene celokupnoj populaciji, dok su druge usmerene na populaciju za koju se pretpostavlja da je u većem riziku od beskućništva (npr. siromašni, migranti, bivši osuđenici).

Politike usmerene na prevenciju beskućništva najčešće se dele na *primarne*, *sekundarne* i *tercijarne* (Burt *et al.* 2007). Suštinska razlika između navedenih tipova politika jeste njihov različit fokus. Primarne politike prevencije beskućništva podrazumevaju mere i aktivnosti koje su usmerene na sprečavanje pojave novih slučajeva beskućništva, odnosno, na minimizovanje rizika od beskućništva. Ovaj tip politika je univerzalan i odnosi se na celokupnu populaciju određene zajednice, a obuhvata mere i aktivnosti koje ciljaju na redukovanje siromaštva i socijalne isključenosti, smanjenje porodičnog nasilja, prevenciju diskriminacije, podsticanje obrazovnih prilika i sl.

Shema 5.1. Elementi primarne i sekundarne prevencije beskućništva

Izvor: Shinn (2004).

Shema 5.2. Pristupačno stanovanje kao element univerzalne prevencije beskućništva

Izvor: Shinn (2004).

Sekundarne politike prevencije podrazumevaju društveno intervenisanje u slučajevima kada se identifikuju prve naznake beskućništva tj. u slučajevima trenutnog i/ili kratkotrajnog beskućništva. Ove politike ciljaju na uklanjanje nepovoljnih okolnosti/faktora kod osoba koje su direktno pogođene visokim rizikom od beskućništva ili kod onih koje su oдавно beskućnici (Johnson

al. 2017). Ovaj tip prevencije fokusiran je, pre svega, na pronalaženje smeštaja onima koji su u stanju izraženog akutnog rizika od beskućništva, ali i na „porodičnu medijaciju, posredovanje u odnosima između stanodavca i zakupca i strategije izbegavanja odlaska u prihvatilišta” (Johnson *et al.* 2017: 22). Kada je reč o tercijarnim politikama prevencije beskućništva, one podrazumevaju primenu mera i aktivnosti u cilju uklanjanja faktora koji dovode do pojave dugoročnog beskućništva.

Postoje i donekle drugačije tipologije politika prevencije beskućništva (Gaetz and Dej 2017) u kojima se izdvaja pet tipova:

- strukturna prevencija – odnosi se na redukovanje strukturnih faktora koji pojačavaju rizik od beskućništva (npr. redukcija siromaštva i nestabilnosti prihoda, jačanje bezbednosti i blagostanja, obezbeđivanje sigurnosti zakupa stambenog prostora i sl.);
- sistemska prevencija – obuhvata otklanjanje institucionalnih „uskih grla” koja na „direktan ili indirektan način doprinose riziku od siromaštva” (Gaetz and Dej 2017: 44) (npr. postpenalna pomoć pojedincima pri resocijalizaciji);
- rana intervencija – odnosi se na „pomoć pojedincima i porodicama koji su u ekstremnom riziku od ili koji su nedavno iskusili beskućništvo” sa ciljem da „zadrže svoj trenutni stambeni prostor ili da im se obezbedi pristup novim i odgovorajućim stambenim uslovima” (Gaetz and Dej 2017: 44). Rana intervencija može da se zasniva na tzv. prirodnoj podršci (pomoć porodice, prijatelja, suseda), kao i na pomoći lokalnih institucija;
- prevencija prinudnog iseljavanja/deložacije – podrazumeva delovanje u pravcu sprečavanja da osobe koje su u riziku od prinudnog iseljavanja izgube svoj stambeni prostor i time postanu beskućnici. Ovaj tip politika prevencije obuhvata „zakonodavstvo i politike o odnosu stanodavca i zakupca, kontrolu visine stanarine i odgovarajuće dodatke, fondove za hitne slučajeve, stambeno obrazovanje i podršku u slučaju krize ljudima koji su immanentno u riziku od deložacije” (Gaetz and Dej 2017: 44);
- stabilnost stanovanja – ovaj tip politika prevencije podrazumeva pružanje podrške onima koji su već beskućnici sa ciljem da se takvo stanje u budućnosti u potpunosti prevenira. Podrška obuhvata kompleksan sistem mera i aktivnosti usmerenih na pomoć pri

pronalaženju stambenog prostora, ali i u domenu zdravstvene zaštite, zapošljavanja i obrazovanja tj. socijalnog uključivanja.

Kako je ranije istaknuto, efikasne politike prevencije beskućništva zahtevaju integrisanje u politike socijalnog uključivanja. Pored toga, efikasnost i efektivnost politika prevencije i suzbijanja beskućništva zavisi i od integrisanosti u lokalne politike socijalnog razvoja. Analizirajući ovakve strategije pojedini autori (Burt *et al.* 2007) smatraju da je dobra organizacija na nivou lokalne zajednice zajednički imenilac uspešnosti u prevenciji beskućništva. Dobra lokalna organizacija podrazumeva:

- adekvatno targetiranje – postojanje pouzdane baze podataka o licima u riziku od ili sa iskustvom beskućništva, kao i jasnih kriterijuma za pružanje podrške;
- spremnost zajednice da se aktivira kako bi pružila pomoć beskućnicima ili onima koji su u izraženom riziku od beskućništva – ta pomoć, pre svega, podrazumeva obezbeđivanje stambenog prostora u hitnim/kriznim situacijama;
- adekvatno raspolaganje resursima za pružanje podrške, što podrazumeva njihovo planiranje u lokalnom budžetu, obezbeđivanje, kao i odgovorno upravljanje;
- adekvatno upravljanje procesom prevencije i suzbijanja beskućništva - konsenzus u vezi sa ciljevima lokalne politike u ovoj oblasti intervencije, adekvatan sistem monitoringa i evaluacije primenjenih mera i adekvatna podela aktivnosti i nadležnosti u cilju obezbeđivanja održivosti procesa (Burt *et al.* 2007).

Politike prevencije beskućništva koncipirane na ovaj način trebalo bi da zadovolje dva kriterijuma:

- efektivnost – podrazumeva da su preduzete aktivnosti prevencije doprinele „sprečavanju da neko postane beskućnik (primarna prevencija) ili brzo okončale iskustvo beskućništva (sekundarna prevencija)” (Burt *et al.* 2007: 216)
- efikasnost – podrazumeva da politike adekvatno targetiraju pojedince, odnosno, da „obezbeđuju svoje efektivne aktivnosti za one ljudi koji bi bez njih najverovatnije postali beskućnici” (Burt *et al.* 2007: 216).

U literaturi na ovu temu identifikovano je nekoliko razloga neuspeha politika prevencije i suzbijanja beskućništva (Moses *et al.* 2007): oslanjanje na

neadekvatne resurse u borbi protiv beskućništva, preterano birokratizovan sistem podrške, neadekvatno vođenje politika i nedostatak posvećenosti onih koji donose odluke o rešavanju problema beskućništva. Kada je reč o korišćenju neadekvatnih resursa, ovaj problem zapravo proizilazi iz nedovoljnog poznavanja populacije beskućnika, kao i faktora koji dovode do njega. Ne treba zaboraviti da su beskućnici heterogena populacija - različitih socio-demografskih karakteristika, obeležja životnih priča i putanja koje su ih dovele u stanje beskućništva. To znači da se u okviru opšte populacije beskućnika mogu razlikovati specifične podgrupe (vidi Savage 2016; Shinn *et al.* 1998; Cosgrove and Flynn 2005; Biederman and Nichols 2014; Quilgars *et al.* 2005; Fitzpatrick *et al.* 2000) koje su (bile) izložene delovanju specifičnih faktora rizika (kako pojedinačnih, tako i njihovih međusobnih kombinacija). Identifikovanje specifičnih potreba podgrupa beskućnika predstavlja osnovu planiranja odgovarajućih resursa i usluga (za različite podgrupe). Zapravo, problem korišćenja neadekvatnih resursa u borbi protiv beskućništva suštinski proizilazi iz neadekvatne baze podataka o beskućnicima.

Iako politike prevencije beskućništva podrazumevaju određeni stepen birokratizacije koji omogućava:

- raspodelu nadležnosti (a time i odgovornosti!);
- funkcionisanje kanala komunikacije između različitih aktera/nivoa;
- uspostavljanje i primenu pravila i procedura u pružanju podrške,

suviše birokratizovan sistem znatno otežava pružanje usluga beskućnicima. Naime, preterana birokratizacija pojačava centralizovanost sistema podrške i prevencije što za posledicu ima „tromost” u reagovanju. To znači da je sistem dvostruko spor – kako u pružanju postojećih usluga, tako i u anticipiranju novih usluga potrebnih za rešavanje problema beskućnika (Moses *et al.* 2007). Preterana birokratizacija znači nefleksibilnost sistema prevencije i podrške. S druge strane, za ovakav sistem je karakteristična i izražena specijalizacija rada, vidljiva u velikom broju funkcionalnih i hijerarhijskih nivoa, što vodi „razmrvljenosti” rada i fragmentaciji koji otežavaju holistički pristup u otklanjanju uzroka beskućništva.

Treći razlog neuspeha politika prevencije i suzbijanja beskućništva – neadekvatno vođenje politika – podrazumeva propuste u njihovom kreiranju, implementaciji i evaluaciji (Moses *et al.* 2007). Naime, politike prevencije beskućništva podrazumevaju postojanje plana upravljanja/menadžment

plana koji je u funkciji pojačavanja izgleda za njihovu efikasnu i efektivnu primenu. Takav plan sadrži jasno definisane ciljeve, vremenske okvire, mere, aktivnosti, zadatke, ishode i odgovorne aktere, kao i merne parametre. Osim nepostojanja/neprimenjivanja takvog plana, neadekvatno vođenje politika prevencije i suzbijanja beskućništva odnosi se i na nepoštovanje ciklusa planiranja. Neadekvatno vođene politike često su fokusirane samo na „brza” rešenja, što rezultira u privremenom smanjenju vidljivosti beskućništva, ali ne i u suštinskom otklanjanju njegovih uzroka (Moses *et al.* 2007).

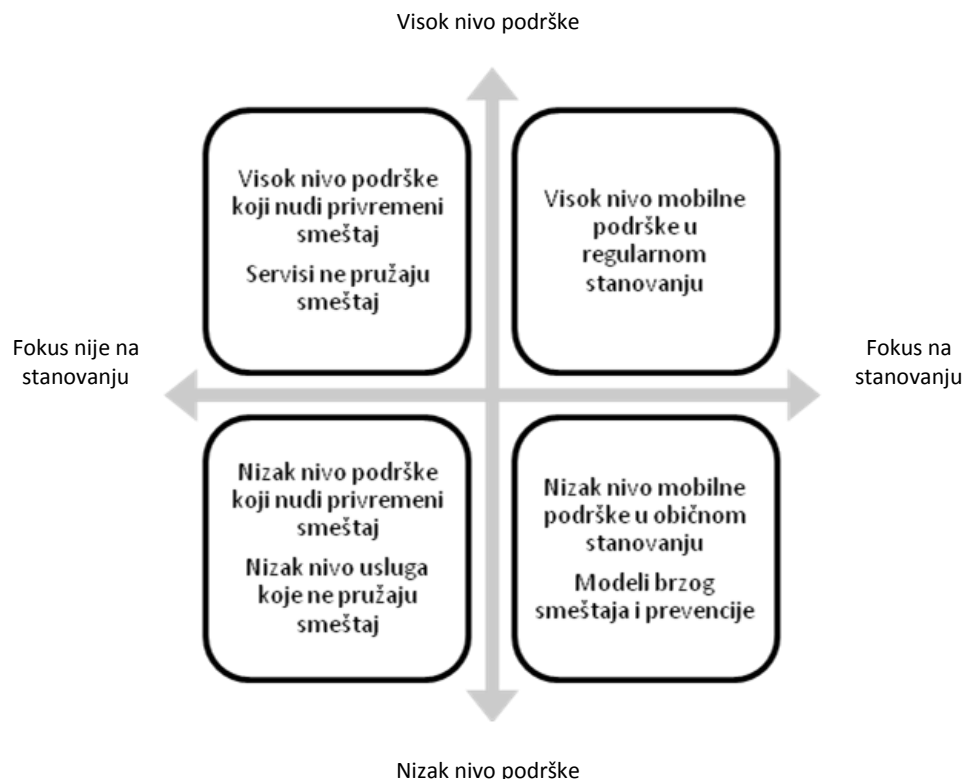
Slika 5.1. Ciljevi politika prevencije beskućništva u zavisnosti od populacije i intenziteta podrške stanovanju

Izvor: Fowler *et al.* (2019: 474).

Pored navedenih razloga, neuspehu politika prevencije i suzbijanja beskućništva doprinosi i tzv. „preskakanje redosleda” (eng. *queue jumping*) (Shinn *et al.* 2001). Reč je o problemu koji proizilazi iz neusaglašenosti broja raspoloživih pristupačnih stanova i broja beskućnika koji pokušavaju da ih dobiju koristeći raspoložive resurse. Naime, „iako se beskućništvo može prevenirati tako što će se obezbediti resursi ili će se resursi realocirati od onih koji nisu u riziku ka onima koji jesu, malo je verovatno da će realokacija unutar grupe sličnog nivoa rizika uticati na ukupnu stopu prevalence” (Shinn *et al.* 2001: 102). To znači da će doći do pomeranja u redosledu onih koji pretenduju na pomoć. Iako će se preraspodelom resursa uticati na to da oni koji su trenutno beskućnici obezbede sebi stambeni prostor (npr. u prihvatilištu ili putem socijalnog stanovanja), to ujedno znači da će neke druge kategorije populacije biti „gurnute na marginu” i da će njihov rizik od beskućništva biti pojačan (Shinn *et al.* 2001).

Obeležja: poreklo modela u tretmanima mentalnih poremećaja i bolesti zavisnosti
Primeri: usluge linearnog stambenog tretmana; hosteli/privremeno stanovanje sa visokim nivoom podrške; ciljani programi detoksikacije
Prevenција: samo za beskućnike recidiviste

Obeležja: intenzivno, upravljanje slučajevima; grupe visokog rizika
Primeri: *Housing first*, CTI, intenzivna mobilna podrška; terenski servisi u okviru strategije beskućništva
Prevenција: usmerena na slučajeve visokog rizika

Obeležja: osnovne usluge bez podrške, brige ili tretmana
Primeri: hitna skloništa i noćni smeštaj; dnevni centri, narodne kuhinje, usluge distribucije hrane i ćebadi populaciji koja je na ulici
Prevenција: samo za beskućnike recidiviste

Obeležja: nizak nivo podrške za trajniji izlazak iz beskućništva i prelazak u uobičajeno stanovanje
Primeri: usluge orijentisane na stanovanje (mobilna podrška i preseljenje)
Prevenција: Usluge brzog smeštaja i usluge stambenog savetovanja niskog intenziteta

Slika 5.2. Tipologija usluga za beskućnike u zemljama EU

Izvor: Pleace *et al.* (2018: 22).

Na osnovu analize evropske politike prevencije i suzbijanja beskućništva (Pleace *et al.* 2018: 21-22) predložena je tipologija usluga koje se pružaju beskućnicima. Tipologija je formirana na osnovu dva kriterijuma: (a) fokus usluga i (b) nivo podrške koji se pruža (Sl. 5.2.).

U zavisnosti od tipa prevencije, društvenog konteksta, kao i nivoa primene mera, u literaturi se navode različiti modeli prevencije i suzbijanja beskućništva: „stanovanje pre svega” (*Housing First*), privremeno stanovanje (*Transitional Housing*), skloništa i dnevni centri, narodne kuhinje, stanovanje za osobe sa niskim prihodima, kuće za samopomoć, noćna prihvatilišta, kontinuitet stambenog zbrinjavanja (*Housing Continuum of Care*), opštinski stanovi, pristupačno stanovanje, socijalno stanovanje, hosteli za beskućnike, intervencija u kritičnom momentu (*Critical Time Intervention – CTI*) i sl. U narednom delu biće analizirani neki od tipičnih modela.

Socijalno stanovanje u borbi protiv beskućništva

Socijalno stanovanje⁷³ predstavlja specifičan, društveno organizovan i ciljno usmeren mehanizam borbe protiv beskućništva, socijalne isključenosti i siromaštva. Pod socijalnim stanovanjem se najčešće podrazumeva sistem javne/državne podrške stambenom obezbeđivanju osoba/domaćinstava (Granath and Lundgren 2018; Reeves 2005). Ova podrška podrazumeva besplatno stanovanje u objektima koji su u vlasništvu lokalnih, regionalnih i nacionalnih državnih institucija u domenu socijalne zaštite, kao i stanovanje pod privilegovanim uslovima (npr. uz minimalnu nadoknadu tj. rentiranje stambenog prostora po cenama znatno nižim od tržišnih). Pored objekata koji se nalaze u javnom/državnom vlasništvu, u sistem ponude socijalnog stanovanja mogu biti uključeni i objekti koji se nalaze u vlasništvu nevladinih organizacija (neformalni sektor socijalne sigurnosti) ili privatnom vlasništvu.

Analizom sistema socijalnog stanovanja u EU zemljama (Granath and Lundgren 2018) konstatovano je da je neophodno utvrditi jedinstven minimalni kriterijum za definisanje pojma socijalnog stanovanja. Izdvajanjem i analizom ukupno 16 različitih određenja (na osnovu pregleda naučnih radova, istraživačkih studijama, relevantnih dokumenata i sl.) ustanovljeno je da se

⁷³ Pored naziva socijalno stanovanje u literaturi su u upotrebi i sinonimi poput neprofitno, netržišno, podsticano i pristupačno stanovanje (Vuksanović-Macura i Čolić Damjanović 2016).

među njima izdvaja pet bitnih obeležja socijalnog stanovanja (Granath and Lundgren 2018) (Shema 5.1.).

Shema 5.1. Ključni kriterijumi za definisanje socijalnog stanovanja

Izvor: Granath and Lundgren (2018).

Prvo obeležje koje je prisutno u svim analiziranim određenjima jeste *ciljna grupa* korisnika. Pod ciljnom grupom se podrazumevaju „domaćinstva koja imaju problema sa obezbeđivanjem stambenog prostora” (Housing Europe, navedeno prema Granath and Lundgren 2018) ili domaćinstva sa niskim prihodima (Granath and Lundgren 2018). Slično je i određenje socijalnog stanovanja u našem zakonu, gde su kao ciljna grupa prepoznata „domaćinstva koja iz socijalnih, ekonomskih i drugih razloga ne mogu da obezbede stan po tržišnim uslovima” (Sl. glasnik 72/2009).

Drugi značajan kriterijum za određenje socijalnog stanovanja jeste *najam/zakup* – ovaj kriterijum je prisutan u više od polovine analiziranih određenja uz uočene izražene varijetete forme zakupa. Naredni kriterijum odnosi se na *pružaoce usluge* socijalnog stanovanja i prisutan je u polovini analiziranih određenja. I ovde se, kao i u slučaju zakupa, primećuje raznovrsnost identifikovanih pružalaca usluga – pored državnih institucija i nevladinih organizacija, navode se i stambene asocijacije/zadruge nezavisne od države ili privatni sektor, kao i javno-privatna partnerstva. Četvrti kriterijum obuhvata *subvencije* i prisutan je u oko 40% analiziranih određenja.

Na osnovu analiziranih određenja može se zaključiti da socijalno stanovanje ne može samo sebe da finansira već je za to uvek „potreban neki vid javnog ili privatnog finansijskog doprinosa ili podrške kako bi se dostigla pristupačnost” (Granath and Lundgren 2018: 13). Peto ključno obeležje odnosi se na *javnu intervenciju* – ovaj kriterijum prisutan je u više od trećine, a manje od polovine analiziranih određenja (Granath Lundgren 2018). Pored direktnog obezbeđivanja stambenih objekata i subvencija, intervencija se odnosi i na „regulaciju i/ili veze sa javnim politikama” (Granath and Lundgren 2018: 13).

Pored prihvatilišta, socijalno stanovanje je verovatno najčešći oblik stambenog zbrinjavanja lica/domaćinstava koja su beskućnici ili su u riziku od beskućništva (Reeys 2005). Njegova uloga u smanjivanju rizika od beskućništva kreće se od rezidualne (kada je socijalno stanovanje namenjeno najugroženijima) do situacija kada je reč o obezbeđivanju stambenog prostora za mlade, migrante i pripadnike nižih srednjih slojeva (tj. one koji nisu materijalno najugroženiji) (Bajić i sar. 2014). Zato je

potrebno imati u vidu da „socijalno” nije sinonim za „jeftino” ili stanovanje minimalnih prostornih standarda. Osim toga, obezbeđivanje socijalnog stanovanja ne podrazumeva nužno socijalnu stanogradnju, već može uključiti i subvencije na strani tražnje, odnosno, korisnika, u smislu odgovarajućih stambenih olakšica. [Bajić i sar. 2014: 30]

Jedan od najvećih problema u vezi sa socijalnim stanovanjem jeste planiranje broja potrebnih stanova. Na procenu potražnje za ovim stanovima utiču brojni faktori:

- *demografski* – proces demografskog starenja, procesi unutrašnjih i spoljašnjih migracija, socio-demografska obeležja domaćinstava i porodica, prostorna distribucija populacije (zone koncentracije i zone disperzije) i sl.;
- *ekonomski* – odnos ponude i potražnje radne snage, stopa (dugoročne) nezaposlenosti, visina i stabilnost zarada, stabilnost ekonomskog sistema, stopa ekonomskog rasta, cena građevinskog zemljišta i nekretnina, tržište (stambenih) kredita, troškovi socijalnog stanovanja i sl.;
- *politički* – postojanje potrebne zakonske regulative, socijalna politika usmerena protiv siromaštva i socijalne isključenosti i sl.;

- *urbanističko-arhitektonski* – dostupnost, lokacija i karakteristike građevinskog zemljišta za socijalno stanovanje, vlasnička struktura stambenog prostora, struktura sektora koji kreiraju ponudu u domenu socijalnog stanovanja, razvijenost infrastrukture i suprastrukture u zoni socijalnog stanovanja, arhitektonska rešenja objekata za socijalno stanovanje i sl.;
- *socijalni* – nivo i obeležja siromaštva, nivo i obeležja socijalne isključenosti, institucionalni sistem za zbrinjavanje i prevenciju beskućništva.

Tabela 5.2. Potencijalne prednosti i nedostaci socijalnog stanovanja

Karakteristike	Potencijalne prednosti	Potencijalni nedostaci
Iznajmljivanje, a ne vlasništvo	Nema dugovanja	Nema imovine nad stambenim prostorom
	Ne zavisi od rasta kamatnih stopa	Zavisi od stanodavčevog održavanja
	Imovinu održava stanodavac	
Obezbeđuje ga neprofitni stanodavac (najčešće <i>large-scale</i> , obično sa dodatnim uslugama)	Alokacija reaguje na potrebe	Ograničena ponuda može da dovede do toga da manje ugrožena domaćinstva ostanu bez odgovarajućeg smeštaja
	Sigurnost i stabilnost zakupa u slučaju ekonomskih poremećaja/šokova	Dugoročni zakupi otežavaju pristup i mobilnost
	Zaštita od lošeg upravljanja i diskriminacije	Nedostatak pritiska konkurencije na unapređenje aktivnosti stanodavaca
	Stanodavac ima širu društvenu ulogu	Grupisanje može da ograniči pristup nekim uslugama i premošćujućim društvenim mrežama, radu i obuci
	Grupisanje omogućava pristup uslugama i povezujućim društvenim mrežama	
Subvencija vezana za stan, a ne za osobu ili domaćinstvo	U manjoj meri destimuliše povećanje prihoda nego što je to slučaj kod individualnih subvencija koje se dodeljuju na osnovu imovinskog stanja	Mobilnost je ograničena ukupnom ponudom i potražnjom za socijalnim stanovima

Izvor: Feinstein *et al.* (2008: 28).

***Housing First* model – trajni beg iz beskućništva**

Housing First model (tzv. „stanovanje pre svega”) okarakterisan je kao „verovatno najznačajnija inovacija u kreiranju usluga za beskućnike u poslednjih 30 godina” (Pleace 2016a). Reč je o usluzi koja omogućava trajno sklanjanje ljudi sa ulice tj. obezbeđivanje egzistencijalnog minimuma kao što su krov nad glavom i hrana. Model je nastao u SAD, a u literaturi (Busch-Geertsema 2012) se pominju dva njegova autora:

- Tanja Tul⁷⁴ (Tanya Tull) koja je ovaj model prvi put primenila krajem 1980ih godina u Los Anđelesu, kao odgovor na rastuće beskućništvo gradskih porodica sa decom;
- Sem Čemberis⁷⁵ (Sam Tsemberis) koji je ovaj model primenio na zbrinjavanje beskućnika u Njujorku.

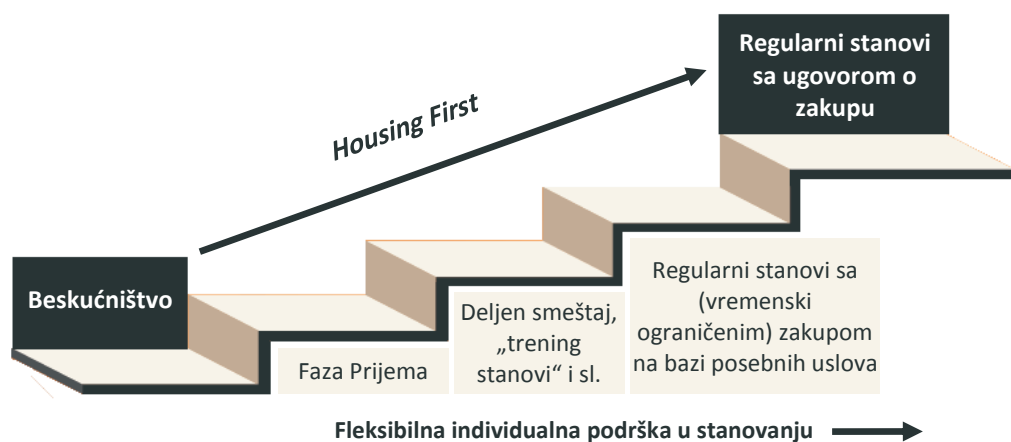
Housing First model nastao je kao reakcija na prethodnu praksu podrške prema kojoj su beskućnici trebali da budu „*housing ready*” – odnosno, spremni za useljavanje u dodeljene stambene prostore, što podrazumeva da su ušli u program odvikavanja od alkohola ili psihoaktivnih supstanci (ako je reč o beskućnicima zavisnicima), da poštuju zakon (ako je reč o beskućnicima bivšim osuđenima) ili da redovno uzimaju medicinsku terapiju (ako je reč o beskućnicima sa mentalnim poremećajima) (Tsemberis 2004). Međutim, ovakvo „pripremanje” beskućnika za useljavanje često je bilo dugotrajno i neefikasno pa su se stanje beskućništva, kao i drugi problemi sa kojima se ova lica suočavaju dodatno prolongirali.

Kritikujući ovakav način prevencije i suzbijanja beskućništva *Housing First* model polazi od stava da je pravo na „krov nad glavom” jedno od osnovnih ljudskih prava (Tsemberis 2010). Zadovoljenje tog prava je pretpostavka za druge komplementarne aktivnosti koje su usmerene ka podizanju kvaliteta života pojedinaca i porodica (npr. lečenje od bolesti zavisnosti, lečenje mentalnih poremećaja, resocijalizacija i reintegracija u zajednicu, pronalaženje odgovarajućeg posla, adekvatno obrazovanje, sprečavanje

⁷⁴ Tanja Tul se kao istraživač, predavač, ali i praktičar bavi beskućništvom porodica sa decom. Osnivač je nekoliko nevladinih i neprofitnih organizacija koje se bave obezbeđivanjem stambenog prostora i promovisanjem *Housing First* modela.

⁷⁵ Sem Čemberis je osnivač i predsednik neprofitne organizacije *Pathways to Housing* (Njujork 1992) koja je usmerena na rešavanje stambenog pitanja beskućnika koji su zavisnici i/ili pate od mentalnih poremećaja. Videti više na: <https://www.pathwayshousingfirst.org/>.

nasilja u porodici i sl.). Ono što ovaj pristup čini specifičnim jeste to što je vođen potrebama korisnika (eng. *consumer-driven*) i što pruža trenutni pristup stalnom stambenom prostoru. Takođe, ovaj program ni na koji način ne uslovljava dobijanje/zadržavanje stambenog prostora. Jedini način da se dobijeni stambeni prostor izgubi jeste nepoštovanje stambenih obaveza (npr. plaćanje stanarine, namerno uništavanje i neodržavanje stambenog prostora, pritužbe komšija i sl.) (Tsemberis 2004). Interesantan je podatak da je tokom prvih deset godina primene ovog modela zabeležena samo jedna deložacija na ukupno 450 korisnika (Tsemberis 2004). Osim što obezbeđuje „krov nad glavom” i prateću podršku, *Housing First* model doprinosi socijalnoj inkluziji beskućnika tako što ih ne getoizira već im obezbeđuje „zasebne stanove u postojećim rezidencijalnim zonama srednje klase koji su pristupačni, bezbedni, zaštićeni i trajni” (Tsemberis 2004: 279).

Slika 5.3. *Housing First* model

Izvor: <https://housingfirsteurope.eu/assets/files/2016/09/1-2-staircase-services.png>

Prema Čemberisu „istraživačke studije u kojima je analiziran ovaj model pokazale su da se njime značajno redukuje beskućništvo kao i da je značajno efektivniji u poređenju sa tradicionalnim tretmanima i stambenim modelima” (Tsemberis 2010: 4). Stoga ne čudi što je *Housing First* model veoma brzo zaživeo širom SAD, ali i u Kanadi i nekim evropskim zemljama. Sa druge strane, pojedini autori (Pleace *et al.* 2018: 23) smatraju da je ovaj tip modela prevencije i dalje relativno „neobičan”, čak i u onim zemljama gde se uveliko

primenjuje, kao i da je slabije zastupljen u odnosu na druge forme usluga koje se pružaju beskućnicima.

Housing First model ne vidi rešenje stambenog pitanja kao jedini i konačni odgovor na beskućništvo. Ovaj model praćen je nizom drugih servisa koji su na raspolaganju beskućnicima nakon što obezbede stambeni prostor (npr. zdravstvene usluge, usluge socijalnih radnika, usluge u domenu službi za zapošljavanje i sl.). Reč o tzv. *consumer-driven* modelu koji prepoznaje raznovrsne putanje beskućništva i stoga smatra da nema univerzalnog rešenja za izlazak iz njega. Iz tog razloga se beskućnicima nudi mogućnost korišćenja različitih servisa na način na koji sami procene da je najsvrsishodnije za njihovo blagostanje. Ovim se ujedno ističe da je pravo na stan jednako važno i kompatibilno sa pravom na izbor.

***Transitional Housing* model – privremeni beg iz beskućništva**

Transitional Housing (*Halfway Housing* ili privremeno stanovanje) je model koji omogućava izlazak iz beskućništva, ali na određeni period – od nekoliko nedelja ili meseci do najviše dve godine (<https://www.transitionalhousing.org/>). Ovaj model razvijen je početkom 1980ih kao hitan odgovor na rastući broj beskućnika u SAD, posebno među mlađom populacijom, kao i ženama (sa decom i bez dece) i predstavlja „most između hitnog obezbeđivanja stambenog prostora i stalnog stanovanja” (Fotheringham *et al.* 2013: 4).

Transitional Housing model obuhvata različite stambene aranžmane – „od spavaonica do zajedničkih soba, jednosobnih hotela, određenih apartmanskih stambenih blokova i stanova u rezidencijalnoj zoni srednje klase” (Novac *et al.* 2009: 2). U okviru ovog modela prevencije beskućništva, korisnicima se nude brojne socijalne usluge poput zdravstvene zaštite, pomoći u odvikavanju, pomoći prilikom zapošljavanja, čuvanja dece i sl. Za razliku od *Housing First* modela, *Transitional Housing* model uslovljava dobijanje i zadržavanje stambenog prostora time da korisnik koristi usluge određenih socijalnih servisa (npr. kao deo podrške pri odvikavanju od alkohola) ili pohađa određene programe (npr. programe prekvalifikacije/dokvalifikacije). Međutim, intenzitet uslovljavanja nije isti u svim *Transitional Housing* modelima. On može da varira od veoma rigoroznog do opcionog korišćenja

navedenih servisa i programa. Pojedini autori (Novac *et al.* 2009; Schwarz 2020) smatraju da ovaj model prevencije ne pogoduje svim tipovima beskućnika na jednak način – najčešće ga koriste lica na odvikavanju. Drugi (Pezzica *et al.* 2018: 1) ističu „kontroverznu prirodu” *Transitional Housing* modela i navode njegove nedostatke poput: „(i) kasne reakcije; (ii) kulturne neadekvatnosti (iii) loših performansi; (iv) izazivanja nepoželjnih ekoloških uticaja, kao i (v) kašnjenja u rekonstrukciji trajnih stambenih objekata”. Kritičari ovog modela (Barrow 2004: 268) smatraju da *Transitional Housing* model „obeshrabruje stanare nametljivim pravilima i zahtevima, obeležava ih stigmom usled života u ‘programu’, a ne u normalnom stambenom prostoru i preusmerava resurse koji bi u suprotnom mogli da prošire ponudu pristupačnog trajnog stanovanja”. Navedene kritike doprinele su redefinisaju ovog modela (vidi Novac *et al.* 2009).

Prihvatilišta – „gašenje požara” u beskućništvu

Zbrinjavanje u prihvatilištima predstavlja jedan od najčešćih oblika pomoći beskućnicima. Ovaj tip podrške karakteriše zavidan kontinuitet i može se reći da je u pitanju mera prevencije i suzbijanja beskućništva „sa najdužim stažom” (Ljubičić 2018). Kao i u slučaju definicije beskućništva, ne postoji jednoznačno određenje prihvatilišta za beskućnike (Hurtubise *et al.* 2009). Nedostatak preciznosti pojmovnog određenja vidljiv je u terminološkoj „zbrci”, pa se tako pored pojma prihvatilište pojavljuju pojmovi poput svratišta, skloništa (eng. *shelter*), hostela, utočišta (fr. *refuge*) i smeštaja u hitnim slučajevima (fr. *hébergement d’urgence*).

Za prihvatilišta za beskućnike karakteristično je da: a) pružaju privremeni smeštaj kolektivnog tipa b) licima koja su na ulici tj. nemaju na raspolaganju „krov nad glavom” i da time c) deluju akutno na pojavu beskućništva. Kako bi boravili u prihvatilištu, korisnici se moraju pridržavati određenih pravila (Hurtubise *et al.* 2009), s obzirom da je reč o kolektivnom smeštaju (npr. zabranjuje se korišćenje usluga onima koji su pod dejstvom alkohola ili psihoaktivnih supstanci, kao i onima koji se nasilnički ponašaju). Osim „krova nad glavom” prihvatilišta nude i usluge poput:

- obezbeđivanja sredstava za ličnu higijenu (što je povezano sa pomenutim pravilima ponašanja koja, u ovom slučaju, podrazumevaju obavezno održavanje higijene i pranje odeće);
- pribavljanja potrebne lične dokumentacije;
- osnovne zdravstvene zaštite;
- ishrane;
- stupanja u kontakt sa socijalnom službom.

Ljubičić (2018) ističe da u prihvatilištima, pored zvaničnih, postoje i neformalna pravila kojima se regulišu relacije „mi – oni” tj. odnos zaposlenih i korisnika, ali i odnosi između samih korisnika.

Privatilišta za beskućnike mogu biti organizovana na nekoliko načina. Ona mogu da pružaju uslugu celodnevnog smeštaja, uz određene prateće aktivnosti. Pored toga, prihvatilišta mogu da budu organizovana kao prenoćišta tj. da budu fokusirana samo na noćni prihvrat beskućnika. Pandan ovakvom obliku zbrinjavanja su dnevni centri u kojima beskućnici imaju priliku da dobiju obrok i podmire potrebu za ličnom higijenom. Najelementarniji oblik prihvatilišta su tzv. grejna mesta/centri koji sprečavaju smrzavanje (najčešće tokom zimskih meseci), a time i ozbiljno narušavanje zdravstvenog stanja beskućnika. U letnjim mesecima, kao prevencija hipertermije, koriste se tzv. rashladna mesta/centri za rashlađivanje (Pleace *et al.* 2018).

Hopper (Hopper 2014) razlikuje dva tipa prihvatilišta za beskućnike:

- određeno, odnosno dodeljeno prihvatilište (eng. *designated shelter*) koje se definiše kao „svaki prostor koji je oglašavan (ili prepoznat) kao utočište za one koji nemaju drugih alternativa” (Hopper 2014: 499-500). U pitanju mogu biti napuštene kasarne, fabrički pogoni, sportske dvorane, školski objekti, hoteli, moteli itd. Ovaj tip prihvatilišta ne mora biti prvobitno namenjen za smeštaj lica koja su u riziku od beskućništva, iako služi toj svrsi;
- *de facto* prihvatilište koje se definiše kao prostor koji nije formalno prepoznat kao sklonište, ali se zapravo koristi kao način „sklanjanja sa ulice” – npr. *couchsurfing*, prostorije hitne pomoći, centri za detoksikaciju ili čekaonice na železničkim stanicama ili aerodromima (Hopper 2014: 500).

Tabela 5.3. Modeli prevencije i suzbijanja beskućništva – uporedni prikaz

Obeležja	Socijalno stanovanje	Housing First	Transitional Housing	Privatilišta
Nastanak	-	Kraj 1980ih/ početak 1990ih	Početak 1980ih	-
Izlazak iz beskućništva		Trajan	Privremen	Kratkotrajan
Prateće usluge/ podrška	Da	Da, raznovrsne	Da	Da, najčešće osnovne
Uslovljavanje	Da	Ne	Da, različitog intenziteta	Da
Plaćanje usluge	Da	Da (zakupnina stamb. prostora)	Ne	Ne
Potencijalna getoizacija	Moguća	Ne	Moguća	Moguća
Potencijalna stigmatizacija	Srednja	Niska	Srednja	Visoka

Kontinuum stambenog zbrinjavanja (*Housing Continuum of Care*)

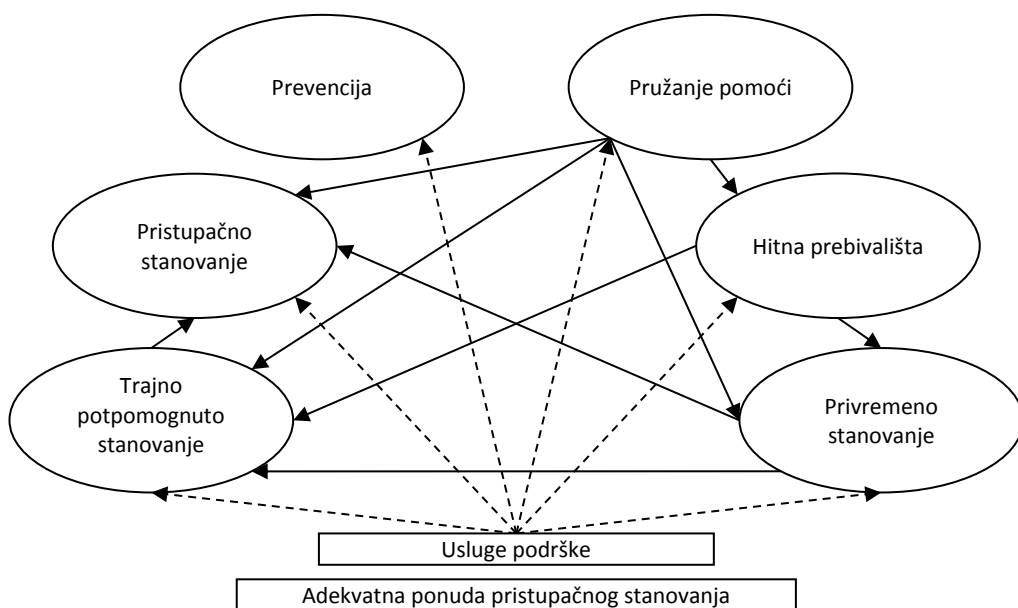
Ovaj model prevencije i suzbijanja beskućništva podrazumeva kompleksan sistem usluga – od prevencije preko prihvatilišta do trajnog potpomognutog stanovanja i pristupačnog stanovanja (Burt 2014). Karakterističan je za SAD i rezultat je niza zakonskih rešenja u domenu organizovanja i finansiranja programa za pomoć beskućnicima. Njegovu osnovu čini federalni zakon iz 1987. godine (*McKinney Homeless Assistance Act*, kasnije *McKinney-Vento Homeless Assistance Act*). Ovaj zakon dopunjen je tzv. HEART zakonom (*Homeless Emergency Assistance and Rapid Transition to Housing Act*) iz 2009. godine kojim je redefinisan pojam beskućništva, uvedena kategorija hroničnih beskućnika, jasnije definisane smernice za upravljanje podacima o beskućnicima (tzv. *Homeless Management Information Systems*), povećani resursi za programe prevencije, kao i osnovan program pomoći za stabilnost ruralnog stanovanja (tzv. *Rural Housing Stability Assistance Program*) (<https://www.hudexchange.info/homelessness-assistance/hearth-act/>).

Takođe, novo zakonsko rešenje omogućilo je dodelu značajnije finansijske pomoći programu *Housing First* i doprinelo definisanju federalne strategije za

borbu protiv beskućništva⁷⁶. Suština *Housing Continuum of Care* programa sastoji se u:

- naglašavanju komunalnog pristupa u borbi protiv beskućništva;
- ubrzanim procedurama „sklanjanja sa ulice”;
- jačanju individualnih i grupnih/porodičnih kapaciteta za prevenciju i izlazak iz beskućništva (<https://www.hudexchange.info/resource/3144/continuum-of-care-program-roadmap/>).

Model kontinuuma stambenog zbrinjavanja ponekad se interpretira na način da osoba koja je beskućnik treba da „prođe kroz sve komponente na linearan način, napredujući od hitnog do privremenog smeštaja, a zatim u redovno ili potpomognuto stanovanje. Prema originalnoj formulaciji koncepta, treba započeti sa fazom procene, što malo sistema zapravo čini” (Burt 2014: 77).

Slika 5.4. Model kontinuuma stambenog zbrinjavanja

Izvor: Burt (2014: 77).

⁷⁶ Reč je o strategiji pod nazivom *Opening Doors: Federal Strategic Plan to Prevent and End Homelessness* (2010). Ovom strategijom predviđeno je da se beskućništvo veterana okonča do 2015. godine, a beskućništvo porodica i mladih do 2020. godine.

Politike prevencije i suzbijanja beskućništva na (inter)nacionalnom nivou

Imajući u vidu činjenicu da je beskućništvo globalni fenomen, politike njegove prevencije i suzbijanja zahtevaju (inter)nacionalne strategije i aktivnosti. Globalni naponi usmereni na prevenciju i suzbijanje beskućništva govore u prilog tome da je prevencija najefikasnija kada je deo integrisane strategije. Naime, dosadašnja praksa u ovoj oblasti ukazuje na to da su fleksibilne usluge širokog obima, integrisane u stambene usluge i stambenu politiku, zdravstvo i sistem socijalne zaštite, dale najbolje rezultate. Sa druge strane, nacionalne strategije prevencije i suzbijanja beskućništva mahom prioritizuju ulaganja na način targetiranja najugroženije populacije beskućnika, kojima se nudi uzak spektar usluga. Time se previđa heterogenost beskućničke populacije i složenost beskućničkih okolnosti i iskustava.

Kako bi bile delotvorne, politike prevencije i suzbijanja beskućništva najpre moraju dati odgovor na sledeća pitanja: a) koje systemske i strukturne promene doprinose smanjenju beskućništva; b) koje strategije, intervencije, mere i usluge su najdelotvornije kao podrška ljudima u riziku od beskućništva; c) kako osigurati da ljudi koji su bili beskućnici ponovo ne dožive beskućništvo; d) na koji način treba koncipirati službe i usluge za sprečavanje i suzbijanje beskućništva; e) u kojoj meri je potrebna specijalistička prevencija za različite podgrupe beskućnika; f) koja je uloga prevencije u okviru integrisane strategije beskućništva i g) koje su moguće lekcije iz dosadašnjih preventivnih strategija i usluga na internacionalnom nivou.

Globalne inicijative u domenu politika prevencije i suzbijanja beskućništva

Politike prevencije i suzbijanja beskućništva na globalnom planu polaze od tzv. pristupa zasnovanog na pravima (eng. *rights-based approach*). To znači da se principi, mere i aktivnosti ovih politika definišu na osnovu promocije osnovnih ljudskih prava garantovanih *Univerzalnom deklaracijom o ljudskim*

pravima (1948)⁷⁷, *Međunarodnim paktom o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima* (1966), *Međunarodnom konvencijom o zaštiti prava deteta* (1990) i sl.

Pristup zasnovan na pravima ima za cilj da kroz implementaciju razvojnih mera doprinese promeni odnosa moći tj. da osnaži obespravljenе i olakša institucionalizaciju njihove borbe za sopstvene interese. Značaj ovog pristupa u kreiranju politika prevencije i suzbijanja beskućništva posebno se apostrofira u kontekstu neoliberalne ekonomije i „povlačenja” javnog sektora iz države blagostanja. Naime, u takvim uslovima, rizik od beskućništva raste, posebno kod nižih društvenih slojeva, usled dominantne tržišne regulacije stanovanja (što podrazumeva privatizaciju stambenog fonda, manja davanja za socijalno stanovanje i socijalne usluge uopšte, tržišno regulisanje kupovine i zakupa stambenih objekata i sl.). Pristup zasnovan na pravima ne samo da omogućava zaštitu prava na adekvatno stanovanje, već i prava na rad, zaposlenje i zaštitu od nezaposlenosti, prava na socijalnu sigurnost i zaštitu, zaštitu od nasilja, zaštitu od diskriminacije, prava na adekvatan životni standard, pa i samog prava na život (FEANTSA – COE 2019).

Promocija adekvatnog stanovanja za sve jedan je od principa u okviru 11. cilja *Agende 2030* (UN 2015) koji se odnosi na razvoj inkluzivnosti, bezbednosti, otpornosti i održivosti gradova i ljudskih naselja. Pored toga prevencija i suzbijanje beskućništva (posredno) odgovaraju i aktivnostima u okviru prvog cilja koji podrazumeva okončanje siromaštva putem obezbeđivanja dovoljnih prihoda, univerzalno pravo na osnovne socijalne usluge i razvijanje sistema socijalne sigurnosti. O beskućništvu se govori i u okviru *UN Habitat* inicijative, kao i (posredno) u okviru *Strateškog plana 2020–2023* (UN Habitat 2019). Njegovo suzbijanje se pojavljuje kao jedan od implicitnih ciljeva u okviru aktivnosti redukovanja prostornih nejednakosti i siromaštva u zajednicama u okviru urban–rural kontinuumu. *Strateški plan 2020–2023* (UN Habitat 2019) zagovara ideju adekvatnog i pristupačnog stanovanja i dovodi je u vezu sa sigurnošću i stabilnošću vlasništva i zakupa nad stambenim prostorom, tj. zemljištem na kojem se nalazi.

⁷⁷ „Svako ima pravo na standard života koji je adekvatan za održanje zdravlja i blagostanja njega i njegove porodice, uključujući hranu, odeću, *smeštaj*, medicinsku negu i neophodnu socijalnu pomoć (...)” (United Nations 1948, član 25: kurziv dodat). <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>

UN – Komisija za socijalni razvoj je (tek) u februaru 2020. godine donela prvu UN rezoluciju o beskućništvu (UN – ESC 2020). Ova rezolucija rezultat je panel diskusije o mogućnostima pristupačnog stanovanja i sistema socijalne zaštite pri rešavanju problema beskućništva (UN 2020). UN polaze od stava da je beskućništvo globalni problem, da niko nije imun na rizik od beskućništva, kao i da na ovu pojavu utiču kako strukturni, tako i individualni faktori. U rezoluciji se ističe da „rešavanje problema beskućništva podrazumeva sveobuhvatnu, inter-sektorsku politiku i na pravima zasnovane stambene strategije” (UN – ESC 2020: 9). To podrazumeva (UN – ESC 2020):

- adekvatno prepoznavanje beskućništva u pravnoj regulativi;
- raznovrsne usluge podrške i pomoći beskućnicima (npr. prihvatilišta/hitni smeštaj, trajno potpomognuto stanovanje, integrisano stanovanje i usluge, prelazni/privremeni smeštaj i usluge);
- promovisanje tzv. pristupa celokupnog društva (eng. *whole-of-society approach*) što znači da u procese planiranja, implementacije, monitoringa i evaluacije politika prevencije i suzbijanja beskućništva budu uključeni različiti akteri/stejkholderi tj. predstavnici javnog, privatnog, civilnog i neformalnog sektora i predstavnici strane ponude i potražnje za pristupačnim stanovanjem;
- promovisanje pristupačnog stanovanja kroz povoljne kreditne linije za (za)kupce, kao i subvencije za izgradnju objekata pristupačnog stanovanja;
- prepoznavanje specifičnih potreba različitih kategorija beskućnika (npr. mladih, starih, žena, porodica sa decom) i razvoj specifičnih politika koje prepoznaju te potrebe i odgovaraju na njih.

Kako je beskućništvo višestruko povezano sa drugim socijalnim problemima, globalne inicijative podrazumevaju da je njegovo rešavanje neizostavni deo aktivnosti u domenu socijalnog razvoja.

Politike prevencije i suzbijanja beskućništva u EU – od evropeizacije do lokalizacije nacionalnih politika

Revidirana *Evropska socijalna povelja* (1996) i *Evropski stub o socijalnim pravima* (2017) ističu da je jedno od osnovnih ljudskih prava (i) pravo na stanovanje tj. na smeštaj. U prvom dokumentu (koji je osnova za formiranje

evropske socijalne politike) jasno se ističe zahtev za promovisanjem pristupa adekvatnom i pristupačnom stanovanju (Evropska socijalna povelja 1996). U Evropskom stubu o socijalnim pravima (2017) u odeljku koji se odnosi na socijalnu zaštitu i inkluziju, pravo na stanovanje dodatno se potvrđuje zahtevima da se:

- onima koji su u stanju potrebe obezbedi pristup socijalnom stanovanju ili odgovarajuća podrška u stanovanju;
- osetljivima ukaže na njihovo pravo na odgovarajuću pomoć i zaštitu u slučaju prisilne deložacije;
- beskućnicima obezbedi adekvatno sklonište i usluge kako bi se promovisala njihova inkluzija u društvo.

Analizom različitih strateških pristupa beskućništvu u zemljama članicama EU (Baptista and Marlier 2019; vidi i Benjaminsen and Dyb 2008) uočeni su sledeći nacionalni odgovori na beskućništvo (koji se mogu posmatrati i kao modaliteti u politikama):

- nacionalne strategije – ovaj modalitet karakterističan je za 12 zemalja članica EU. Od toga, 10 zemalja već imaju usvojene strategije (Češka, Danska, Španija, Finska, Francuska, Irska, Italija, Luksemburg, Holandija, Portugal), a u dve zemlje (Grčka, Slovačka) je njihovo usvajanje najavljeno;
- regionalne/lokalne strategije – ovaj modalitet identifikovan je u 6 zemalja članica EU⁷⁸ (Austrija, Belgija, Nemačka, Švedska, Slovačka, Velika Britanija);
- šire nacionalne strategije koje uključuju i mere prevencije i suzbijanja beskućništva – modalitet je prisutan u 8 zemalja, od kojih su 4 zemlje članice (Bugarska, Hrvatska, Poljska, Rumunija), dok Albanija, Severna Makedonija, Srbija i Kosovo⁷⁹ nisu. U okviru ovog modaliteta prevencija i suzbijanje beskućništva su deo već postojećih socijalnih politika i njima odgovarajućih strateških i planskih dokumenata (Baptista and Marlier 2019). To znači da se prevencija i suzbijanje beskućništva vezuju za mere koje su primarno usmerene ka smanjenju siromaštva i socijalne isključenosti opšte populacije, ali i populacije pojedinih, najugroženijih

⁷⁸ U momentu objavljivanja ovog izveštaja Velika Britanija je bila zemlja članica.

⁷⁹ Prema izveštaju (Baptista and Marlier 2019) Kosovo je identifikovano kao posebna evropska zemlja.

društvenih grupa (npr. Romi, izbegla i interno raseljena lica, povratnici i sl.);

- odsustvo specifičnog pristupa beskućništvu – modalitet je prisutan u 9 analiziranih zemalja (Kipar, Estonija, Mađarska, Letonija, Litvanija, Malta, Slovenija, BiH, Crna Gora). Međutim, to ne znači da se problem beskućništva u ovim zemljama ne tretira ni na koji način – naime, u njima nema posebnog pristupa koji direktno cilja na prevenciju i suzbijanje beskućništva. Ovom problemu se prilazi na indirektan način, preko strategija usmerenih na probleme stanovanja uopšte, strategija socijalne zaštite, strategija borbe protiv porodičnog nasilja i sl.

Analiza različitih strateških pristupa beskućništvu ukazala je na postojanje različitog zakonskog regulisanja ovog problema. Naime, postoje (Pleace *et al.* 2019):

- zemlje koje imaju poseban zakonski okvir kojim se reguliše rad servisa podrške i pomoći beskućnicima (npr. Italija, Austrija);
- zemlje u kojima se rad servisa podrške i pomoći beskućnicima reguliše zakonom o socijalnim uslugama, ali i dodatnim posebnim zakonima (npr. Holandija, Portugal);
- zemlje u kojima se rad servisa podrške i pomoći beskućnicima reguliše kao i druge socijalne usluge (npr. Danska, Finska, Rumunija, Hrvatska, Slovenija) i
- zemlje u kojima nema posebnog nacionalnog zakonskog okvira (npr. Irska, Nemačka).

Bez obzira na različitost nacionalnih strateških pristupa rešavanju problema beskućništva, sve evropske zemlje pružaju neki oblik pomoći i podrške beskućnicima. U najvećem broj zemalja (Sh. 5.2.) primenjuje se tzv. postupni model pružanja usluga beskućnicima (eng. *staircase model*). Ovaj model je fokusiran na privremene oblike stambenog zbrinjavanja, uz prethodno korišćenje različitih drugih socijalnih usluga (npr. rehabilitacija, zapošljavanje) u cilju osposobljavanja pojedinca za samostalan život (Baptista and Marlier 2019). Zapravo je reč o modelu kontinuuma stambenog zbrinjavanja.

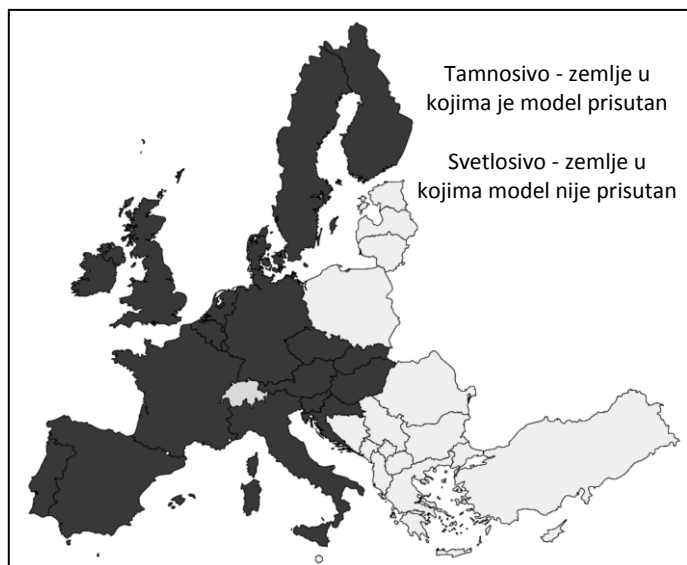
Shema 5.2. Grupisanje zemalja prema dominantnom pristupu pružanja usluga beskućnicima

Pretežno postupni model	Pretežno postupni model, uz uočene promene trenda
BiH, Bugarska, Kipar, Češka, Estonija, Grčka, Hrvatska, Litvanija, Letonija, Crna Gora, Severna Makedonija, Malta, Poljska, Srbija, Turska	Austrija, Belgija, Nemačka, Španija, Francuska, Irska, Italija, Luksemburg, Holandija, Slovenija
Pretežno postupni model uz uočene inicijative malog obima	Model pretežno orijentisan na stanovanje / <i>Housing First</i> pristup
Mađarska, Portugal, Rumunija, Slovačka, Švedska	Albanija, Danska, Finska, Ukrajina, Kosovo

Izvor: Baptista and Marlier (2019: 77).

Primetno je da su sva četiri sektora socijalne sigurnosti – javni/državni, privatni/tržišni, neformalni/porodični i civilni/nevladin – prisutni u pružanju usluga beskućnicima i licima koja su u riziku od beskućništva. Takođe, identifikovani akteri prisutni su na svim nivoima – od nacionalnog, preko regionalnih do lokalnih nivoa.

Detaljnija analiza konkretnih usluga koje se pružaju beskućnicima (Baptista and Marlier 2019) pokazala je da sve analizirane evropske zemlje pružaju neki oblik hitnog i privremenog smeštaja za beskućnike. Najčešće su to usluge privatilišta/prenočišta (prisutne u svih 35 analiziranih zemalja). Pored prihvatilišta, u ovaj oblik pomoći beskućnicima ubrajaju se i zimska grejna mesta/centri koji sprečavaju smrzavanje, hosteli, prihvatilišta za žrtve nasilja u porodici (tzv. sigurne kuće) i sl. Institucije i organizacije javnog i civilnog sektora uglavnom pružaju bazične usluge koje uključuju hitni i privremeni smeštaj, a ređe usluge trajnog smeštaja. Ove institucije i organizacije uglavnom su prisutne u većim urbanim centrima. Usluge trajnog smeštaja prisutnije su u zemljama koje favorizuju tzv. *Housing First* model (npr. u Finskoj od 2008. godine). Iako je prilikom analize politika prevencije i suzbijanja beskućništva ovaj model identifikovan u čak 20 od 28 zemalja članica EU, on se suštinski primenjuje u znatno manjem broju država. Prema određenim navodima (Baptista and Marlier 2019: 89) *Housing first* model je aktuelan (ili će biti integralni deo politika borbe protiv beskućništva) u tek sedam zemalja (Belgija, Danska, Finska, Luksemburg, Francuska, Holandija, Austrija).

Slika 5.5. Zemlje Evrope, prema prisustvu *Housing First* modela

Izvor: Baptista and Marlier (2019: 89).

U većini istočnoevropskih zemalja, kao i u zemljama Jugoistočne Evrope „podrška privremenom smeštaju je ograničena na nestambenu pomoć” (Baptista and Marlier 2019: 84). Nerezidencijalne usluge su prisutne u svim analiziranim zemljama, uz uočene razlike u strukturi i obimu pruženih usluga, kao i prisutnim sektorima koji se bave pružanjem pojedinačnih usluga. Ovaj tip usluga je veoma raznovrstan i obuhvat dnevne centre, javne kuhinje, usluge zdravstvene zaštite, pomoć na terenu, pomoć posebnim kategorijama beskućnika ili ljudima u pojačanom riziku od beskućništva (npr. porodicama kojima prete deložacija, deci i mladima, migrantima, žrtvama porodičnog nasilja i sl.).

Nalazi istraživanja usluga podrške i pomoći beskućnicima pokazuju da u velikim evropskim gradovima postoje različiti oblici hitnog, privremenog, ali i stalnog smeštaja za beskućnike. U nekim gradovima (poput Beča, Marseja, Lisabona, Barcelone) hitna prihvatilišta imaju kapacitete od po nekoliko stotina ležajeva, što im omogućava da pružaju usluge većem broju potencijalnih korisnika (Pleace *et al.* 2018). Reč je o prihvatilištima tj. prenočištima koja najčešće pružaju minimalnu uslugu (krevet, obrok, osnovnu higijenu). Iako između hitnog i privremenog smeštaja (tzv. *Transitional*

Housing modela) nema (uvek) jasne distinkcije, u nekim evropskim gradovima (poput Ljubljane, Aarhusa i Dablina) postoje smeštajni kapaciteti koji omogućavaju privremeni boravak uz prateće socijalne usluge (Pleace *et al.* 2018). Privremeni smeštaj podrazumeva kako zajednički smeštaj beskućnika (zajedničke spavaonice, kupatila, kuhinje) koji je karakterističniji za zemlje Centralne i Istočne Evrope, tako i samostalne apartmane (Pleace *et al.* 2019). Na osnovu istraživanja 24 veća evropska grada⁸⁰ u 14 zemalja članica EU, došlo se do zaključka da je lokalni nivo definisanja i implementacije politika prevencije i suzbijanja beskućništva aktivan i veoma značajan, uz razlike u obimu nadležnosti, organizacija, finansiranju i opštem kapacitetu za implementaciju lokalnih politika (Barnett *et al.* 2020). Uočene aktivnosti u domenu prevencije i suzbijanja beskućništva su raznovrsne – od prevencije deložacije, posebnih mera koje su namenjenje marginalizovanim grupama, stambenih subvencija, pružanja integrisanih usluga do obezbeđivanja hitnog smeštaja u prihvatilištima, mera za reintegraciju (*Housing First* program i inkluzivne mere), podrške putem tzv. mešovitih susedstva i sl. (Barnett *et al.* 2020).

Prema navodima lista *The Guardian* (17.11.2020.) vlasnici socijalnih stanova/socijalni stanodavci u Engleskoj će biti u obavezi da izveštavaju o zadovoljstvu stanara stambenim uslovima. Naime, na osnovu odluke sekretarijata za stanovanje planira se osnivanje novog regulatornog tela orijentisanog na zakupce socijalnih stanova. Osim već postojeće kontrole finansija i upravljanja udruženjima, očekuje se da će se novo telo baviti proverom prakse socijalnog stanovanja u domenu kvaliteta stanovanja, načina reagovanja stanodavaca na pritužbe zakupaca, kvaliteta održavanja i sl. *The Guardian* ističe da su vlasnici socijalnih stanova zadovoljni ovakvom reformom. Ovakva odluka doneta je nakon požara u Grenfel kuli (*Grenfell Tower*) koji se dogodio u julu 2017. godine u kojem je poginulo više od 70 osoba.

Izvor: <https://theguardian.com/society/2020/nov/17/social-housing-landlords-in-england-face-checks-on-tenants-satisfaction>

⁸⁰ Antwerpen, Barselona, Berlin, Bjalistok, Bilbao, Braga, Brno, Gent, Geteburg, Grand Paris Sud, Hengelo, Lajpcig, Lisabon, Ljubljana, Lion, Malme, Palermo, Porto, Poznan, Riga, Stokholm, Utreht, Beč, Varšava (Barnett *et al.* 2020).

Boks 5.1. Nacionalni primeri *Housing First* modela u Evropi

Država	Karakteristike
Irska / Dablin	Dablinski <i>Housing First</i> model započet je 2011. godine i funkcioniše kao sistem u kojem učestvuju javni, privatni i civilni sektor. Sistem je fokusiran na dugoročne beskućnike, beskućnike zavisnike i one koji pate od mentalnih poremećaja. Stanove obezbeđuju tzv. socijalni rentijeri u okviru sva tri sektora (javnog, privatnog i civilnog). Vremenom se model proširio i na druge gradove (npr. Limerik, Kilder). Primetni su pozitivni rezultati, uz evidentan problem obezbeđivanja dovoljne količine odgovarajućeg stambenog prostora.
Norveška	Prvi <i>Housing First</i> servis otvoren je 2011. godine. Prema poslednjim podacima u Norveškoj je bilo 19 <i>Housing First</i> opštinski upravljanih servisa. Sistem se bazira na socijalnom stanovanju. Efikasnost u radu prvog servisa je veoma visoka i procenjena je na čak 93%. Glavni problem sa kojim se <i>Housing First</i> sistema suočava jeste nedostatak pristupačnog stanovanja u privatnom sektoru. Sistem je praćen različitim pratećim uslugama (zdravstvenim, socijalnim, finansijskim).
Austrija / Beč	Prvi <i>Housing First</i> pilot program u Beču pokrenut je 2012. godine. Na kraju trogodišnjeg pilot perioda, program je raspolagao sa 69 domaćinstava u kojima je živelo 131 lice. Program je funkcionisao tako što su stanari zaključivali ugovor o najmu stana, uz odgovarajuće, tzv. <i>tailor-made</i> socijalne usluge i podršku. Ciljna grupa projekta bili su kako pojedinci, tako i porodice koje se nalaze u stanju ili u riziku od beskućništva, oni koji imaju nedovoljne prihode da finansiraju zakupninu, kao i oni koji se nalaze u rizičnoj životnoj situaciji koja zahteva posebnu psihosocijalnu negu (npr. razvod, iskustvo nasilničkog ponašanja, zavisnost). Stopa održivosti stanovanja u ovom programu je iznimno visoka (čak 98.3%).

Izvori: <https://pmvtrust.ie/housing/housing-first/> (Irska/Dablin); <https://www.napha.no/content/13934/Housing-First> (Norveška); www.housingfirstguide.eu, <https://www.neunerhaus.at/konzepte/wohnangebote/neunerhaus-housing-first/> (Austrija/Beč); Pleace (2016a).

Shema 5.3. Modeli socijalnog stanovanja u evropskim zemljama

			Veličina			
			Veliki (>19%)	Srednji (11-19%)	Mali (5-10%)	Veoma mali (0-5%)
Kriterijum za alokaciju	Univerzalni		Holandija, Danska, Švedska			
	Ciljno usmereni	Generalni	Austrija			
		Rezidualni	UK	Francuska	Belgija, Estonija, Nemačka, Irska, Malta	Bugarska, Kipar, Mađarska, Litvanija, Letonija, Španija, Portugal

Izvor: CECODHAS (2007, 2012), navedeno prema Braga and Palvarin (2013: 13).

Kada je reč o socijalnom stanovanju kao čestom modelu prevencije i suzbijanja beskućništva u evropskim zemljama, nema preciznih podataka o obimu ove usluge usled različitih nacionalnih određenja ovog modela, kao i razlika u dostupnim podacima (Whitehead and Scanlon 2007; Scanlon *et al.* 2015).

Tabela 5.4 Udeo socijalnih stanova u ukupnom stambenom fondu

Udeo socijalnih stanova u stambenom fondu	Zemlja	Godina	Broj socijalnih stanova (u 000)	% u ukupnom broju	Promena u odnosu na prethodnu deceniju (%)
Veliki	Holandija	2010	2.300	32	-4
	Škotska	2011	595	24	-6
	Austrija	2012	880	24	+1
Srednji	Danska	2011	541	19	+1
	Švedska	2008	795	18	-3
	Engleska	2011	4.045	18	-2
	Francuska	2011	4.472	16	-1
Mali	Irska	2011	144	9	+1
	Česka	2011	312	8	-9
	Nemačka	2010	1.054 (defacto) 1.000 (dejure)	5	-3
	Mađarska	2011	117	3	-1
	Španija	2011	307	2	+1

Izvor: Scanlon *et al.* (2015: 3).

Podaci pojedinih istraživanja ukazuju na to da se „udeo socijalnih stanova u ukupnom stambenom fondu kreće od najviših 35% u Holandiji do svega 4% (nakon masovne privatizacije) u Mađarskoj” (Whitehead and Scanlon 2007: 5). U većini zemalja beleži se pad udela socijalnih stanova, posebno u periodu nakon ekonomske krize 2008. godine (Barga and Palvarini 2013). Ovi stanovi razlikuju se od zemlje do zemlje po „starosti (godini izgradnje – prim. aut.), tipu stana i udelu stanova lociranih u nekom naselju” (Whitehead and Scanlon 2007: 5). Finansiranje izgradnje ovih stanova podrazumeva kombinaciju različitih izvora sredstava: „standardni bankarski krediti (hipoteke), javni grantovi/zajmovi, vlastita sredstva stambene organizacije i ponekad sredstva zakupaca” (Pittini and Laino 2011: 27). Visina zakupnine socijalnih stanova određuje se na različite načine – u Belgiji i nekim delovima Nemačke određuje se na osnovu prihoda, u Austriji, Danskoj, Finskoj i

Francuskoj na osnovu troškova, u Holandiji na osnovu vrednosti nekretnine, dok je u Portugalu i Rumuniji renta fiksna (Pittini and Laino 2011).

Na osnovu rezultata analize politika evropskih zemalja u borbi protiv beskućništva uočene su značajne razlike u domenu prevencije ove pojave. U pojedinim izveštajima (Baptista and Marlier 2019: 91) navodi se da je prisutan „širok spektar preventivnih usluga” – npr. mehanizmi detektovanja deložacije, dužničko savetovanje, medijaca, pravni saveti, stambeno savetovanje, usluge preseljenja, finansijska pomoć i sl. Međutim, uočava se i „nedostatak integrisanih i kombinovanih sistema koji bi kombinovali pružanje stambenih saveta, usluge medijacije i podrške, kao i specijalizovanu podršku usmerenu na grupe sa izraženim potrebama” (Baptista and Marlier 2019: 91).

U proteklih desetak godina, na nivou EU ulažu se značajni naponi ka uspostavljanju integralne strategije u borbi protiv beskućništva. Naime, u okviru *Paketa socijalnih investicija* (European Commission 2013) zemlje članice se, između ostalog, podstiču da kroz jačanje individualnih kapaciteta olakšaju socijalnu inkluziju, kao i da obezbede integralne programe podrške ugroženima, uz akcenat na prevenciju stanja ugroženosti. Može se reći da je primarna odgovornost za prevenciju i suzbijanje beskućnika stavljena „u ruke” zemalja članica (European Commission 2013). Integrisani pristup podrazumeva da se politike prevencije i suzbijanja beskućništva zasnivaju na „strukturnim merama koje su deo politika za ostvarivanje blagostanja, politika stanovanja, zapošljavanja, obrazovanja i porodice i drugih srodnih politika” (European Commission 2013). Sa druge strane, jedan od glavnih nedostataka politika prevencije i suzbijanja beskućništva u evropskim zemljama je nedostatak monitoringa, evaluacije primenjenih mera i pruženih usluga. U većini zemalja (izuzev Danske i Finske) nedostaje primena adekvatne metodologije prikupljanja i analize potrebnih podataka (Baptista and Marlier 2019). Osim što je na ovaj način otežano praćenje efektivnosti primene mera i usluga prevencije i suzbijanja beskućništva, nije moguće ni adekvatno praćenje troškova njihovog finansiranja, kao ni ostalih troškova u vezi sa beskućništvom – npr. troškova zdravstvenog sistema i pravosuđa i troškova

izazvanih opadanjem ukupne i specifične⁸¹ ekonomske produktivnosti (Pleace *et al.* 2013).

Iako većina evropskih zemalja pripada EU tj. dele zajednički pravni, politički, ekonomski i delimično vrednosno-ideološki okvir, pojedini autori (Gosme 2013: 44) ističu da njihov cilj nije kreiranje jedinstvene politike prevencije i suzbijanja beskućništva, već formulisanje „nacionalnih politika u skladu sa lokalnim potrebama socijalne inkluzije”. To ne znači da ne postoji saradnja na EU nivou – ona je prisutna i ogleda se u „razmeni znanja, zajedničkom referentnom okviru, finansiranju, istraživanju, inovacijama i savetovanju” (Gosme 2013: 56). Zapravo, govori se o izvesnoj evropeizaciji politika prevencije i suzbijanja beskućništva koja se odvija na nekoliko nivoa:

- „odozgo na dole” tj. kroz uticaj zajedničkih socijalnih ciljeva na nacionalne ciljeve i kroz uticaj EU stejkholdera na lokalni nivo donošenja odluka;
- „odozdo na gore” tj. promovisanjem nacionalnih ciljeva na EU nivou, definisanjem zajedničke metodologije na osnovu nacionalnih i lokalnih iskustava;
- horizontalni uticaj, putem međunacionalne razmene znanja i iskustava (Gosme 2013).

Otvorena metoda koordinacije⁸² predstavlja platformu za evropeizaciju nacionalnih politika prevencije i suzbijanja beskućništva, a čak 23 zemlje članice se složilo oko šest ključnih principa u borbi protiv beskućništva.

SAD – raznovrsnost programa i mera prevencije i suzbijanja beskućništva

Borba protiv beskućništva u SAD ima dugu tradiciju, kako na lokalnom, tako i na federalnom nivou i obuhvata zakonska rešenja ovog problema i

⁸¹ Pod troškovima izazvanim opadanjem specifične ekonomske produktivnosti podrazumeva se smanjenje prihoda u pojedinačnim privrednim granama usled pojave beskućništva (npr. u turizmu) (Pleace *et al.* 2013).

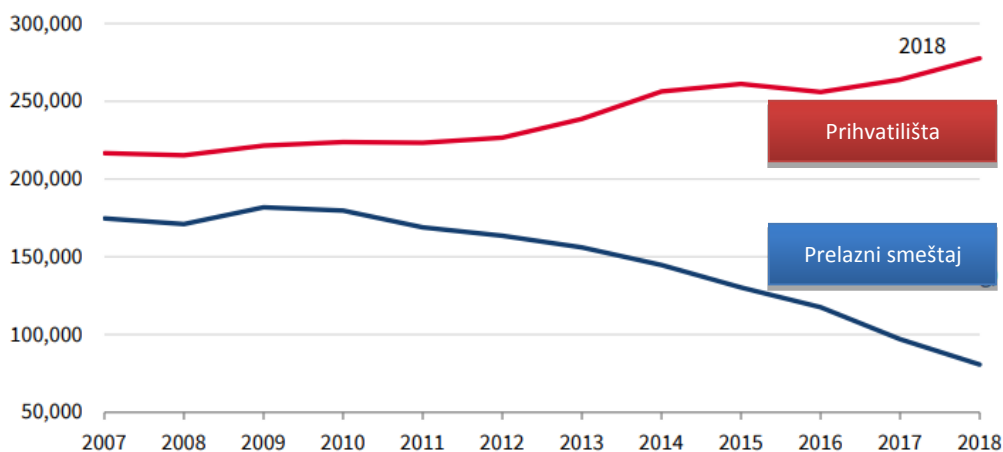
⁸² Otvorena metoda koordinacije (OMK) odnosi se na povezivanje nacionalnih vlada u kreiranju određenih politike, bez obaveze da se donose novi ili menjaju postojeći pravni okviri. Metod je deo Lisabonske strategije (2000). Cilj OMK je rešavanje zajedničkih društvenih problema (https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/open_method_coordination.html).

alokaciju finansijskih sredstava za sprovođenje određenih modela prevencije i suzbijanja (The National Academies of Science, Engineering and Medicine 2018). Za savremenu politiku prevencije i suzbijanja beskućništva u SAD od posebnog je značaja *McKinney Homeless Assistance Act* (PL 100-77; kasnije *McKinney–Vento Homeless Assistance Act* iz 1987). Reč je o prvom federalnom zakonu koji se direktno odnosi na beskućništvo (The National Academies of Science, Engineering and Medicine 2018). Njime je omogućena dodela federalnih finansijskih sredstava za osnivanje i funkcionisanje prihvatilišta za beskućnike, *Continuum of Care* programa (od 1995. godine), *Supportive Housing* programa, *Health Care for the Homeless* programa (HCH) i sl. Na osnovu ovog zakona formirano je i *Međuagencijsko veće za beskućništvo* (The United States Interagency Council on Homelessness, USICH) kao nezavisno federalno telo koje upravlja implementacijom strategije za prevenciju i okončanje beskućništva u SAD (<https://www.usich.gov/>). Ovo telo je 2002. godine (za vreme Bušove administracije) pokrenulo *Inicijativu za hronično beskućništvo* (*Chronic Homelessness Initiative*) sa ciljem da se donese strateški dokument koji bi bio usmeren na okončanje ovog tipa beskućništva. To je rezultiralo pokretanjem federalnih programa trajnog potpomognutog stanovanja (The National Academies of Science, Engineering and Medicine 2018). Takođe, za vreme predsednikovanja Baraka Obame *Međuagencijsko veće za beskućništvo* donelo je prvi federalni strateški plan pod nazivom *Opening Doors* (USICH 2015) za rešavanje ovog problema. Ovim planom definisana su četiri ključna cilja: „(1) prevencija i okončanje beskućništva među veteranima u 2015. godini; (2) završetak aktivnosti u vezi okončanja hroničnog beskućništva u 2017. godini; (3) prevencija i okončanje beskućništva porodica, mladih i dece do 2020. godine i (4) uspostavljanje koraka za okončanje svih tipova beskućništva” (USICH 2015: 6).

Aktuelnu politiku prevencije i suzbijanja beskućništva u SAD karakteriše sistemski pristup koji podrazumeva koordinaciju aktivnosti i programa koji se realizuju na različitim nivoima. U realizaciji postavljenih ciljeva učestvuju različiti akteri iz javnog, privatnog i civilnog sektora. Donošenje odluka o primeni određenih mera zasniva se na analizi prikupljenih podataka o profilu i potrebama beskućnika, raspoloživim smeštajnim kapacitetima, sredstvima i sl. (USICH 2015: 6). Okosnicu strateškog plana za prevenciju i suzbijanje

beskućništva čini ranije pominjani *Housing First* model⁸³. Takođe, posebna pažnja posvećena je tzv. trijaži tj. proceni potreba pojedinaca ili porodica za specifičnim tipom usluga.

Američka politika prevencije i suzbijanja beskućništva podrazumeva raznovrsne stambene programe. U okviru privremenih programa realizuju se programi prihvatilišta, *Transitional Housing* model, program tzv. medicinskog predaha (za one kojima zdravstveno stanje ne dozvoljava da žive samostalno), dok raspoloživi programi trajnog smeštaja uključuju *Housing First* model, kao i trajno potpomognuto stanovanje (The National Academies of Science, Engineering and Medicine 2018).

Slika 5.6. Broj ljudi koji žive u prihvatilištima i prelaznom smeštaju u SAD (2007–2018)

Izvor: CEA (2019).

Prihvatišta su bazični i veoma čest model za hitno rešavanje beskućništva. Iako je njihova primarna uloga da ljude „skone sa ulice”, s obzirom na to da je reč o privremenom smeštaju, ne doprinose krajnjem rešavanju problema beskućništva (CEA 2019). Prema raspoloživim podacima broj beskućnika u

⁸³ Prema pojedinim shvatanjima (Eide 2020) *Housing First* model nije toliko efikasan, posebno kada je reč o rešavanju tzv. pratećih problema beskućništva (npr. bolesti zavisnosti, mentalnih poremećaja). Konkretno, smatra se da su dodatni programi koji se nude uz *Housing First* model nedovoljni, kako po obimu, tako i po strukturi, kao i neadekvatni za zaposlene siromašne.

prihvatilištima u poslednjih desetak godina raste (Sl. 5.6.). Suprotno, broj beskućnika koji koriste usluge *Transitional Housing* modela se smanjuje, ali samo prividno, jer je zapravo reč o zameni ovog modela programom brzog smeštaja (eng. *rapid rehousing*) (The Council of Economic Advisers 2019).

Podaci pokazuju da je za vreme Obamine administracije došlo do smanjenja broja beskućnika u SAD (USDHUD 2016), što se može pripisati aktivnim merama prevencije i suzbijanja beskućništva pod okriljem *Opening Doors* plana (USICH 2015). Međutim, efikasnost mera je parcijalna jer nisu uspele u potpunosti da iskorene beskućništvo među američkim veteranima, kao što je bilo planirano.

Dolaskom Donalda Trampa na mesto predsednika, aktuelna politika borbe protiv beskućništva doživela je svojevrtni zaokret u pravcu blagog udaljavanja od *Housing First* modela. To ne znači da se ovaj model napustio, već se „zajednicama omogućava fleksibilnost pri određivanju obavezne participacije u određenim uslugama za korisnike nakon što im se stambena situacija stabilizovala” (CEA 2019: 33). Takođe, Trampova administracija osnovala je i Veće Bele kuće za eliminaciju regulatornih prepreka pristupačnom stanovanju (CEA 2019).

Srbija – institucionalno (ne)prepoznavanje beskućništva

Iako Srbija ne raspolaže preciznim podacima o broju i strukturi beskućnika, evidentno je da je rizik od beskućništva u ovoj zemlji pojačan usled „visokih socijalnih troškova” nastalih „u kontekstu skoro potpunog povlačenja države iz obezbeđivanja stanovanja” (Petrović i Timotijević 2013). Beskućnici, kao i lica u riziku od beskućništva su najslabije zaštićena marginalizovana grupa u Srbiji što je direktna posledica „nedostatka integrisane politike ili pristupa za procenu potreba i obezbeđivanje podrške” (Baptista and Marlier 2019: 111).

Analiza obeležja politike prevencije i suzbijanja beskućništva nužno se oslanja na analizu politike stanovanja, posebno njen segment koji se odnosi na podršku stanovanju. Prema Mojoviću (Mojović 2015), od 1990ih do danas moguće je identifikovati tri perioda u razvoju institucionalne podrške stanovanju u Srbiji:

- period od 1990. do 2000. godine („iz države blagostanja u liberalnu ekonomiju”) – autor ističe da period poslednje decenije 20. veka obeležava „izlazak” stanovanja na tržište. To znači da se postojeći stambeni fond (koji je do sloma socijalizma bio u društvenom vlasništvu) intenzivno privatizuje, a da se izgradnja novih stambenih objekata prepušta tržištu/privatnim investitorima. U ovom periodu funkcionišu fondovi solidarne stambene izgradnje čiji je zadatak da obezbede stanove za one koji nisu u stanju da obezbede stanovanje putem tržišta. Ovi fondovi funkcionišu na lokalnom/opštinskom nivou i finansiraju se na osnovu sredstava preduzeća koja za uzvrat mogu da kupuju izgrađene stanove po subvencionisanim cenama i da ih dalje dodeljuju svojim zaposlenima po internim pravilima (Damjanović i Gligorijević 2010). U ovom periodu evidentan je snažan pritisak na mere podrške stanovanju usled tzv. zamrznute/blokirane tranzicije (Lazić i Cvejić 2004), kao i velikog priliva lica izbeglih iz ratom zahvaćenih područja i interno raseljenih lica (nakon bombardovanja 1999. godine);
- period od 2000. do 2009. godine („demokratizacija, decentralizacija i početak stambenih reformi”) – prvu deceniju 21. veka obeležio je pokušaj definisanja nacionalne stambene politike – 2002. godine pokreće se izrada *Nacionalne strategije razvoja stambene politike* koja još uvek nije usvojena. Fondovi solidarne stambene izgradnje se postepeno gasu od 2004. godine ili se transformišu u gradske/opštinske stambene agencije (Damjanović i Gligorijević 2010). Mojović (Можовић 2015) navodi da je do 2015. godine na teritoriji Republike Srbije osnovano 18 ovakvih agencija i izgrađeno preko 2.000 stanova. U ovom periodu uspostavljaju se i osnove za reformisanje politike podrške stanovanju kroz socijalno stanovanje (realizuju se prvi projekti zbrinjavanja izbeglih i interno raseljenih lica);
- period od 2009. godina do danas („novi okvir javne intervencije – sistem socijalnog stanovanja”) – poslednja faza podrazumeva dalju transformaciju postojećeg zakonodavnog okvira za podršku stanovanju. Faza započinje donošenjem *Zakona o socijalnom stanovanju* (2009) i *Strategije socijalnog stanovanja* (2012), kao i osnivanjem (ali ubrzo potom i gašenjem) Republičke agencije za stanovanje. Najnovija

promena normativno-institucionalnog okvira odnosi se na usvajanje novog *Zakona o stanovanju* (2020).

Srbija nema posebnu strategiju za prevenciju i suzbijanje beskućništva. Ni sam Ustav Republike Srbije (2006) ne sadrži odredbe koje se jasno odnose na pravo na stanovanje. Ova pitanja se (delimično) tretiraju u okviru:

- drugih strateških dokumenata (npr. *Strategije socijalnog stanovanja* (2012), *Strategije razvoja socijalne zaštite* (2005), *Strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period od 2020. do 2023. godine* (2018), *Strategije za smanjenje siromaštva* (2003), *Strategije za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u RS za period od 2020. do 2024. godine* (2020), *Strategije održivog urbanog razvoja RS do 2030. godine* (2019), *Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u RS za period od 2016. do 2025. godine* (2016), *Strategije za rešavanje pitanja izbeglica i interno raseljenih lica za period od 2015. do 2020. godine* (2015), *Strategije za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima* (2011));
- zakona (npr. *Zakona o socijalnom stanovanju* (2009), *Zakona o socijalnoj zaštiti* (2011), *Zakona o izbeglicama* (2010), *Zakona o azilu i privremenoj zaštiti* (2018), *Zakona o stanovanju i održavanju zgrada* (2016/2020)).

Najznačajniji nacionalni strateški i normativni dokumenti za prevenciju i suzbijanje beskućništva jesu *Zakon o socijalnom stanovanju*⁸⁴ (Sl. glasnik RS 72/2009), *Nacionalna strategija socijalnog stanovanja* (2012) čije donošenje je bilo uslovljeno navedenim zakonom (čl. 3), kao i novi *Zakon o stanovanju i održavanju zgrada* (2016/2020). *Zakon o socijalnom stanovanju* (Sl. glasnik RS 72/2009, čl. 2) definiše socijalno stanovanje kao „stanovanje odgovarajućeg standarda koje se obezbeđuje uz podršku države, u skladu sa strategijom socijalnog stanovanja i programima za realizaciju strategije, domaćinstvima koja iz socijalnih, ekonomskih i drugih razloga ne mogu da obezbede stan po tržišnim uslovima”. Istim zakonom predviđa se i da neposredna briga o sporovođenju mera bude prepuštena lokalnim samoupravama, uz usklađenost sa nacionalnom nivou. Finansiranje mera i usluga u borbi protiv

⁸⁴ Osnova za donošenje ovog zakona bila je realizacija programa *Stanovanje i trajna integracija izbeglica* (2003-2008).

beskućništva oslanja se na različite izvore – republički budžet, gradski i opštinski budžet, (domaća i strana) kreditna sredstva⁸⁵, donacije i sl. Ovim zakonom je planirano jačanje institucionalnog okvira za razvoj socijalnog stanovanja. Naime, predviđeno je osnivanje *Republičke agencije za stanovanje* čiji je glavni zadatak „programiranje, prikupljanje i usmeravanje sredstava u različite oblike javne intervencije iz sfere socijalnog stanovanja” (Damjanović i Gligorijević 2010: 30). *Agencija* je osnovana 2011. godine sa idejom da funkcioniše kao programsko-finansijska institucija tj. da oblikuje programe socijalnog stanovanja, koordinira njihovo sprovođenje na lokalnom nivou i koordinira mrežom lokalnih stambenih organizacija. Međutim, sa promenom dominantne političke opcije na parlamentarnim izborima 2012. godine doneta je odluka o njenom gašenju⁸⁶. Pored navedenih aktivnosti, *Republička agencija za stanovanje* je imala zadatak da usmerava sredstva ka neprofitnim stambenim organizacijama (NSO) na lokalnom nivou koje se bave izgradnjom stambenog fonda koji se daje pod zakup. Ove organizacije mogu biti osnovane od strane lokalne samouprave, ali i nevladinog sektora. Prema raspoloživim podacima (Vuksanović-Macura i Čolić Damjanović 2016) do sada je u Srbiji osnovano 17 neprofitnih stambenih organizacija tj. gradskih i/ili opštinskih stambenih agencija⁸⁷.

Zakonom o socijalnom stanovanju su definisani i kriterijumi za praktikovanje prava na ovakvo rešenja stambenog pitanja (stambeni status, visina primanja, zdravstveno i imovinsko stanje, broj članova domaćinstva), kao i potencijalni korisnici tj. oni koji imaju prednost u ostvarivanju prava („mladi, deca bez roditeljskog staranja, samohrani roditelji, porodice sa više dece, samačka domaćinstva, lica preko 65 godina starosti, osobe sa invaliditetom, lični vojni invalidi, porodični vojni invalidi, civilni invalidi rata,

⁸⁵ Značajan deo ukupnih sredstava za finansiranje socijalnog stanovanja dolazi iz inostranih izvora tj. inostranih kreditnih linija (EDB - Europe Development Bank, EBRD – European Bank for Reconstruction and Development, UNECE – United Nations Economic Commission for Europe).

⁸⁶ Po gašenju Agencije, njene poslove, kao i zaposlene i sredstva za rad preuzelo je Ministarstvo građevine, saobraćaja i infrastrukture, Sektor za stambenu i arhitektonsku politiku.

⁸⁷ Prema Vuksanović-Macura i Čolić Damjanović (2016) neprofitne stambene organizacije osnovane su u svim većim gradovima u Srbiji - Beogradu, Novom Sadu, Nišu, Kragujevcu, Kraljevu, Kruševac, Užicu, Pančevu, Zrenjaninu, Kikindi, Smederevu, Pirotu, Smederevskoj Palanci, Čačku, Zaječaru, Arandjelovcu i Leskovcu.

izbeglice i interno raseljena lica, Romi i pripadnici drugih socijalno ranjivih grupa” (Sl. glasnik RS 72/2009 čl. 10). U ovom zakonu se eksplicitno ne pominju beskućnici (u bilo kom određenju) kao mogući korisnici prava, što dodatno potkrepljuje tvrdnju o njihovoj (van)institucionalnoj nevidljivosti (iz čega proizilazi i njihova neadekvatna zaštita).

Jedan od mehanizama finansiranja mera prevencije i suzbijanja beskućništva jesu i grantovi EU u okviru IPA programa (Instrumenta za pretpripremnu pomoć). Trenutno je u toku (decembar 2019. do novembar 2022. godine) program „Podrška Evropske unije socijalnom stanovanju i aktivnoj inkluziji” koji bi trebalo da „poboljša primenu politika socijalne inkluzije u Srbiji i obezbedi održiva stambena rešenja praćena merama aktivne inkluzije za najugroženiju populaciju” (<https://social-housing.euzatebe.rs/rs/o-projektu>). Realizacija ovog programa podrazumeva aktivnosti na više nivoa: a) jačanje nacionalnih i lokalnih kapaciteta u oblasti programa održivog socijalnog stanovanja; b) izgradnju višeporodičnog smeštaja, nabavku seoskih ili montažnih kuća, rekonstrukciju postojećih stambenih objekata u vlasništvu, male infrastrukturne radove u zonama substandardnog stanovanja, c) dodatne mera za podsticanje socijalne inkluzije (npr. zapošljavanje). Program podrazumeva projektno finansiranje lokalnih rešenja/modela socijalnog stanovanja. U ovom momentu aktivan je poziv za finansiranje obezbeđivanja smeštaja za 500 porodica sa najmanje 1.500 članova u višeporodičnom i porodičnom stanovanju, kao i prateće mere aktivne inkluzije za 1.000 korisnika (obrazovanja, zapošljavanje, socijalna zaštita) (<https://social-housing.euzatebe.rs/rs/vesti/evropska-unija-izdvaja-14-2-miliona-evra-za-socijalno-stanovanje-i-aktivnu-inkluziju-osetljivih-grupa>). Ukupna vrednost programa za 36 meseci iznosi 27 miliona evra.

Nacionalna strategija socijalnog stanovanja (2012) predstavlja kvalitativni iskorak kada je reč o institucionalnom prepoznavanju problema beskućništva. U ovom dokumentu se o beskućništvu govori eksplicitno i u različitim kontekstima. Jasno se naglašava prisustvo različitih oblika beskućništva i ekstremne stambene ugroženosti u Srbiji, kao i potreba za njenim mapiranjem. U *Strategiji* (2012) se konstatuje postojeća izrazito nepovoljna situacija kada je reč o stambenom zbrinjavanju beskućnika tj. izuzetno ograničeni kapaciteti za njihov smeštaj (posebno dugoročnog tipa). Ističe se da je jedan od ključnih nedostataka ionako nerazvijene nacionalne politike prevencije i suzbijanja beskućništva nepostojanje sistematične baze podataka. Kao prvi korak ka prevazilaženju ovog problema *Strategijom* (2012)

se predlaže usvajanje i primena ETHOS tipologije beskućništva. Na osnovu ove tipologije identifikovani su različiti tipovi neadekvatnih stambenih situacija, kao i prepoznatljive životne situacije i postojeći oblici odgovora na njih u sistemu socijalne zaštite u Srbiji (Tab. 5.5.). Uočava se da su društveni odgovori na situaciju beskućništva limitirani na tri oblika podrške i pomoći – prihvatilišta, „sigurne kuće” i kolektivne centre za smeštaj.

Tabela 5.5. ETHOS tipologiji beskućništva primenjena na Srbiju

Konceptualna kategorija	Operativne kategorije	Životne situacije prepoznatljive u Srbiji
Bez krova nad glavom	Ljudi koji žive u surovim uslovima	Delimično izražena ili skrivena pojava spavanja na ulici (tj. koja se zvanično ne registruje)
Nedostatak kuće ili stana	Ljudi u privremenom smeštaju	Ljudi koji žive u napuštenim objektima, šahtama, „skvotovima”
	Ljudi koji žive u smeštaju za beskućnike	Prihvatilišta za privremeni smeštaj beskućnika
	Korisnici ženske kuće	„Sigurne kuće”
	Ljudi u smeštaju za migrante	Kolektivni centri za izbeglice i IRL
	Ljudi koji su otpušteni iz institucija	Deca bez roditeljskoj staranja koja napuštaju domove
	Ljudi koji dugotrajno primaju pomoć (usled beskućništva)	Ne postoji pomoć za beskućnike
Nesiguran smeštaj	Ljudi koji žive u nesigurnom smeštaju	Ljudi koji duže vremena žive u privremenom stambenom smeštaju; ljudi koji duže vremena stanuju u stanu bez pravosnažnog rešenja
	Ljudi koji žive u strahu od evikcije (prinudnog iseljenja)	Nema dovoljno podataka o pojavama prinudnog iseljenja jer se ovi podaci zvanično ne beleže, niti se objedinjavaju
	Ljudi koji žive u strahu od nasilja	Ljudi žrtve porodičnog nasilja
Neadekvatan smeštaj	Ljudi koji žive u neuobičajenim ili privremenim strukturama	Stanovnici nehigijenskih romskih naselja, podignutih na zemljištu u svojini drugih lica
	Ljudi koji žive u neodgovarajućim uslovima stanovanja	Ljudi u kućama sklonim urušavanju, bez komunalnih priključaka, stanovima koji nisu građeni za stanovanje (nastanjene poslovne prostorije)
	Ljudi koji žive u uslovima izuzetne prenaseljenosti	Ljudi koji žive u prenaseljenim stanovima

Izvor: Strategija socijalnog stanovanja (2012).

U cilju rešavanju problema beskućništva predlaže se model kombinovanja stambenih i socijalnih programa (npr. zdravstvena i socijalna zaštita, pomoć u obrazovanju i zapošljavanju). *Strategija socijalnog stanovanja* (2012) kao eksplicitan cilj postavlja prevenciju i smanjenje obima beskućništva (cilj br. 6), što podrazumeva:

- izgradnju kapaciteta i umrežavanje nadležnih institucija tj. razvijanje integralnog i intersektorskog pristupa u borbi protiv beskućništva, kao i uspostavljanje sistema evidencije o beskućništvu na lokalnom nivou;
- izgradnju smeštajnih kapaciteta za beskućnike i žrtve elementarnih nepogoda – ovde se pre svega misli na primarne beskućnike tj. sklanjanje ljudi sa ulice. Međutim, inicijativa se odnosi na povećanje kapaciteta privremenog, a ne trajnog smeštaja za beskućnike/lica u riziku od beskućništva, što dovodi u pitanje dugoročnu održivost same mere.

Novi *Zakon o stanovanju i održavanju zgrada* (Sl. glasnik RS 104/2016, 9/2020) predviđa pružanje stambene podrške licima koja nemaju adekvatan stambeni prostor i koja nisu u mogućnosti da „sopstvenim sredstvima reše stambenu potrebu po tržišnim uslovima za sebe i svoje porodično domaćinstvo” (čl. 89). Stambena podrška obuhvata različite modalitete pomoći: zakup i/ili kupovinu stana, unapređenje uslova stanovanja, pomoć prilikom ozakonjenja stambenog prostora i/ili stambeno zbrinjavanje.

Aktuelno pravno rešenje predviđa kontinuitet postojećih mera stambene podrške poput socijalnog stanovanja (tj. neprofitnog zakupa stana) i hitnog i privremenog stambenog zbrinjavanja (u skloništa/prihvatišta). Kao potencijalni korisnici stambene podrške u zakonu se eksplicitno navode i beskućnici, uz druge kategorije ugroženih lica (npr. osobe sa invaliditetom, korisnici prava na novčanu pomoć, žrtve porodičnog nasilja i sl.). *Zakonom o stanovanju i održavanju zgrada* (2016/2020) definišu se i kriterijumi odgovarajućeg stambenog prostora, kriterijumi za ostvarivanje prava na stambenu podršku, kao i sama procedura dodele stambene podrške. Kao i u *Zakonu o socijalnom stanovanju* iz 2009. godine (koji prestaje da važi po donošenju ovog zakona) i u novom zakonu o stanovanju regulisana su pitanja osnivanja, aktivnosti i licenciranja neprofitnih stambenih organizacija.

Iako oskudni, podaci o beskućništvu u Srbiji pokazuju da je reč o dominantno urbanom fenomenu. Stoga je interesantno da se u *Strategiji*

održivog urbanog razvoja RS do 2030. godine (Sl. glasnik RS 47/2019) o beskućništvu eksplicitno govori samo na jednom mestu – u opisu prepreka za razvoj industrijskih i komercijalnih zona tzv. *brownfield* lokacija kao prioritetnih razvojnih područja. Međutim, ovaj problem ipak se „čita između redova” kada se govori o:

- slabostima urbanog razvoja u Srbiji (npr. nedovoljan kvalitet stambenog fonda, visoki stambeni troškovi, nedostatak kontinuiranog finansiranja stambene podrške) i
- njegovim potencijalnim rizicima (npr. nedovoljno sredstava za implementaciju programa za smanjenje siromaštva i promovisanje socijalnog uključivanja, nastavak rezidualizacije stambene podrške).

Tabela 5.6. Paket mera 3.3 – Kvalitet uređenosti i pristupačnosti urbanog prostora obezbeđivanjem održivog stanovanja za sve građane i sanacija neplanski izgrađenih delova naselja i prigradskih naselja u *Strategiji održivog urbanog razvoja RS do 2030. godine*

Opis mere	Tip mere ⁸⁸
3.3.1 Uspostavljanje mera fiskalne politike za podsticanje JPP ⁸⁹ u cilju obezbeđivanja priuštivog stanovanja za određene kategorije stanovništva	P
3.3.2 Povećanje obima, kvaliteta i raznovrsnosti stambenih rešenja za korisnike stambene podrške kroz izgradnju i druge načine pribavljanja novih stanova u javnoj svojini namenjenih za izdavanje u povoljan zakup	DU-JI
3.3.3 Uspostavljanje mera za unapređenje upravljanja, održavanja i podizanja kulture stanovanja u stambenim zajednicama (višestambenim zgradama)	IE
3.3.4 Obezbeđivanje infrastrukturno opremljenih lokacija za izgradnju priuštivih i odgovarajućih stambenih objekata	DU-JI
3.3.5 Izrada, preispitivanje i ažuriranje urbanističkih planova i programa za konsolidaciju i sanaciju bespravno izgrađenih zona i delova urbanih naselja	IUO
3.3.6 Sanacija i obnova postojećih podstandardnih ili neuređenih stambenih naselja i celina kroz njihovo infrastrukturno opremanje, izgradnju objekata javnih namena i unapređenje kvaliteta, pristupačnosti i bezbednosti.	DU-JI

Izvor: Strategija održivog urbanog razvoja RS do 2030. godine (2019).

⁸⁸ Tipovi mera: P = podsticajne mere (finansijske i nefinansijske), DU-JI = obezbeđivanje dobara, pružanje usluga i javne investicije, IE = informativno-edukativne mere, IUO = instituciono-upravljačko-organizacione mere (Strategija održivog urbanog razvoja RS do 2030).

⁸⁹ JPP – javno-privatna partnerstva.

U opisu opštih ciljeva urbanog razvoja (konkretno, trećeg cilja – društvenog blagostanja) navodi se da će se, između ostalog, težiti i rešavanju „stambenih potreba svih građana” (Strategija održivog urbanog razvoja RS do 2030. godine: 36), uz navođenje konkretnih mere kojima se planira njihovo ostvarivanje (Tab. 5.6.).

Zakonom o socijalnoj zaštiti (Sl. glasnik RS 24/2011, čl. 40) predviđena je primena određenih mera⁹⁰ koje idu u prilog prevenciji i suzbijanju beskućništva. Te mere moguće je klasifikovati u dve osnovne grupe: a) materijalna davanja i b) usluge. Beskućnici imaju ista prava na materijalna davanja

kao i svi drugi građani, osim prava na subvencije (u nadležnosti lokalne samouprave) koje se odnose na uslove stanovanja (grejanje, električna energija i sl.) koje nisu u mogućnosti da ostvare beskućnici bez krova nad glavom (koji su bez ikakvog skloništa, spavaju na ulici) i bez kuće (sa mestom na kojem spavaju, ali privremeno, u skloništima ili drugim institucijama). [Byjошевић 2012: 7]

Takođe se ističe da ne postoji poseban tip materijalne pomoći koji bi bio namenjen samo beskućnicima (Byjошевић 2012). Usluge predviđene ovim zakonom dele se u dve kategorije:

- one koje se direktno odnose na sklanjanje ljudi sa ulice/spečavanje ljudi da žive na ulici. Ove usluge podrazumevaju usluge smeštaja (npr. smeštaj u srodničku, hraniteljsku ili drugu porodicu za odrasle i starije, domski smeštaj, smeštaj u prihvatilište i druge vrste smeštaja);
- dnevne usluge u zajednici (npr. dnevni boravak, svratište) i usluge podrške za samostalan život (npr. stanovanje uz podršku, obuka za samostalni život);
- pomoćne mere koje se odnose na rešavanje drugih problema koji su identifikovani kao uzrok ili posledica beskućništva. Ovde se ubrajaju mere poput usluga procena i planiranja (npr. izrada individualnog ili porodičnog plana pružanja usluga i mera pravne zaštite i drugih procena i planova) i savetodavno-terapijske i socijalno-edukativne usluge.

Prema Petrović i Timotijević (2013) osnovni problem aktuelnog *Zakona o socijalnoj zaštiti* jeste taj što ne identifikuje beskućnike *per se* kao moguće korisnike usluga. To svakako otežava identifikaciju problema sa kojima se

⁹⁰ Potrebno je naglasiti da ovde nije reč o specifičnim merama namenjenim samo prevenciji i suzbijanju beskućništva, već opštim merama socijalne zaštite koje se generalno primenjuju.

suočava ova marginalizovana grupa, kao i integrisanu i sinhronizovanu primenu odgovarajućih mera za njihovo otklanjanje. Zato ne čudi što su zakonski raspoložive mere zapravo limitirane na usluge prihvatilišta tj. hitnog smeštaja.

Za Srbiju je karakterističan postepeni („*staircase*”) model pružanja usluga beskućnicima. Trenutno su na raspolaganju samo mere privremenog smeštaja, dok trajnih rešenja za izlazak iz beskućništva nema (Baptista and Marlier 2019). Međutim, prema klasifikaciji dostupnih modela stambene podrške koju daju Vuksanović-Macura i Čolić Damjanović (2016), u Srbiji su dostupni i modeli privremene i dugoročne stambene podrške (Tab. 5.7.). Neki od modela namenjeni su direktno osobama koje se nalaze u stanju beskućništva (npr. prihvatilišta za beskućnike), dok su drugi predviđeni za one koji su u izraženom riziku od beskućništva. Jedan od glavnih problema prevencije i suzbijanja beskućništva u Srbiji je taj što su beskućnicima retko dostupne ili potpuno nedostupne mere dugoročne stambene podrške (Vuksanović-Macura i Čolić Dajmanović 2016).

Tabela 5.7. Dostupni modeli stambene podrške u Srbiji

Modeli privremene stambene podrške	Modeli dugoročne stambene podrške
Svratišta (dnevni boravak)	Socijalno stanovanje u subvencionisanom zakupu
Prihvatilišta za decu	
Sigurne kuće za žene žrtve porodičnog nasilje	
Prihvatilišta za beskućnike	Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima
Stanovanje uz podršku	

Izvor: Vuksanović-Macura i Čolić Damjanović (2016).

Modeli privremene stambene podrške diferencirani su prema kategorijama potencijalnih korisnika. Razlikuju se četiri osnovne grupe korisnika: a) deca i mladi; b) žene žrtve porodičnog nasilja; c) osobe sa invaliditetom i smetanjama u razvoju i d) beskućnici (Vuksanović-Macura i Čolić Dajmanović 2016). Dnevni boravci i prihvatilišta namenjeni su za privremeni smeštaj dece i mladih koji žive ili rade na ulici, kao i onih koji su žrtve nasilja, zanemarivanja, trgovine ljudima i sl. Pored dnevnog smeštaja, dnevni boravci obezbeđuju obrok, kao i održavanje lične higijene. Prihvatilišta pružaju privremeni smeštaj dece i mladih (u trajanju do 30 dana) nakon izmeštanja iz rizičnih i kriznih životnih situacija. Pored „krova nad glavom”,

prihvatilišta pružaju kompleksnije usluge od dnevnih boravaka – u njima se deci i mladima obezbeđuju „higijensko-zdravstveni tretman i zaštita, opservaciono-dijagnostički tretman, vaspitno-edukativno-obrazovni individualni i grupni rad, socioterapija, primena tehnika i veština tzv. kognitivističkih terapija, uključivanje i podrška u procesu profesionalnog osposobljavanja, psihološke radionice, radno-fizičke i rekreativne aktivnosti i kreativno-stvaralačke radionice” (Vuksanović-Macura i Čolić Dajmanović 2016: 178). I jedan i drugi tip stambene podrške deci i mladima karakterističan je za veće gradove (npr. Beograd, Novi Sad).

„Sigurne kuće” su oblik privremene stambene podrške (u trajanju do tri meseca, maksimalno šest meseci u posebnim slučajevima, na osnovu procene policije, sudskog rešenja, rešenja Centra za socijalni rad i sl.) koji je namenjen ženama žrtvama porodičnog nasilja, kao i njihovoj deci. Prema podacima iz 2015. godine u Srbiji je postojalo 13 „sigurnih kuća” u većim gradovima (Vuksanović-Macura i Čolić Dajmanović 2016).

Stanovanje uz podršku namenjeno je stambenom zbrinjavanju osoba sa invaliditetom i/ili smetanjama u razvoju koji se opredeljuju za samostalan život. Vuksanović-Macura i Čolić Dajmanović (2016) ističu da se ovaj tip privremene stambene podrške realizuje na dva načina. Prvi je namenjen mladima koji se osamostaljuju, a drugi osobama sa invaliditetom. U oba slučaja reč je o sprovođenju principa deinstitutionalizacije, uz odgovarajuću podršku pratećih službi socijalnog rada.

Prihvatilišta/svratišta omogućavaju kratkoročan smeštaj u hitnim/kriznim situacijama osobama koje se nalaze u stanju beskućništva. Osim privremenog smeštaja, prihvatilišta korisnicima obezbeđuju i ishranu i uslove za obavljanje lične higijene. Pojedinaac ne može da koristi usluge prihvatilišta/skloništa duže od šest meseci, a u prihvatilište dolazi na lični zahtev ili na inicijativu neke od ustanova koja se bavi pružanjem usluga u domenu socijalne sigurnosti (npr. zdravstvena ustanova, Centar za socijalni rad).

Prema podacima iz 2013. godine (Petrović i Timotijević 2013) u Srbiji je bilo 12 prihvatilišta za beskućnike i to u većim gradovima (npr. Beograd, Novi Sad, Subotica, Niš). Njihov kapacitet varira od svega nekoliko pa do stotinu kreveta. *Zakon o socijalnoj zaštiti* (Sl. glasnik RS 24/2011) predviđa da lokalne samouprave obezbeđuju usluge smeštaja u prihvatilištima, što je problematično usled nestabilnosti njihovog finansiranja, a time i

diskontinuiteta u pružanju usluge (Petrović i Timotijević 2013). Ovome doprinosi i činjenica da je deo prihvatilišta formiran u okviru određenih projekata i da sa završetkom projekta prestaje i finansiranje njihovog rada. Stoga ne čudi što se kao jedna od bitnih prepreka pri prevenciji i suzbijanju beskućništva kod nas ističu manjak sredstava i neadekvatnost mehanizama finansiranja tj. neadekvatna raspodela postojećih sredstava, često praćena nedovoljnom vidljivošću novčanih tokova (Baptista and Marlier 2019).

Slika 5.7. Prihvatilište za odrasla i stara lica u Beogradu

Izvor: <https://prihvatiliste.com/>

Slika 5.8. Prihvatilište za beskućnike u Subotici

Izvor: <https://www.subotica.com/>

Izvori finansiranja i akteri koji su zaduženi za pružanje usluga privremene stambene podrške su raznovrsni. Navedene usluge se finansiraju iz praktično svih zakonski dostupnih izvora – od budžeta lokalnih samouprava, preko pojedinačnih i grupnih domaćih i inostranih donacija do pokrajinskog i republičkog budžeta. U pružanju usluga učestvuje, pre svega, javni sektor (npr. institucije lokalne samouprave – gradski sekretarijati/opštinske uprave za socijalnu zaštitu, zaštitu dece, lokalni Centri za socijalni rad, republičko ministarstvo), ali i civilni sektor (npr. različita udruženja građana).

Model dugoročne stambene podrške (Tab. 5.7.) podrazumeva socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima i socijalno stanovanje u zakupu. Prema postojećem normativnom okviru, socijalno stanovanje podrazumeva kolektivno stanovanje ugroženih lica/porodica u stambenim objektima koji su u državnom ili opštinskom vlasništvu (Вуксановић-Маџура 2017). Ono „može biti organizovano kao kreditiranje izgradnje stanova, pomoć u plaćanju zakupnine ili subvencija za sticanje stana u vlasništvu, a u osnovi je

namenjeno različitim društvenim grupama kojima je zajedničko da svoju potrebu za stanom nisu u mogućnosti da ostvare na tržištu stanova” (Damjanović i Gligorijević 2010: 10). *Uredba o standardima i normativima za planiranje, projektovanje, građenje i uslovima za korišćenje i održavanje stanova za socijalno stanovanje* (Sl. glasnik RS 26/2013) bliže određuje kriterijume za planiranje i praksu socijalnog stanovanja kod nas. U pitanju su kriterijumi za odabir lokacije za izgradnju stambenog objekta za socijalno stanovanje, arhitektonsko-tehničke propozicije samog objekta (npr. ulaz u objekat, parking mesta, pešačke zone, kvadratura stana, zajedničke prostorije, opremanje) i sl. Na osnovu obeležja raspodele, smatra se da aktuelna koncepcija socijalnog stanovanja u Srbiji pripada generalističkom modelu⁹¹ čiji je cilj da odgovori na probleme onih koji svoje stambene potrebe ne mogu da zadovolje na tržištu, fokusiranjem na tzv. ranjiva domaćinstva, posebne društvene grupe i domaćinstva sa prihodima ispod propisanog limita (UNECE 2015).

Tabela 5.8. SWOT analiza sektora socijalnog stanovanja u Srbiji (2010)

PREDNOSTI	NEDOSTACI
▪ Zakon o socijalnom stanovanju ▪ Nacionalni i lokalni strateški okvir i akcioni programi za socijalno stanovanje ▪ Lokalne stambene agencije ▪ Iskustvo u implementaciji neprofitnih stambenih projekata na lokalnom nivou (posebno SIRP[*])	▪ Nizak nivo sredstava za socijalno stanovanje i nestabilni izvori finansija ▪ Niski kapaciteti za socijalno stanovanje na centralnom nivou ▪ Nedostatak zemljišta za gradnju ▪ Nedostatak adekvatnog zakonskog okvira za opštinsko vlasništvo
MOGUĆNOSTI	RIZICI
▪ Rastuća svest o tome da se na tržištu ne mogu rešiti svi stambeni problemi ▪ Bogato iskustvo u implementaciji stambenih programa na lokalnom nivou ▪ Bogato iskustvo u decentralizaciji stambenih odgovornosti na lokalnom nivou	▪ I dalje nizak nivo pristupačnosti stanovanja, posebno usled delovanja krize ▪ Dugotrajna navika stanovanja bez plaćanja realnih troškova ▪ Rast kamate na kredite

* SIRP - Settlement and Integration of Refugees Programme/Program stanovanja i integracije izbeglica

Izvor: Ristić (2010).

Osnovna razlika između prisutnih modaliteta socijalnog stanovanja odnosi se na plaćanje za uslugu. Socijalno stanovanje u zakupu podrazumeva

⁹¹ Ovaj model karakterističan je za društva u tranziciji (UNECE 2015).

plaćanje naknade/zakupnine⁹², plaćanje svih režijskih troškova stanovanja, kao i plaćanje poreza na osnovu korišćenja imovine (Вуксановић-Мацупа 2017). Reč je o privremenoj meri smeštaja na period od pet godina. Zakup je regulisan ugovorom između zakupca i lokalne neprofitne stambene organizacije – stambene agencije. Navedenom Uredbom predviđena je mogućnost produženja ugovora o zakupu „ukoliko postoji saglasnost volje obe ugovorne strane i ukoliko su ispunjeni posebni uslovi za produžetak ugovora” (Sl. glasnik RS 26/2013, čl. 34). Naknada koja se plaća za uslugu socijalnog stanovanja u zakupu (tzv. troškovna/neprofitna zakupnina) određena je „visinom troškova održavanja stana i zajedničkih delova zgrade, troškova osiguranja, troškova vođenja poslova upravljanja, amortizacije za životni vek od 67 godina, troškova finansiranja sredstava uložених u stan i pripadajuće zajedničke delove, kao i zemljišta na kome je izgrađen stambeni objekat” koji su korigovani za određene, uredbom propisane parametre (Sl. glasnik RS 26/2013, čl. 43). U slučaju da je neto iznos troškovne zakupnine veći od 30% prosečnog mesečnog prihoda porodičnog domaćinstva koje uzima smeštaj u zakup, lokalna samouprava može da donese odluku o subvencionisanju zakupnine/dodeljivanju stambenog dodatka. Socijalno stanovanje u zakupu je češće prisutno u većim gradovima (Beograd, Niš, Kragujevac), mada se i manje urbane sredine opredeljuju za ovaj model pomoći licima koja su u riziku od beskućništva (npr. Valjevo, Čačak, Pančevo, Požarevac, Kraljevo) (Вуксановић-Мацупа 2017). Na žalost, ne postoje podaci o broju korisnika ovog tipa stambene podrške. Kako se ističe u *Strategiji socijalnog stanovanja* (2012: 14) „specifičnije podatke o stambenim potrebama socijalno ugroženih, invalida, starih ljudi i drugih osoba usmerenih na institucionalni smeštaj trebalo bi da prate Centri za socijalni rad u koordinaciji sa drugim organima, ali takva obaveza nije propisana zakonom i ne postoji jedinstvena metodologija za praćenje”. U istoj strategiji (*Strategija socijalnog stanovanja* 2012: 32) kao jedan od nedostataka postojećeg stanja navodi se „zanemarivo mali stambeni fond u javnoj svojini za izdavanje u zakup po povoljnim uslovima”. Dodatni problem u vezi sa socijalnim stanovanjem u zakupu jeste taj što „ovaj vid stanovanja nije dostupan

⁹² Prema podacima iz 2016. godine visina mesečnog zakupa ovih stanova kretala se u intervalu od 30 do 80 evra, u zavisnosti od kvadrature stana (Vuksanović-Macura i Čolić Dajmanović 2016).

najugroženijim porodicama, bilo zato što ne zadovoljavaju neki od postavljenih kriterijuma, bilo zato što su mesečni troškovi stanovanja, iako subvencionisani, previsoki za njihove prihode” (Vuksanović-Macura i Čolić Dajmanović 2016: 186).

Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima ubraja se u tzv. proširena prava socijalne zaštite (Вујошевић и Жарковић 2010). Reč je o novijoj usluzi u oblasti socijalne zaštite⁹³ koja se pruža na lokalnom nivou i koja je namenjena onima kojima je pored podrške i pomoći u obezbeđivanju stambenog prostora potrebna i „druga vrste podrške da bi mogli ostvariti uslove za samostalan i dostojanstven život” (Вујошевић и Жарковић 2010: 16). Reč je o izbeglim i interno raseljenim licima, ali i lokalnoj, socijalno ugroženoj populaciji, kao i deci koja izlaze iz sistema društveno organizovane brige i smeštaja za decu bez roditeljskog staranja. Prema istraživanju Vuksanović-Macura i Čolić Dajmanović (2016), oko 80% korisnika usluge socijalnog stanovanja u zaštićenim uslovima su izbegla i interno raseljena lica (koja su ranije bila smeštena u kolektivnim centrima), dok 20% čini lokalna, socijalno ugrožena populacija.

Slika 5.9. Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima – Negotin

Izvor: <https://www.housingcenter.org.rs/>

Slika 5.10. Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima – Temerin

Izvor: <http://www.csrtemerin.rs/>

Usluga socijalnog stanovanja u zaštićenim uslovima se ne naplaćuje, a stanari/korisnici su u obavezi da održavaju stambeni prostor. Korisnici usluge imaju pravo na privremeno korišćenje stambenog prostora, bez mogućnosti

⁹³ Prvi projekat u kojem je pružena ova usluga pokrenut je 2003. godine (Вујошевић и Жарковић 2010).

da taj prostor trajno zakupe ili otkupe. Pravo na korišćenje stambenog prostora prestaje kada nestanu prvobitni uslovi koji su to pravo i omogućili tj. kada pojedici/porodice budu u stanju da samostalno obezbede novi smeštaj.

Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima počiva na intenzivnoj saradnji tri ključna aktera: lokalnog Centra za socijalni rad, domaćinske porodice i opštinskih institucija. Domaćinska porodica ima posebnu važnost u pružanju ovog oblika pomoći licima/porodicama u riziku od beskućništva – njena uloga je da olakša integraciju stanara, podstiče dobrosusedske odnose i osećaj pripadanja zajednici. Pored toga, ona je posrednik između stanara i Centra za socijalni rad, a neretko je zadužena i za tehničko održavanje stambenog objekta (Вујошевић и Жарковић 2009).

Tabela 5.9. Struktura realizovanih projekata izgradnje/adaptacije socijalnih stanova u zaštićenim uslovima na području Republike Srbije (2003–2019)

Region	Period realizacije projekata	Broj stanova	Ukupno korisnika	Korisnik/ stan
Beogradski region	2004-2016	208	636	3,1
Vojvodina	2003-2019	302	763	2,5
Šumadija i Zapadna Srbija	2003-2016	418	1.087	2,6
Južna i Istočna Srbija	2005-2016	432	1.171	2,7
Ukupno	2003-2019	1.360	3.657	2,7

Izvor: https://www.housingcenter.org.rs/download/SSZU_kapaciteti_u_Srbiji_realizovani_jan_2003-avg_2019.pdf; proračun autora.

Prema raspoloživim podacima, u periodu od 2003. do 2019. godine na teritoriji Srbije izgrađeno je ukupno 1.360 stanova namenjenih socijalnom stanovanju u zaštićenim uslovima, dok je u periodu od 2019. do 2020. godine bila planirana izgradnja još 340 stanova. U izgrađenim/adaptiranim stanovima boravi 3.657 lica, a planiran je smeštaj za još 917 osoba (https://www.housingcenter.org.rs/download/SSZU_kapaciteti_u_Srbiji_realizovani_jan_2003-avg_2019.pdf). Uprkos navedenom, u Izveštaju specijalne izvestiteljke EU za ljudska prava (Savet za ljudska prava 2016: 4) navodi se da je jedan od tri ključna problema u vezi sa stanovanjem „mali broj stambenih jedinica za socijalno stanovanje izgrađenih na godišnjem nivou za porodice sa niskim primanjima”.

Pored finansijskih problema, osnovni problemi u razvijanju i funkcionisanju nacionalne politike u borbi protiv beskućništva proizilaze iz nedovoljnih kapaciteta sistema socijalne zaštite, nedostatka podrške pri reintegraciji, nedostatka adekvatne i jedinstvene evidencije lica koja koriste usluge prihvatilišta, nedovoljnih kapaciteta socijalnog stanovanja, kao i opšte zapostavljenosti mera prevencije i suzbijanja beskućništva (Žarković i sar. 2012). Bobić (Бобић 2014: 69) ističe da je osnovna prepreka u definisanju politike borbe protiv beskućništva „nedovoljna prepoznatost i politička tretiranost” ovog problema, kao što i pokazano na primeru analiziranih zakonskih i strateških rešenja. Takođe, u praksi se rešavanje situacije beskućništva često vezuje samo za pripadnike određenih grupa (npr. Rome, izbeglice, interno raseljena lica). Iako ova kategorija lica jeste u stanju potrebe, problem neadekvatnog stanovanja je znatno širi.

Na osnovu prikazanih modela privremene i dugoročne stambene podrške uočava se da u pružanju usluga beskućnicima i osobama koje su u riziku od beskućništva učestvuju kako institucije javnog/državnog, tako i civilnog sektora. Uprkos tome što institucije javnog sektora (od lokalnog preko pokrajinskog do republičkog nivoa) učestvuju u pružanju, organizovanju i/ili finansiranju stambene podrške beskućnicima, interesantno je da niti jedna državna institucija nema eksplicitno definisanu obavezu da „deluje u cilju rešavanja ili sprečavanja beskućništva” (Savet za ljudska prava 2016: 11). Nevladin sektor se uglavnom bavi pitanjima stanovanja Roma, kao i izbeglih i interno raseljenih lica. Pri tome, isti sektor učestvuje u pružanju usluga beskućnicima i osobama koje su u riziku od beskućništva tako što: a) obezbeđuje stambeni prostor/smeštaj i/ili b) inicira promene postojećih rešenja prevencije i suzbijanja beskućništva (Damjanović i Gligorijević 2010). Međutim, kako se navodi u izveštaju specijalne izvestiteljke EU za adekvatno stanovanje, u Srbiji nema dovoljno zakonskih odredbi i rešenja kojima bi se podstakao razvoj nevladinih organizacija za prevenciju i suzbijanje beskućništva (Влада РС 2019).

Prikazane karakteristike politike prevencije i suzbijanja beskućništva u Srbiji jasno ukazuju na to da postoji potreba za njenim unapređenjem. Najpre, mora se insistirati na jasnijem institucionalnom prepoznavanju beskućništva i beskućnika. Iako su *Strategijom socijalnog stanovanja* i aktuelnim *Zakonom o stanovanju* učinjeni određeni pomaci, neophodno je da se pojam

beskućništva i beskućnika jasnije normativno odredi, kao i da oba pojma budu vidljivija u relevantnim strateškim i zakonskim rešenjima (posebno onim koja se odnose na oblast stanovanja, socijalne zaštite, prevencije siromaštva i socijalne isključenosti). Žarković, Petrović i Timotijević (2012) smatraju da je za rešavanje problema beskućništva prvi i ključni korak usvajanje posebnog strateškog dokumenta kojim bi se jasno utvrdile razmere ovog problema, ali i postavili ciljevi i definisale odgovarajuće mere. Pored navedenog, institucionalizacija ovog društvenog problema zahteva eksplicitno imenovanje institucija javnog sektora koje bi se bavile različitim aktivnostima prevencije i suzbijanja beskućništva.

Pri reformi nacionalne politike prevencije i suzbijanja beskućništva potrebno je obratiti pažnju i na mogućnost proširivanja prava na korišćenje usluga privremenog i dugoročnog stambenog zbrinjavanja. Na ovaj način bi se pozitivno uticalo na prevenciju beskućništva, ali i rešavanje urgentnih stanja (npr. omogućavanje licima koja nisu državljani da koriste usluge stambenog zbrinjavanja, revizija kriterijuma za učestvovanje u merama stambene podrške, revizija troškova zakupa socijalnih stanova). Evidentna je (i) potreba da se politika prevencije beskućništva razvija od nacionalnog do lokalnog nivoa tako što će se zasnivati na:

- prepoznavanju (in)direktnih rizika od beskućništva;
- proceni intenziteta njihovog uticaja;
- razvijanju integralnog pristupa za intervenciju i obavezama referentnih javnih institucija/organizacija da aktivno učestvuju u prevenciji beskućništva.

Razvijanje nacionalne politike iziskuje i dodatne reformske korake (Žarković, Petrović, Timotijević 2012; Бобић 2014). Prvi podrazumeva jačanje kapaciteta sistema socijalne zaštite – reč je o kapacitetima za: (a) identifikovanje stambenih potreba različitih društvenih grupa (posebno marginalizovanih); (b) proširivanje dijapazona usluga stambene podrške (posebno dugoročne); (c) obezbeđivanje kontinuiteta u primeni kratkoročnih i dugoročnih usluga stambene podrške i (d) povezivanje javnog i civilnog sektora u pružanju usluga beskućnicima i osobama u izraženom riziku od beskućništva. Razvijanje ovih kapaciteta trebalo bi da ide u prilog jačanju integrisanog sistema podrške beskućnicima i licima koja su u riziku od beskućništva. Adekvatno funkcionisanje ovakvog sistema moguće je ukoliko

se prethodno uspostavi adekvatan sistema evidencije. Izgradnja jedinstvene baze podataka o beskućnicima, ali i licima u riziku od beskućništva podrazumeva(la) (bi) saradnju svih institucija koje se bave pružanjem socijalnih usluga. Osim u svrhu funkcionisanja integrisanog sistema podrške, ovakav sistem evidencije bio bi podrška i u uspostavljanju monitoringa primene mera prevencije i suzbijanja beskućništva. Pretpostavka za navedeno je obezbeđivanje jačih/stabilnijih fondova za finansiranje mera podrške stanovanju, posebno socijalnom stanovanju koje na duži rok utiče na suzbijanje beskućništva.

Boks 5.2. Nacionalni prioriteti za unapređenje usluga koje se pružaju beskućnicima – primer Srbije

Uspostavljanje centralnog informativnog sistema za prijem podataka sa lokalnog nivoa o svim kategorijama beskućnika.
Razvoj analitičkih programa koji bi trebalo da odgovore na potrebe svih stakeholdera.
Uključivanje problema beskućništva i stambene isključenosti u novi <i>Zakon o socijalnoj zaštiti</i> i u novu <i>Strategiju socijalne zaštite</i> . Posebna pažnja trebalo bi da bude posvećena merama prevencije beskućništva i stambene isključenosti.
Priprema pravnih akata i regulativa u skladu sa potrebama i socio-ekonomskom situacijom najranjivijih grupa, uključujući odredbe koje će im omogućiti da imaju jednak pristup dostupnim stambenim uslugama.
Povećanje kapaciteta romskih NVO kako bi došli do najugroženijih romskih domaćinstava i pomogli im da se uključe u programe socijalnog stanovanja.

Izvor: Baptista and Marlier (2019: 126).

Pored razvijanja postojećih mera podrške stanovanju⁹⁴, Vuksanović Macura i Čolić Damjanović (2016: 198) predlažu razvijanje i primenu alterativnih modela stambenog smeštaja poput „dodele opremljenih placeva, objekata i sl.; modela socijalnog stambenog zadrugarstva; modela mikrokuće; zajedničkog stanovanja i stambenih rešenja za diskriminisane žene”. Prema njihovom mišljenju, alternativni modeli stambenog smeštaja su posebno

⁹⁴ Jedan od pravaca je i razvijanje mreža prihvatilišta što podrazumeva, pre svega, zakonsko regulisanje njihovog osnivanja i upravljanja, obezbeđivanje podsticajnih uslova kako za javni, tako i civilni sektor za osnivanje i funkcionisanje prihvatilišta, a zatim i obezbeđivanje kontinuiteta finansiranja. Na ovaj način bi se proširili kapaciteti postojećih prihvatilišta, ali i omogućio razvoj novih, posebno u sredinama u kojima ih do sada nije bilo. Iako je reč o privremenoj meri podrške, razvoj sistema prihvatilišta omogućio bi snažnije pružanje pomoći onima koji su stambeno najugroženiji.

fokusirani na one „za koje standardni modeli socijalnog stanovanja ne predstavljaju održivo rešenje iz aspekta dostupne stambene podrške” (Vuksanović Macura i Čolić Damjanović 2016: 199).

LITERATURA

1. Amore, K. (2013). Focusing on Conceptual Validity: A Response. *European Journal of Homelessness* 7 (2): 223-236. (dostupno na: https://www.feantsaresearch.org/download/ka_tp5491309765252707211.pdf)
2. Amore, K., M. Baker and P. Howden-Chapman (2011). The ETHOS Definition and Classification of Homelessness: An Analysis. *European Journal of Homelessness* 5 (2): 19-37. (dostupno na: <https://feantsa.org/download/article-1-33278065727831823087.pdf>)
3. Anderson, I. (1997). Homelessness and social exclusion: the situation of single homeless people in Great Britain. In: M. Huth and T. Wright (ed.) (1997). *International critical perspectives on homelessness* (pp. 107–38). Westport, Connecticut: Praeger.
4. Appelbaum, R., M. Dolny, P. Dreier and J. Gilderbloom (1991). Scapegoating rent control: masking the causes of homelessness. *Journal of the American Planning Association* 57 (2): 152–64. <https://doi.org/10.1080/01944369108975484>
5. Argeriou, M., D. McCarty and K. Mulvey (1995). Dimensions of homelessness. *Public Health Reports* 110 (6): 734–741. (dostupno na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1381817/pdf>)
6. Avramov, D. (1995). *Homelessness in the European Union: Social and Legal Context of Housing Exclusion in the 1990s*. Brussels: FEANTSA. <https://doi.org/10.1177/095892879600600407>
7. Ayano G., S. Shumet, G. Tesfaw and L. Tsegay (2020). A systematic review and meta-analysis of the prevalence of bipolar disorder among homeless people. *BMC Public Health* 20: 1-10. <https://doi.org/10.1186/s12889-020-08819-x>
8. Ayed, N., S. Athker, V. Bird, S. Priebe and J. Jones (2020). How is Social Capital Conceptualised in the Context of Homelessness? A Conceptual Review using a Systematic Search. *European Journal of Homelessness* 14 (2): 95-132. (dostupno na: https://feantsa.org/public/user/Observatory/2020/EJH/EJH_14-2_ART4_v02.pdf)
9. Bachrach, L. L. (1983). An overview of deinstitutionalization. *New Directions for Mental Health Services* 17: 5–14. <https://doi.org/10.1002/ymd.23319831703>
10. Bačak, V. (2006). Uzorkovanje upravljano ispitanicima: novi pristup uzorkovanju skrivenih populacija. *Revija za sociologiju* 37 (3–4): 193–204. <https://doi.org/10.5613/rzs>
11. Бајић, Т., Б. Манић и Б. Ковачевић (2014). Социјално становање у Београду: пракса архитектонско-урбанистичких конкурса (2003 - 2014). *Архитектура и урбанизам* 39: 29-43. <https://doi.org/10.5937/a-u0-6604>

12. Baker, L. (1997). *Homelessness and Suicide*. London: Shelter.
13. Baptista, I. and E. Marlier (2019). *Fighting homelessness and housing exclusion in Europe - A study of national policies*. Belgium: ESPN.
14. Baptista, I., L. Benjaminsen, N. Pleace and V. Busch-Geertsema (2012). *Counting Homeless People in the 2011 Housing and Population Census*. Belgium: FEANTSA.
15. Barker, J. D. (2012). Social Capital, Homeless Young People and The Family. *Journal of Youth Studies* 15 (6): 730-743. <https://doi.org/10.1080/13676261.2012.677812>
16. Barnett, S., S. Ganzerla, P. Couti and S. Molard (2020). *European Pillar of Social Rights - Cities delivering social rights (Access to affordable and social housing and support to homeless people)*. Belgium: EUROCITIES.
17. Barron, K. (1999). Ethics in qualitative social research on marginalized groups. *Scandinavian Journal of Disability Research* 1 (1): 38-49. <https://doi.org/10.1080/15017419909510736>
18. Barrow, S. (2004). Housing, Transitional. In: Levinson, D (ed.) (2004). *Encyclopedia of homelessness*. (pp. 268-270). UK: SAGE Publications.
19. Barrow, S. and N. Laborde (2008). Invisible Mothers: Parenting by Homeless Women Separated from Their Children. *Gender Issues* 25: 157-72. <https://doi.org/10.21427/D7KBOX>
20. Bassuk, E. and J. Perloff (2001). Multiply homeless families: The insidious impact of violence. *Housing Policy Debate* 12 (2): 299-320. <https://doi.org/10.1080/10511482.2001.9521407>
21. Bassuk, E. L., L. Rubin and M. A. Lauriat (1984). Is homelessness a mental health problem? *American Journal of Psychiatry* 141: 1546-1550. <https://doi.org/10.1176/ajp.141.12.1546>
22. Beckett, K. and S. Herbert (2010). *Banishment: The New Social Control in America*. New York: Oxford University Press.
23. Benjaminsen, L., E. Dyb and E. O'Sullivan (2009). The Governance of Homelessness in Liberal and Social Democratic Welfare Regimes: National Strategies and Models of Intervention. *European Journal of Homelessness* 3: 27-55. (dostupno na: <https://feantsa.org/download/feantsa-ejh2009-article-16331670141426104348.pdf>)
24. Benjaminsen, L. and E. Dyb (2008). The Effectiveness of Homeless Policies – Variations among the Scandinavian Countries. *European Journal of Homelessness* 2: 45-67. (dostupno na: <https://www.feantsa.org/download/article-24800881193787296954.pdf>)
25. Berry, B. (2007). A Repeated Observation Approach for Estimating the Street Homeless Population. *Evaluation Review* 31 (2): 166-199. <https://doi.org/10.1177/0193841X06296947>
26. Biederman, D. J. and T. R. Nichols (2014). Homeless women's experiences of service providers encounters. *Journal of Community Health Nursing* 1: 34-48. <https://doi.org/10.1080/07370016.2014.868733>

27. Билиновић-Рајачић, А. и Ј. Чикић (2020). Теоријски приступи и правци у истраживању бескућништва: критичка анализа. *Социолошки преглед* 53 (4): 1444-1467. doi: <http://doi.org/10.5937/socpreg53-23591>
28. Blasi, G. (1994). And We Are Not Seen: Ideological and Political Barriers to Understanding Homelessness. *American Behavioral Scientist* 37: 563-83. <https://doi.org/10.1177/0002764294037004009>
29. Бобић, М. (2014). *Попис становништва, домаћинства и станова 2011. у Републици Србији – Бескућници*. Београд: Републички завод за статистику.
30. Bohanon, C. (1991). The economic correlates of homelessness in sixty cities. *Social Science Quarterly* 72 (4): 817–25. (dostupno na: <http://www.jstor.org/stable/42864303>)
31. Borus, J. F. (1981). Deinstitutionalization of the chronically mentally ill. *New England Journal of Medicine* 305 (6): 339-342. DOI: [10.1056/NEJM198108063050609](https://doi.org/10.1056/NEJM198108063050609)
32. Braga, M. and P. Palvarin (2013). *Social Housing in the EU*. Belgium: Directorate general for internal policies - Policy department A: economic and scientific policy.
33. Bretherton, J. and N. Pleace (2019). Is Work an Answer to Homelessness? Evaluating an Employment Programme for Homeless Adults. *European Journal of Homelessness* 13 (1) : 59-83. (dostupno na: http://eprints.whiterose.ac.uk/145311/1/13_1_A3_Bretherton_v02.pdf)
34. Bridgman, R. (2001). I Helped Build That: A Demonstration Employment Training Program for Homeless Youth in Toronto, Canada. *American Anthropologist* 103 (3): 779-795. (dostupno na: https://home.cc.umanitoba.ca/~bridgman/cv/publications/Bridgman_I_helped_build_that.pdf)
35. Бркић, М. и М. Костић (2015). Узроци бескућништва у Војводини. *Социјална политика* 50 (1): 119-130. <https://doi.org/10.22182/sp.12015.6>
36. Brousse, C. (2004). *The Production of Data on Homelessness and Housing Deprivation in the European Union: Survey and Proposal*. Brussels: European Commission-EUROSTAT. (dostupno na: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3888793/5832745/KS-CC-04-008-EN.PDF/2a7f26b4-4a10-4f05-a43a-52786a114279?version=1.0>)
37. Browne, A. (1993). Family violence and homelessness: The Relevance of Trauma Histories in the Lives of Homeless Women. *American Journal of Orthopsychiatry* 63 (6): 370-384. <https://doi.org/10.1037/h0079444>
38. Burrows, R., N. Pleace and D. Quilgars (1997). *Homelessness and Social Policy*. London: Routledge.
39. Burt, M. (1992). *Over the edge: the growth of homelessness in the 1980s*. Washington, DC: The Urban Institute Press.
40. Burt, M. (2014). Continuum of care. In: Levinson, D (ed.) (2014). *Encyclopedia of homelessness*. (pp. 76-83). UK: SAGE Publications.
41. Burt, M. and B. Cohen (1989). Differences among homeless single women, women with children, and single men. *Social Problems* 36 (5): 508–23. <https://doi.org/10.2307/3096815>

42. Burt, M., C. Pearson and A. E. Montgomery (2007). Community-Wide Strategies for Preventing Homelessness: Recent Evidence. *The Journal of Primary Prevention* 28: 213–228. <https://doi.org/10.1007/s10935-007-0094-8>
43. Burt, M., L. Aron, E. Lee and J. Valente (2001). *Helping America's homeless: Emergency shelter or affordable housing?* Washington, DC: The Urban Institute.
44. Busch-Geertsema, V. (2005). Does re-housing lead to reintegration? Follow-up studies of re-housed homeless people. *Innovation: The European Journal of Social Science Research* 18 (2): 205–226. <https://doi.org/10.1080/13511610500096541>
45. Busch-Geertsema, V. (2010). Defining and Measuring Homelessness. In: E. O'Sullivan, V. Busch-Geertsema, D. Quilgars and N. Pleace (eds.) (2010). *Homelessness Research in Europe: Festschrift for Bill Edgar and Joe Doherty* (pp. 19–41). Brussels: FEANTSA. (dostupno na: https://york.ac.uk/media/chp/documents/2010/Homeless_Research_in_Europe.pdf)
46. Busch-Geertsema, V. (2012). The Potential of Housing First from a European Perspective. *European Journal of Homelessness* 6 (2): 209–2016. (dostupno na: https://www.feantsaresearch.org/download/ejh6_2_resp_housingfirst68279119617434108798.pdf).
47. Busch-Geertsema, V. and S. Fitzpatrick (2008). Effective Homelessness Prevention? Explaining Reductions in Homelessness in Germany and England. *European Journal of Homelessness* 2: 69–95. (dostupno na: <https://www.feantsa.org/download/article-31841217355845842446.pdf>)
48. Busch-Geertsema, V., D. Culhane and S. Fitzpatrick (2015). *A global framework for understanding and measuring homelessness*. USA: Institute of global homelessness.
49. Busch-Geertsema, V., D. Culhane and S. Fitzpatrick (2016). Developing a global framework for conceptualising and measuring homelessness. *Habitat International* 55: 1–9. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2016.03.004>
50. Busch-Geertsema, V., L. Benjaminsen, M. Filipovic Hrast and N. Pleace (2014). *Extent and profile of homelessness in European member states*. Brussels: European Observatory on Homelessness.
51. Busch-Geertsema, V., W. Edgar, E. O'Sullivan and N. Pleace (2010). *Homelessness and Homeless Policies in Europe: Lessons from Research*. Brussels: European Commission.
52. Carter Narendorf, S. (2017). Intersection of homelessness and mental health: A mixed methods study of young adults who accessed psychiatric emergency services. *Children and Youth Services Review* 81: 54–62. <http://dx.doi.org/10.1016/j.childyouth.2017.07.024>
53. Caton C. M., B. Dominguez, B. Schanzer, D. S. Hasin, P. E. Shrout, A. Felix, H. McQuiston, L. A. Opler and E. Hsu (2005). Risk factors for long-term homelessness: findings from a longitudinal study of first-time homeless single adults. *American Journal of Public Health* 95(5): 1753–1759. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2005.063321>
54. CEA (The US Council of Economic Advisers) (2019). *The State of Homelessness in America*.
55. Chamberlain, C. (1999). *Counting the Homeless: Implications for policy development*. Canberra: Australian Bureau of Statistics.

56. Chamberlain, C. (2014). *Homelessness: re-shaping the policy agenda? Final Report No.221*. Melbourne: AHURI. (dostupno na: <https://www.ahuri.edu.au/research/final-reports/221>).
57. Chamberlain, C. and D. Mackenzie (1992). Understanding Contemporary Homelessness: Issues of Definition and Meaning. *The Australian Journal of Social Issues* 27 (4): 274-297. <https://doi.org/10.1002/j.1839-4655.1992.tb00911.x>
58. Chamberlain, C. and D. MacKenzie (2008). *Counting the Homeless 2006. Catalogue No. 2050.0*. Canberra: Australian Bureau of Statistics. (dostupno na: <https://aihw.gov.au/getmedia/029d1a09-a445-43dc-a4e6-6d087aa85625/hou-207-10758.pdf.aspx>)
59. Chamberlain, C. and D. MacKenzie (2014). Definition and counting: Where to now? In: Chamberlain, C., G. Johnson and C. Robinson (eds.) (2014). *Homelessness in Australia* (pp. 71-99). Australia: NewSouth Publishing.
60. Chamberlain, C. and G. Johnson (2016). The Debate about Homelessness. *Australian Journal of Social Issues* 36 (1): 35-50. <https://doi.org/10.1002/j.1839-4655.2001.tb01312.x>
61. Charlton, C. (2015). Japan's internet café refugees: The workers forced to move into tiny, dark cubicles because they can't afford to rent a flat. *Mail Online*, 01.04.2015. (dostupno na: <https://www.dailymail.co.uk/news/peoplesdaily/article-3021375/Japan-s-internet-caf-refugees-workers-forced-dark-tiny-cubicles-t-afford-pay-rent.html>)
62. Chatterjee, A. (1992). *India: The forgotten children of the cities*. Italy: UNICEF.
63. Clapham, D (2003). Pathways approaches to homeless research. *Journal of Community and Applied Social Psychology* 13 (2): 119–27. <https://doi.org/10.1002/casp.717>
64. Cloke, P., P. Milbourne and R. Widdowfield (2001). *Rural homelessness: Issues, experiences and policy responses*. Bristol: The Policy Press.
65. Cohen, C. (1999). Aging and homelessness. *The Gerontologist* 39: 5–14. <https://doi.org/10.1093/geront/39.1.5>
66. Cooper, B. (1995). *Shadow people: the reality of homelessness in the 90's*. Sydney: Sydney City Mission.
67. Cosgrove, L. and C. Flynn (2005). Marginalised mothers: Parenting without a home. *Analyses of Social Issues and Public Policy* 5(1): 127-143. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/j.1530-2415.2005.00059.x>
68. COST (2016). Memorandum of Understanding for the Implementation of the COST Action „Measuring homelessness in Europe” (MEHO) CA15218. (dostupno na: https://e-services.cost.eu/files/domain_files/CA/Action_CA15218/mou/CA15218-e.pdf)
69. Craig, T. and P. W. Timms (1992). Out of the wards and onto the streets? Deinstitutionalization and homelessness in Britain. *Journal of Mental Health* 1: 265-275. <https://doi.org/10.3109/09638239209005459>
70. Crane, M. (1999). *Understanding older homeless people: Their circumstances, problems and needs*. Buckingham: Open University Press.

71. Crane, M. and A. M. Warnes (2001). Older people and homelessness: Prevalence and causes. *Topics in Geriatric Rehabilitation* 16: 1–14. <http://dx.doi.org/10.1097/00013614-200106000-00003>
72. Crane, M., K. Byrne, R. Fu, B. Lipmann, F. Mirabelli, A. Rota-Bartelink, M. Ryan, R. Shea, H. Watt and A. M. Warnes (2005). The Causes of Homelessness in Later Life: Findings From a 3-Nation Study. *Journal of Gerontology: Social Science* 60 (3): 152–159. <https://doi.org/10.1093/geronb/60.3.s152>
73. Cross, C., J. Seager, J. Erasmus, C. Ward and M. O'Donovan (2010). Skeletons at the feast: a review of street homelessness on South Africa and other world regions. *Development Southern Africa* 27 (1): 5–20. <https://doi.org/10.1080/03768350903519291>
74. Culhane D. P., S. Metraux, J. M. Park, M. Schretzman and J. Valente (2007). Testing a typology of family homelessness based on patterns of public shelter utilization in four U.S. jurisdictions: implications for policy and program planning. *Housing Policy Debate* 18 (1): 1–28 (dostupno na: https://repository.upenn.edu/spp_papers/67)
75. Culhane, D. P. and S. Metraux (2008). Rearranging the Deck Chairs or Reallocating the Lifeboats. *Journal of the American Planning Association* 74 (1): 111–21. <https://doi.org/10.1080/01944360701821618>
76. Curtis, M. A., H. Corman, K. Noonan and N. E. Reichman (2013). Life Shocks and Homelessness. *Demography* 50 (6): 2227–2253. <https://doi.org/10.1007/s13524-013-0230-4>
77. Čikić, J. (2015). Participativna akciona istraživanja i socijalni rad. U: Kuburić, Z., M. Zotović, M. Škorić i A. Kišjuhas (prir.) (2015). *Istraživanja u oblasti socijalnog rada, socijalne zaštite i socijalne politike* (str. 299–328). Novi Sad: Univerzitet u Novom Sadu - Filozofski fakultet.
78. Daly, M. (1992). *European Homelessness – The Rising Tide: The First Report of the European Observatory on Homelessness*. Brussels: FEANTSA.
79. Damjanović, D. i Ž. Gligorijević (2010). *Socijalno stanovanje - prikaz stambenih politika Srbije i odabranih zemalja Evrope*. Beograd: PALGO centar.
80. Danaher, M., J. Cook, G. Danaher, P. Coombes and P. A. Danaher (2013). *Researching Education with Marginalized Communities*. UK-USA: Palgrave MacMillan.
81. Davis L, A. Fulginiti, L. Kriegel, J. S. Brekke (2012). Deinstitutionalization? Where have all the people gone? *Current Psychiatry Reports* 14 (3): 259–269. DOI: [10.1007/s11920-012-0271-1](https://doi.org/10.1007/s11920-012-0271-1)
82. De Oliveira, B. (2018). On the news today: challenging homelessness through participatory action research. *Housing, Care and Support* 21 (1): 13–25. <https://doi.org/10.1108/HCS-01-2018-0002>
83. Dean, J. (2015). Drawing What Homelessness Looks Like: Using Creative Visual Methods as a Tool of Critical Pedagogy. *Sociological Research Online* 20 (1): 1–16. <https://doi.org/10.5153/sro.3540>
84. Dear, M. and J. R. Wolch (1987). *Landscapes of Despair: From deinstitutionalization to homelessness*. New Jersey: Princeton University Press.

85. Doherty, J. (2013). Situating Homelessness. *European Journal of Homelessness* 7 (2): 379-389. (dostupno na: <https://www.feantsaresearch.org/download/feantsa-ejh-7-2-v032646786657245284068.pdf>)
86. Doherty, J., P. de Decker, V. Busch-Geertsema, E. O'Sullivan, I. Sahlin, A. Tosi, S. Hänninen and S. Lisa Kärkkäinen (2005). *The Changing Role of the State: Welfare Delivery in the Neoliberal Era*. Belgium: FEANTSA.
87. Doling, J. (2006). A European Housing Policy? *European Journal of Housing Policy* 6 (3): 335-349. <https://doi.org/10.1080/14616710600973169>
88. Družić Ljubotina, O., M. Kletečki Radović i J. Ogresta (2016). *Slika podrške beskućnicima u Hrvatskoj*. Zagreb: Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom.
89. Dupont, I. (2008). Beyond Doing No Harm: A Call for Participatory Action Research with Marginalized Populations in Criminological Research. *Critical Criminology* 16: 197–207. <https://doi.org/10.1007/s10612-008-9055-7>
90. Dutta, N. (2018). Street children in India: a study on their access to health and education. *International Journal of Child, Youth and Family Studies* 9 (1): 69–82. <http://dx.doi.org/10.18357/ijcyfs91201818120>
91. Dworsky, A. L. and I. Piliavin (2000). Homeless spell exits and returns: substantive and methodological elaborations on recent studies. *Social Service Review* 74 (2): 193– 213. <http://dx.doi.org/10.1086/514476>
92. Eardley, T., D. Thompson, B. Cass, A. Dadich and M. Neale (2008). *Measuring the Impact of SAAP-funded Homelessness Services on Client Self-Reliance, Report for the SAAP National Coordination and Development Committee, Commissioned through the Department of Families, Housing, Community Services and Indigenous Affairs*. Sydney: Social Policy Research Centre, the University of New South Wales.
93. Early, D. (1999). A microeconomic analysis of homelessness: An empirical investigation using choice-based sampling. *Journal of Housing Economics* 8: 312–327. <https://doi.org/10.1006/jhec.1999.0254>
94. Early, D. (2005). An empirical examination of determinants of street homelessness. *Journal of Housing Economics* 14 (1): 27-47. <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2005.03.001>
95. Early, D. and E. Olsen (2002). Subsidized housing, emergency shelters and homelessness: an empirical investigation using data from the 1990 census. *Advances in Economic Analysis & Policy* 2 (1): 1–34. <https://doi.org/10.2202/1538-0637.1011>
96. Echenberg, H. and H. Jensen (2008). *Defining and enumerating homelessness in Canada*. Ottawa: Library of Parliament.
97. Echenberg, H. and L. Munn-Rivard (2020). *Defining and emunerating homelessness in Canada*. Ottawa: Librray of Parliament.
98. Edgar, B. (2009). *2009 European Review of Statistics on Homelessness*. Brussels: FEANTSA.
99. Edgar, B. (2012). The ETHOS Definition and Classification of Homelessness and Housing Exclusion. *European Journal of Homelessness* 6 (2): 219-225. (dostupno na: https://feantsa.org/download/ejh6_2_resp_ethosdef14957038748931638958.pdf)

100. Edgar, B., M. Harrison, P. Watson and V. Busch-Geertsema (2007). *Measurement of Homelessness at a European Union Level*. Brussels: European Commission.
101. Edgar, W., J. Doherty and H. Meert (2003). *Second Review of Statistics on Homelessness in Europe*. Brussels: FEANTSA.
102. Edgar, W., J. Doherty and H. Meert (2004). *Third Review of Statistics on Homelessness in Europe. Developing an Operational Definition of Homelessness*. Brussels: FEANTSA.
103. Eide, S. (2020). *Housing first and homelessness: the rethoric and the reality (report)*. USA: Manhattan Institute (dostupno na: <https://media4.manhattan-institute.org/sites/default/files/housing-first-and-homelessness-SE.pdf>)
104. Elliott, M. and L. J. Krivo (1991). Structural Determinants of Homelessness in the United States. *Social Problems* 38 (1): 113-131. <https://doi.org/10.2307/800641>
105. Elsinga, M. (2015). Changing Housing Systems and their Potential Impacts on Homelessness. *European Journal of Homelessness* 9 (1): 15-35. (dostupno na: <https://www.feantsa.org/download/article-1-68422949820023660273.pdf>)
106. Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. USA: Princeton University Press.
107. Esping-Andersen, G. (1999) *Social Foundations of Postindustrial Economies*. Oxford: University Press.
108. Etzioni, A. (1976). Deinstitutionalization: A Public Policy Fashion. *Evaluation* 3 (1-2): 9-10. <https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.1980.tb03262.x>
109. European Commission (2013). *Social Investment Package - Key facts and figures*. (dostupno na: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=1044&moreDocuments=yes>)
110. European Commission (2013). *Towards Social Investment for Growth and Cohesion - including implementing the European Social Fund 2014-2020 (SWD(2013) 42 final)* (dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013SC0042>)
111. Evropski stub socijalnih prava / European pillar of social rights (2017). (dostupno na: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/economy-works-people/jobs-growth-and-investment/european-pillar-social-rights_en)
112. Fahmi Salah, W. and K. Sutton (2014). Living with the Dead: Contested Spaces and the Right to Cairo's Inner City Cemeteries. In: *World Sustainability Forum 2014 – Conference Proceedings Paper*. (dostupno na: <https://sciforum.net/manuscripts/2444/manuscript.pdf>)
113. Fajgelj, S. (2004). *Metode istraživanja ponašanja*. Beograd: Centar za primenjenu psihologiju.
114. Farrugia, D. and J. Gerrard (2015). Academic Knowledge and Contemporary Poverty: The Politics of Homelessness Research. *Sociology* 50 (2): 267-284. <https://doi.org/10.1177/0038038514564436>
115. Fazel S, V. Khosla, H. Doll and J. Geddes (2008). The Prevalence of Mental Disorders among the Homeless in Western Countries: Systematic Review and Meta-Regression Analysis. *PLoS Med* 5 (12): e225. <https://doi.org/10.1371/journal.pmed.0050225>

116. FEANTSA (1999). *Strategies to combat homelessness in Western and Eastern Europe: trends and traditions in statistics and public policy*. Nairobi: UNCHS (Habitat) (dostupno na: https://books.google.com/books?id=-yux_OqBWILC&printsec=frontcover)
117. FEANTSA (2012). *Slovenia - FEANTSA Country Fiche*. (dostupno na: <https://feantsa.org/download/slovenia5681981284257380847.pdf>)
118. FEANTSA (2014). *Croatia - FEANTSA Country Fiche*. (dostupno na: https://feantsa.org/download/croatia_final4962995937732017390.pdf)
119. FEANTSA (2018). *ETHOS Light: European Typology of Homelessness and Housing Exclusion* (part of *Measurement of Homelessness at European Union Level*) Brussels: FEANTSA. (<https://feantsa.org/download/fea-002-18-update-ethos-light-0032417441788687419154.pdf>)
120. FEANTSA (2020). *Fifth overview of housing exclusion in Europe 2020* (dostupno na: https://www.feantsa.org/public/user/Resources/resources/Rapport_Europe_2020_GB.pdf)
121. FEANTSA – COE (2019). *Report of the study session organised by FEANTSA Youth in Cooperation with the European Youth Centre of the Council of Europe* (dostupno na: https://www.feantsa.org/download/feantsa_studysession_report8842819850685191621.pdf).
122. Feinstein, L., R. Lupton, C. Hammond, T. Mujtaba, E. Salter and A. Sorhaindo (2008). *The public value of social housing: a longitudinal analysis of the relationship between housing and life chances*. UK: The Smith Institute.
123. Ferguson, K., K. Bender, S. Thompson, E. Maccio and D. Pollio (2011). Employment Status and Income Generation Among Homeless Young Adults: Results From a Five-City, Mixed-Methods Study. *Youth and Society* 44 (3): 385-407. <https://doi.org/10.1177/0044118X11402851>
124. Fernandez-Evangelista, G. (2010). Poverty, homelessness and freedom: an approach from the capabilities theory. *European Journal of Homelessness* 4: 189-202. <https://www.feantsa.org/download/think-piece-1-24509888171455826499.pdf>
125. Fichter M. and N. Quadflieg (1999). Alcoholism in homeless men in the mid-nineties: results from the Bavarian Public Health Study on homelessness. *European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience* 249: 34– 44. <https://doi.org/10.1007/s004060050063>
126. Fiedler, R., N. Schuurman and J. Hyndman (2006). Hidden homelessness: An indicator-based approach for examining the geographies of recent immigrants at-risk of homelessness in Greater Vancouver. *Cities* 23 (3): 205-216. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2006.03.004>
127. Field, D. (1988). Perspectives on Homelessness. In: J. Loft and M. Davis (eds.) (1988). *Homelessness: An Annotated Bibliography of Australian Research*. (pp. 5-13) Melbourne: Australian Institute of Family Studies.
128. Fischer, P. J. and W. R. Breakey (1986). Homelessness and mental health: An overview. *International Journal of Mental Health* 14 (4): 6-41. <https://doi.org/10.1080/00207411.1985.11449008>

129. Fischer, P. J. and W. R. Breakey (1991). The epidemiology of alcohol, drug, and mental disorders among homeless persons. *The American Psychologist* 46 (11): 1115–1128. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.46.11.1115>
130. Fitzpatrick, K. M., J. Irwin, M. LaGory and F. Ritchey (2007). Just Thinking About It: Social Capital and Suicide Ideation Among Homeless Persons. *Journal of Health Psychology* 12 (5): 750-760. <https://doi.org/10.1177/1359105307080604>
131. Fitzpatrick, K., B. A. Myrskog and E. Miller (2015). Does Context Matter? Examining the Mental Health Among Homeless People. *Community Mental Health Journal* 51 (2): 215-221. <https://doi.org/10.1007/s10597-014-9747-2>
132. Fitzpatrick, S. (2005). Explaining homelessness: a critical realist perspective. *Housing, Theory & Society* 22(1): 1-17 <https://doi.org/10.1080/14036090510034563>
133. Fitzpatrick, S., G. Bramley and S. Johnsen (2013) Pathways into Multiple Exclusion Homelessness in Seven UK Cities. *Urban Studies* 50 (1): 148-168. <https://doi.org/10.1177/0042098012452329>
134. Fitzpatrick, S., P. Kemp and S. Klinker (2000) *Single Homelessness: an overview of research in Britain*. York: The Policy Press.
135. Flatau, P., T. Eardley, C. Spooner and C.S. Forbes (2009). *Intergenerational homelessness and the intergenerational use of homelessness services*. AHURI Positioning Paper No. 119. Australian Housing and Urban Research Institute. (dostupno na: https://www.ahuri.edu.au/data/assets/pdf_file/0017/2735/AHURI_Positioning_Paper_No119_Intergenerational-homelessness-and-the-intergenerational-use-of-homelessness-services.pdf)
136. Fopp, R. (2009) Metaphors in Homelessness Discourse and Research: Exploring “Pathways”, “Careers” and “Safety Nets”. *Housing, Theory and Society* 26 (4): 271-291. <https://doi.org/10.1080/14036090802476564>
137. Fotheringham, S., C. Walsh and A. Burrowes (2013). ‘A place to rest’: the role of transitional housing in ending homelessness for women in Calgary, Canada. *Gender, Place and Culture* 21 (7): 834-853. <https://doi.org/10.1080/0966369X.2013.810605>
138. Fowler, P., P. Hovmand, K. Marcal and S. Das (2019). Solving Homelessness from a Complex Systems Perspective: Insights for Prevention Responses. *Annual Review of Public Health* 40: 465-486. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-040617-013553>
139. Gabbard, W. J., C. S. Snyder, M. B. Lin, J. H. Chadha, J. D. May and J. Jagers (2007). Methodological Issues in Enumerating Homeless Individuals. *Journal of Social Distress and the Homeless* 16 (2): 90-103. <https://doi.org/10.1179/sdh.2007.16.2.90>
140. Gaetz, S. and E. DeJ (2017). *A New Direction: A Framework for Homelessness Prevention*. CA: Homeless Hub.
141. Gaetz, S., C. Barr, A. Friesen, B. Harris, C. Hill, K. Kovacs-Burns, B. Pauly, B. Pearce, A. Turner and A. Marsolais (2012). *Canadian Definition of Homelessness*. Toronto: Canadian Observatory on Homelessness Press.
142. Gaetz, S., E. DeJ, T. Richter and M. Redman (2016) *The State of Homelessness in Canada 2016*. CA: CEAH.

143. Garcia, A., M. Minkler, Z. Cardenas, C. Grills and C. Porter (2014). Engaging homeless youth in community-based participatory research: a case study from Skid Row, Los Angeles. *Health Promotion Practice* 15 (1): 18-27. <https://doi.org/10.1177/1524839912472904>
144. Gerovska Mitev, M. (2019). *Thematic Report on National strategies to fight homelessness and housing exclusion - North Macedonia*. Belgium: ESPN.
145. Gjeri Robić, N. (2017). Dvadeset godina beskućništva u Hrvatskoj (1991. – 2011.) te mogućnosti za istraživanja povijesti beskućništva. *Revija za socijalnu politiku* 24 (2): 219-237. <https://doi.org/10.3935/rsp.v24i2.1276>
146. Glomm, G. & A. John (2002). Homelessness and labor markets. *Regional Science and Urban Economics*. 32(5): 591–606. [https://doi.org/10.1016/S0166-0462\(01\)00097-7](https://doi.org/10.1016/S0166-0462(01)00097-7)
147. Goering P., G. Tolomiczenko, T. Sheldon, K. Boydell, D. Wasylenki (2002). Characteristics of persons who are homeless for the first time. *Psychological Services* 53(11): 1472–1474. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.53.11.1472>
148. Gosme, L. (2013). The Europeanisation of Homelessness Policy: Myth or Reality? *European Journal of Homelessness* 7 (2): 43-61. (dostupno na: https://feantsa.org/download/lg_927181259495092723.pdf)
149. Grace, M., L. Coventry and N. Wilson (2006). Double jeopardy: a socio-demographic profile of homeless jobseekers aged 18–35. *Just Policy: A Journal of Australian Social Policy* 40: 17–23. (dostupno na: <https://www.semanticscholar.org/paper/Double-jeopardy-%3A-a-socio-demographic-profile-of-Grace-Wilson/997668bf9405c25845acea8df6ff63c148f88aa1>)
150. Granath H. A. and B. Lundgren (2018). Defining Social Housing: A Discussion on the Suitable Criteria. *Housing, Theory and Society* 39 (2): 149-166. <https://doi.org/10.1080/14036096.2018.1459826>
151. Greve, J. (1991). *Homelessness in Britain*. York: Joseph Rowntree Foundation.
152. Gruis, V. and H. Priemus (2008). European Competition Policy and National Housing Policies. *Housing Studies* 23 (3): 485-505. <https://doi.org/10.1080/02673030802030030>
153. Guzewicz, T. and H. Takooshian (1992). Development of a short-form scale of public attitudes toward homelessness. *Journal of Social Distress and the Homeless* 1 (1): 67-79. <https://doi.org/10.1007/BF01074219>
154. Guzewicz, T. and W. Verdi (1990). Attitudes toward the homeless among children and their parents. *Fordham Journal of Philosophy and Social Sciences* 14: 72–84. <https://doi.org/10.1007/BF01074219>
155. Haber, M. G. and P. A. Toro (2004). Homelessness among families, children, and adolescents: an ecological–developmental perspective. *Clinical Child and Family Psychology Review* 7 (3): 123-164. <https://doi.org/10.1023/B:CCFP.0000045124.09503.f1>
156. Harvi, D. (2012). *Kratka istorija neoliberalizma*. Novi Sad: Mediterran Publishing.

157. Herman, D. B., E. S. Susser and B.L. Link (1997). Adverse childhood experiences: Are they risk factors for adult homelessness. *American Journal of Public Health* 87 (2): 249-255. <https://doi.org/10.2105/AJPH.87.2.249>
158. Hertzberg, E. L. (1992). The homeless in the United States: conditions, typology and interventions. *International Social Work* 35 (2): 149-161. <https://doi.org/10.1177/002087289203500205>
159. Hiebert, D., S. D'Addario and K. Sherrell (2005). *The Profile of Absolute and Relative Homelessness Among Immigrants, Refugees, and Refugee Claimants in the GVRD*. Vancouver: MOSAIC.
160. Hill, R. (1991). Homeless Women, Special Possessions, and the Meaning of "Home": An Ethnographic Case Study. *Journal of Consumer Research* 18 (3): 298-310. <https://www.jstor.org/stable/2489341>
161. Hodgetts, D., A. Cullen and A. Radley (2005). Television Characterizations of Homeless People in the United Kingdom. *Analyses of Social Issues and Public Policy* 5 (1): 29-48. <https://doi.org/10.1111/j.1530-2415.2005.00054.x>
162. Højdestrand, T. (2002). *Homelessness in Russia: Past and Present* (Bostadslöshet som problem och politk: Aktuell nordisk forskning. Tema Nord; No. 2002:558). Nordiska ministerrådet. (dostupno na: <https://portal.research.lu.se/ws/files/5600638/2342424.pdf>)
163. Højdestrand, T. (2009). *Needed by Nobody: Homelessness and Humanness in Post-socialist Russia*. Ithaca: Cornell University Press.
164. Honig, M. and R. Filer (1993). Causes of Intercity Variation in Homelessness. *The American Economic Review* 83 (1): 248-55. <https://doi.org/10.1080/14616710110091525>
165. Hopper, K. (1989). Deviance and dwelling space: Notes on the resettlement of homeless persons with alcohol and drug problems. *Contemporary Drug Problems* 16: 391-414. (dostupno na: <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/condp16&div=30>)
166. Hopper, K. (1991). Homelessness old and new: The matter of definition. *Housing Policy Debate* 2 (3): 755-813. <https://doi.org/10.1080/10511482.1991.9521072>
167. Hopper, K. (2014). Shelters. In: Levinson, D. (ed.) (2014). *Encyclopedia of Homelessness*. (pp. 498-503). UK: SAGE Publications.
168. Hopper, K. and J. Baumohl (1996). Redefining the Cursed Word: A Historical Interpretation of American Homelessness. In: J. Baumohl (ed.) (1996). *Homelessness in America* (pp. 3-14). Phoenix, Arizona: The Oryx Press.
169. Humphreys, K. and R. Rosenheck (1995). Sequential validation of cluster analytic subtypes of homeless veterans. *American Journal of Community Psychology* 23: 75-98. <https://doi.org/10.1007/BF02506923>
170. Hurtubise, R., P-O. Babin and C. Grimard (2009). Shelters for the Homeless: Learning from Research. In: Hulchanski, D., P. Campsie, S. Chau, S. Hwang and E. Paradis (eds.) (2009). *Finding Home: Policy Options for Addressing Homelessness in Canada* (e-book), Chapter 1.2. Toronto: Cities Centre, University of Toronto. (dostupno na:

- https://www.homelesshub.ca/sites/default/files/attachments/1.2_Hurtubise_et_al_-_Shelters_for_the_Homeless.pdf).
171. IDMC - NRC (2020). *Global report on internal displacement*. Switzerland - Norway: International Displacement Monitoring Centre - Norwegian Refugee Centre. (dostupno na: <https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/publications/documents/2020-IDMC-GRID.pdf>).
 172. Ilijevski, K., K. Mojančevska, A. Iloska and M. Nedelkovska (2016). *Homelessness around us - public hidden potential*. Skopje: Association for research, communications and development Public.
 173. Irwin, J., M. LaGory, F. Ritchey and K. Fitzpatrick (2008). Social Assets and Mental Distress Among the Homeless: Exploring the Roles of Social Support and Other Forms of Social Capital on Depression. *Social Science and Medicine* 67 (12): 1935–1943. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2008.09.008>
 174. Jahile, R. (1987). The Situation of Homelessness. In: R. Bingham, R. Green and B. White (eds.) (1987). *The Homeless in Contemporary Society*. Sage: London.
 175. Johnsen, S. and B. Watts (2014). *Homelessness and Poverty: Reviewing the Links: A Report for the Joseph Rowntree Foundation Anti-Poverty Programme*. Heriot-Watt University: Institute for Social Policy, Housing, Environment and Real Estate (I-SPHERE).
 176. Johnson T. P. and M. Fendrich (2007). Homelessness and drug use: evidence from a community sample. *American Journal of Preventive Medicine* 32: 211–218. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2007.02.015>
 177. Johnson, A. K. (1989). Measurement and methodology: Problems and issues in research on homelessness. *Social Work Research and Abstracts* 25 (4): 12–20. <https://doi.org/10.1093/swra/25.4.12>
 178. Johnson, G., R. Scutella, Y-P. Tseng and G. Wood (2015). *Examining the relationship between structural factors, individual characteristics, and homelessness*. Positioning Paper No. 161. Melbourne: Australian Housing and Urban Research Institute. (dostupno na: <https://www.ahuri.edu.au/research/position-papers/161>)
 179. Johnson, K., M. McGreevy and M. Seeley (2017). *An overview of global homelessness and strategies for systemic change*. USA: Institute of Global Homelessness.
 180. Johnson, A. (1988). *Homelessness in America: A historical and contemporary assessment*. St. Louis, Missouri: Washington University.
 181. Jović, M., J. Jeremić, I. Jovanović, A. Lazarov, M. Stojanović, M. Jović i M. Jovanović (2019). Predisposing factors for frostbite - a ten-year retrospective study. *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo* 147 (9-10): 583-587. <https://doi.org/10.2298/SARH181106045J>
 182. Југовић, А. и М. Луковић (2012). Феноменологија бескућништва у савременом друштву. *Социјална мисао* 19 (4): 11-28. (dostupno na: <http://jugovic.faspermisao.rs/wp-content/uploads/2016/10/BESKUCNISTVO-Socijalna-misao-2012.pdf>)
 183. Karabanow, J. (2004). *Being young and homeless: Understanding how youth enter and exit street life*. New York: Peter Lang Publishing.

184. Kaufman, N. (1984). Homelessness: A Comprehensive Policy Approach. *Urban and Social Change Review* 17: 21-26. (dostupno na: https://www.researchgate.net/publication/329639920_Homelessness_A_Comprehensive_Policy_Approach)
185. Keigher, S. (1992). A preliminary study of elderly emergency service clients in Chicago and their housing-related problems. *Journal of Applied Gerontology* 11: 4–21. <https://doi.org/10.1177/073346489201100102>
186. Kemeny, J. (1995). *From Public Housing to the Social Market: Rental Policy Strategies in Comparative Perspective*. London/New York: Routledge.
187. Kertesz S. G., M. J. Larson, M. J. Horton, M. Winter, R. Saitz, J. H. Samet (2005). Homeless chronicity and health related quality of life trajectories among adults with addictions. *Medical Care* 43 (6):574–585. <https://doi.org/10.1097/01.mlr.0000163652.91463.b4>
188. Kiener, J. and T. Mizuuchi (2018). Homelessness and homeless policies in the context of the residual Japanese welfare state. In: Zufferey, C., N. Yu (eds.) (2018). *Faces of Homelessness in the Asia Pacific* (pp. 9-27). UK-USA: Routledge.
189. Kilina, E. (2012). *Cubicle Shelter: New Spaces for the Tokyo Homeless* (master thesis). Sweden: Lund university - Centre for East and South-East Asian studies.
190. Kim, J. and S-J. Wee (2018). Silent voices of homelessness: content analysis of homelessness in children's picture books published in the U.S. from 1990 to 2016. *Early Child Development and Care* 190 (3): 364-375. <https://doi.org/10.1080/03004430.2018.1473388>
191. Kingree, J. and W. Daves (1998). Preliminary validation of the Attitudes toward Homelessness Inventory. *Community Psychology* 25 (3): 265-288. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6629\(199705\)25:3<265::AID-JCOP4>3.0.CO;2-V](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6629(199705)25:3<265::AID-JCOP4>3.0.CO;2-V)
192. Koegel, P., E. Melamid and A. Burnam (1995). Childhood risk factors for homelessness among homeless adults. *American Journal of Public Health* 85 (12): 1642–1649. <https://doi.org/10.2105/AJPH.85.12.1642>
193. Koepfler, J. and K. Fleischmann (2011). *Studying the values of hard-to-reach populations: content analysis of tweets by the 21st century homeless*. In: iConference '12: Proceedings of the 2012 iConference. USA: Association for Computing Machinery, pp. 48-55. <https://doi.org/10.1145/2132176.2132183>
194. Костић, М. и А. Михајловић (2012). Бескућништво – начин живота или облик виктимизације. *Социјална мисао* 19 (4): 55-74. (dostupno na: <http://jugovic.fasper.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2016/10/BESKUCNISTVO-Socijalna-misao-2012.pdf>)
195. Kuhn, R., and D. P. Culhane (1998). Applying Cluster Analysis to Test a Typology of Homelessness by Pattern of Shelter Utilization: Results from the Analysis of Administrative Data. *American Journal of Community Psychology* 26 (2): 207-232. <https://doi.org/10.1023/a:1022176402357>
196. Lamb, H. R. (1984). Deinstitutionalization and Homeless Mentally Ill. *Hospital and Community Psychiatry* 35 (9): 899-907. <https://doi.org/10.1176/ps.35.9.899>
197. Law, R. and B. Gleeson (1998). Another Landscape of Despair? Charting the 'Service-Dependent Ghetto' in Dunedin. *New Zealand Geographer* 54 (1): 27–36. <https://www.doi.org/10.1111/j.1745-7939.1998.tb00519.x>

198. Lawrence, M. (1995). Rural homelessness: A geography without a geography. *Journal of Rural Studies* 11(3): 297–307. [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(95\)00025-1](https://doi.org/10.1016/0743-0167(95)00025-1)
199. Lazić, M. i S. Cvejić (2004). Promene društvene strukture u Srbiji: slučaj blokirane post-socijalističke transformacije. U: Milić, A. (ur.) (2004). *Društvena transformacija i strategije društvenih grupa: Svakodnevica Srbije na početku trećeg milenijuma* (str. 39-70). Beograd: Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta.
200. Leach, J. (1979). Providing for the destitute. In: J. K. Wing and R. Olsen (eds.) (1979). *Community Care of the Mentally Disabled* (pp. 90-105). Oxford: Oxford University Press.
201. Lee, B. A., K. A. Tyler and J. D. Wright (2010). The New Homelessness Revisited. *Annual Review of Sociology* 36: 501-521. <https://doi.org/10.1146/annurev-soc-070308-115940>
202. Lee, B. A., S. H. Jones and D. W. Lewis (1990). Public beliefs about the causes of homelessness. *Social Forces* 69 (1): 253–265. <https://doi.org/10.2307/2579617>
203. Lee, B., T. Price-Spratlen and J. Kanan (2003). Determinants of homelessness in metropolitan areas. *Journal of Urban Affairs* 25 (3): 335–355. <https://doi.org/10.1111/1467-9906.00168>
204. Ljubičić, M. (2018). Raditi u prihvatilištu za beskućnike: istraživanje samopercepcije zaposlenih. *Sociologija* 60 (4): 818-836. <https://doi.org/10.2298/SOC1804818L>
205. Љубичић, М. (2017). Ко је бескућник - приче из прихватилишта за стара и одрасла лица у Београду. *Култура* 157: 182-202. (dostupno na: <https://doi.org/10.5937/kultura1757182L>)
206. MacKenzie, D. and C. Chamberlain (2003). *Homeless careers: pathways in and out of homelessness, Counting the Homeless 2001 project*. Australia: Swinburne and RMIT Universities.
207. Maginn, P., S. Thompson and M. Tonts (eds.) (2008). *Qualitative Housing Analysis: an International Perspective*. UK: Emerald.
208. МАКСТАТ (2016). *Социјална заштита на деца, млади и возрасни лица во Република Македонија*. Скопје: Државен завод за статистика на Република Македонија.
209. Mallett S., D. Rosenthal and D. Keys (2005). Young people, drug use and family conflict: pathways into homelessness. *Journal of Adolescence* 28 (2): 185-99. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2005.02.002>
210. Mao, Y. and S. Richter (2014). Content Analysis: Canadian Newspaper Coverage of Homelessness. In: SAGE Research Methods Cases Part 1. SAGE Publications Limited <https://doi.org/10.4135/978144627305014526829>
211. Marcuse, P. (1988). Neutralizing Homelessness. *Socialist Review* 18: 69-96. <https://doi.org/10.1080/02723638.2016.1247598>
212. Martin, R. and N. Kunen (2008). Reinterpreting the research path: using qualitative methods in homelessness research. In: Maginn, P., S: Thompson, M. Tonts (eds.) (2008). *Qualitative Housing Analysis: an International Perspective* (pp. 61-90). UK: Emerald.

213. Mathieu, A. (1993). The Medicalization of Homelessness and the Theater of Repression. *Medical Anthropology Quarterly* 7 (2): 170-184. <https://doi.org/10.1525/maq.1993.7.2.02a00030>
214. May, J. (2000). Housing Histories and Homelessness Careers: A Bibliographical Approach. *Housing Studies* 15(4):613–38. <https://doi.org/10.1080/02673030050081131>
215. Mc Naughton, C. (2008). *Transitions Through Homelessness: Lives on the Edge*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
216. McAllister, M. C. Lennon and L. Kuang (2011). Rethinking Research on Forming Typologies of Homelessness. *American Journal of Public Health* 101 (4): 596-601. <https://dx.doi.org/10.2105/AJPH.2010.300074>
217. Mc Curry, J. (2007). Tokyo dreaming. *The Guardian*, 28.09.2007. (dostupno na: <https://gu.com/world/2007/sep/28/japan.socialexclusion>)
218. McNaught, A. and D. Bhugra (1996). Models of homelessness. In: D. Burgha (ed.) *Homelessness and Mental Health* (1996). (pp. 26-40). New York: Cambridge University Press.
219. McNaughton-Nicholls, C. M. (2009) Agency, Transgression and the Causation of Homelessness: A Contextualised Rational Action Analysis. *European Journal of Housing Policy* 9 (1): 69-84. <https://doi.org/10.1080/14616710802693607>
220. Milburn, N. G. and R. J. Watts (1986). Methodological issues in research on the homeless and the homeless mentally ill. *International Journal of Mental Health* 14 (4): 42-60. <https://doi.org/10.1080/00207411.1985.11449009>
221. Miller, P. M. (2011). A Critical Analysis of the Research on Student Homelessness. *Review of Educational Research* 81 (3): 308-337. <https://doi.org/10.3102/0034654311415120>
222. Milligan, C. (1996). Service Dependent Ghetto Formation: A Transferable Concept? *Health & Place* 2: 199–211. [https://doi.org/10.1016/1353-8292\(96\)00009-3](https://doi.org/10.1016/1353-8292(96)00009-3)
223. Milovanović, D. Ć. (2017). *Modeli deinstitucionalizacije i zaštite mentalnog zdravlja*. Podgorica: Akcija za ljudska prava/Human Right Action (HRA).
224. Minnery, J. and E. Greenhalgh (2007). Approaches to Homelessness Policy in Europe, the United States, and Australia. *Journal of Social Issues* 63 (3): 641–655. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2007.00528.x>
225. Moјовић, Ђ. (2015). *Развој институција стамбене подршке у Србији од 1990. до 2015.* (презентација). (dostupno na: https://unece.org/fileadmin/DAM/hlm/prgm/hmm/sustainable_housing/serbia_2015/presentations/5.4_PUR158_UNDA_seminar_Institucije_stambene_podrske_DjMoјovic.pdf).
226. Montgomery, A.E., S. Metraux and D. P. Culhane (2013). Rethinking Homelessness Prevention among Persons with Serious Mental Illness. *Social Issues and Policy Review* 7 (1): 58-82. <https://doi.org/10.1111/j.1751-2409.2012.01043.x>
227. Moree, D. (2018). Qualitative Approaches to Studying Marginalized Communities. In: Noblit, G. (ed.) (2018). *Oxford Research Encyclopedia of Education*. UK: Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.246>.

228. Moses, D., M. Kresky-Wolff, E. Bassuk and P. Brounstein (2007). Guest Editorial: The Promise of Homelessness Prevention. *The Journal of Primary Prevention* volume 28: 191–197. <https://doi.org/10.1007/s10935-007-0101-0>
229. Mostowska, M. and K. Debska (2020). Gendered Family Housing Pathways and Women's Homelessness in Poland. *European Journal of Homelessness* 14 (2): 49-73. (dostupno na: https://www.feantsa.org/public/user/Observatory/2020/EJH_142_Final_version/EJH_14-2_A2.pdf)
230. Mowbray, C., D. Bybee and E. Cohen (1993). Describing the homeless mentally ill: Cluster analysis results. *American Journal of Community Psychology* 21: 67-93. <https://doi.org/10.1007/BF00938208>
231. Mulroy, E. A. and T. S. Lane (1992). Housing Affordability, Stress and Single Mothers: Pathway to Homelessness. *The Journal of Sociology & Social Welfare* 19 (3): 50-64. (dostupno na: <https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol19/iss3/4>)
232. Murphy, J. and K. Tobin (2011). *Homelessness Comes to School*. Thousand Oaks, California: Corwin Press.
233. Naik, P., S. Bansode Gokhe, R. Shinde and A. Nirgude (2011). Street children of Mumbai: Demographic profile and substance abuse. *Biomedical Research* 22 (4): 495-498. (dostupno na: <https://www.alliedacademies.org/articles/street-children-of-mumbai-demographic-profile-and-substance-abuse.pdf>)
234. Neale, J. (1997). Homelessness and theory reconsidered. *Housing Studies* 12 (1): 47-61. <https://doi.org/10.1080/02673039708720882>
235. Nooe, R.M. and D. A. Patterson (2010). The Ecology of Homelessness. *Journal of Human Behaviour in the Social Environment* 20 (2): 105-152. <https://doi.org/10.1080/10911350903269757>
236. North C. S., K. M. Eyrych, D. E. Pollio and E. L. Spitznagel (2004). Are rates of psychiatric disorders in the homeless population changing? *American Journal of Public Health* 94: 103–108. <https://doi.org/10.2105/AJPH.94.1.103>
237. Novac, S., J. Brown and C. Bourbonnais (2009). Transitional Housing Models in Canada: Options and Outcomes. In: Hulchanski, D., P. Campsie, S. Chau, S. Hwang and E. Paradis (eds.) (2009). *Finding Home: Policy Options for Addressing Homelessness in Canada* (e-book), Chapter 1.1. Toronto: Cities
238. Nunez, R. (2001). Family Homelessness in New York City: A Case Study. *Political Science Quarterly* 116 (3): 367-379. <https://doi.org/10.2307/798021>.
239. O'Flaherty, B. (1996) *Making Room: The economics of homelessness*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
240. O'Flaherty, B. (2004). Wrong person and wrong place: for homelessness, the conjunction is what matters. *Journal of Housing Economics* 13 (1): 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2003.12.001>
241. O'Flaherty, B. (2012). Individual homelessness: Entries, exits, and policy. *Journal of Housing Economics* 21: 77–100. <https://doi.org/10.1016/j.jhe.2012.04.006>
242. O'Sullivan, E. (2010). Welfare States and Homelessness. In: Edgar, B., J. Doherty (eds.) (2010) *Homelessness Research in Europe* (pp. 65-83). Belgium: FEANTSA.

243. Odorjan, M., I. Balabanić i T. Štefan (2018). Proces deinstitutionalizacije klinika za prihijatriju u Hrvatskoj. *Obnovljeni život* 73 (1): 25-37. <https://doi.org/10.31337/oz.73.1.2>
244. OECD (2020). HC3.1 homeless population. (dostupno na: <http://www.oecd.org/els/family/HC3-1-Homeless-population.pdf>).
245. Office of the High Commissioner for Human Rights – OHCHR (dostupno na: <https://ohchr.org/Documents/Issues/Housing/HousingStrategies/States/Croatia.pdf>).
246. Office of the High Commissioner for Human Rights – OHCHR (2016). (dostupno na: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/RightLife/Montenegro.pdf>)
247. Olufemi, O. (1998). Street homelessness in Johannesburg inner-city: a preliminary survey. *Environment and urbanization* 10 (2): 223-234. <https://doi.org/10.1177/095624789801000210>
248. Padgett, D., B. Tran Smith, K-S. Derejko, B. Henwood and E. Tiderington (2014). A Picture Is Worth ... ? Photo Elicitation Interviewing With Formerly Homeless Adults. *Qualitative Health Research* 23 (11): 1435–1444. <https://doi.org/10.1177/1049732313507752>
249. Paola, G. (1996). *Still Dying for a Home*. Crisis: London.
250. Parker, S. and P. Mayock (2018). *Understanding Patterns of Family Homelessness: The Case for a Mixed Methods Approach*. FEANTSA's 13TH European Research Conference on Homelessness Social and Economic Integration of Homeless People, Budapest, 21st September 2018 (dostupno na: https://feantsaresearch.org/download/106_morning_ws_5_parker7854362280327181174.pdf)
251. Parsell, C. and G. Marston (2012). Beyond the 'at risk' individual: housing and the eradication of poverty to prevent homelessness. *Australian Journal of Public Administration* 71(1): 33-44. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8500.2012.00758.x>
252. Pawson, H., C. Parsell, P. Saunders, T. Hill and E. Liu (2018). *Australian Homelessness Monitor 2018*. Victoria: Launc Housing.
253. Peroff, K. (1987). Who are the homeless and how many are there? In: R. D. Bingham, R. E. Green and S. B. White (eds.) (1987). *The Homeless in Contemporary Society* (pp. 33-45). University of Wisconsin: Sage.
254. Petrović, M. i M. Timotijević (2013). Homelessness and Housing Exclusion in Serbia. *European Journal of Homelessness* 7 (2): 267-286. (dostupno na: https://feantsa.org/download/mp_and_mt_serbia7188842299817143797.pdf)
255. Pezzica, C., V. Cutini and C. de Souza (2018). *Transitional housing: An update on sustainability challenges and research opportunities*. 2nd OIKONET postgraduate conference. Portugal: ISCTE-IUL. (dostupno na: <http://orca.cf.ac.uk/112041/>)
256. Phelan, J., B. G. Link, R. E. Moore and A. Stueve (1997). The Stigma of Homelessness: The Impact of the Label "Homeless" on Attitudes Toward Poor Persons. *Social Psychology Quarterly* 60 (4): 323-337. <https://doi.org/10.2307/2787093>
257. Pittini, A. and E. Laino (2011). *Housing Europe Review 2012 - The nuts and bolts of European social housing systems*. Belgium: CECODHAS Housing Europe's Observatory.

258. Pleace, N. (2000). The new consensus, the old consensus and the provision of services for people sleeping rough. *Housing Studies* 15 (4): 581–94. <https://doi.org/10.1080/02673030050081113>
259. Pleace, N. (2016a). *Housing First Guide Europe*. Belgium: FEANTSA.
260. Pleace, N. (2016b). Researching Homelessness in Europe: Theoretical Perspectives. *European Journal of Homelessness* 10 (3): 19–44. (dostupno na: https://feantsa.org/download/10-3_article_11612162762319330292.pdf)
261. Pleace, N. and J. Bretherton (2013). *Measuring Homelessness and Housing Exclusion in Northern Ireland: A Test of the ETHOS Typology*. Belfast: Northern Ireland Housing Executive.
262. Pleace, N., I. Baptista, L. Benjaminsen and V. Busch-Geertsema (2019). *The Regulation and Quality of Homelessness Services*. Belgium: FEANTSA.
263. Pleace, N., I. Baptista, L. Benjaminsen and V. Busch-Geertsema (2013). *The Costs of Homelessness in Europe - An assessment of the current evidence base*. Belgium: FEANTSA.
264. Pleace, N., I. Baptista, L. Benjaminsen and V. Busch-Geertsema (2018). *Homelessness Services in Europe*. Belgium: FEANTSA.
265. Pleace, N., S. Fitzpatrick, S. Johnsen, D. Quilgars and D. Sanderson (2008). *Statutory Homelessness in England: the experience of families and 16-17 year olds*. London: Department for Communities and Local Government.
266. Plouin, M. (2019). *Affordable Housing and Homelessness - Challenges across the OECD*. (paper presented at the Expert Group Meeting on Affordable housing and social protection systems for all to address homelessness, United Nations Office at Nairobi, Kenya; dostupno na: https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2019/06/OECD_Affordable-housing-and-homelessness_FIN_AL.pdf)
267. Qiu, D. and C. Zufferey (2018). Homelessness in China. In: Zufferey, C. and N. Yu (eds.) (2018). *Faces of Homelessness in the Asia Pacific*. (pp. 28–46). UK-USA: Routledge.
268. Quigley, J., S. Raphael and E. Smolensky (2001). Homeless in America, homeless in California. *The Review of Economics and Statistics* 83 (1): 37–57. (dostupno na: <https://doi.org/10.1162/003465301750160027>)
269. Quilgars, D., A. Jones and N. Pleace (2005) Safe Moves: piloting prevention services for young people at risk of homelessness. *Housing, Care and Support* 8 (1): 4–10. <https://doi.org/10.1108/14608790200500002>
270. Quilgars, D., S. Johnsen and N. Pleace (2008). *Youth Homelessness in the UK: a decade of progress?* York: Joseph Rowntree Foundation.
271. Radley, A., D. Hodgetts and A. Cullen (2005). Visualizing homelessness: A study in photography and estrangement. *Journal of Community and Applied Social Psychology* 15 (4): 273–295. <https://doi.org/10.1002/casp.825>
272. Radović, D. (2013). *Mapiranje usluga socijalne zaštite u Crnoj Gori*. Podgorica: Institut alternativa.
273. Randall, G. and S. Brown (1999). *Prevention is Better Than Cure*. London: Crisis.

274. Ravenhill, M. (2008). *Culture of Homelessness*. Hampshire: ASHGATE.
275. Reeves, P. (2005). *Introduction to Social Housing*. UK: Routledge.
276. Rennels, T. and D. Purnell (2015). Accomplishing Place in Public Space: Autoethnographic Accounts of Homelessness. *Journal of Contemporary Ethnography* 46 (4): 490-513. <https://doi.org/10.1177/0891241615619990>
277. Reuters (2015). (dostupno na: <https://widerimage.reuters.com/story/living-in-the-city-of-the-dead>).
278. Revidirana evropska socijalna povelja (1996). (dostupno na: <https://rm.coe.int/e014>)
279. Ringwalt, C. L., J. M. Greene, M. Robertson and M. McPheeters (1998). The prevalence of homelessness among adolescents in the United States. *American Journal of Public Health* 88 (9): 1325–1329. <https://doi.org/10.2105/AJPH.88.9.1325>
280. Ristić, S. (2010). *Social housing in Serbia in the context of housing reform* (presentation). 71. Session on UNECE/CHLM Geneva, Switzerland (dostupno na: <https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/sessions/docs2010/presentations/2.item3e6.ristic.pdf>).
281. Robertson, M. J. (1992). The prevalence of mental disorder among homeless people. In: R. Jahiel (ed.) (1992). *Homelessness: A prevention-oriented approach* (pp. 57–86). Baltimore: Johns Hopkins Press.
282. Robinson, C. (2003). *Understanding iterative homelessness: The case of people with mental disorders. Final report*. Melbourne: Australian Housing and Urban Research Institute.
283. Roman, N. (2012). ETHOS: A perspective from the United States of America. *European Journal of Homelessness* 6 (2): 235-237. (dostupno na: https://www.feantsa.org/download/ejh6_2_resp_ethosdef35731454595409763396.pdf)
284. Rossi, P. (1989). *Down and Out in America: The Origins of Homelessness*. Chicago: University of Chicago Press.
285. Ryan, W. (1976). *Blaming the Victim*. New York: Vintage Books.
286. Sahlin, I. (2012). The Logos of ETHOS. *European Journal of Homelessness* 6 (2): 227-234. (dostupno na: https://www.feantsa.org/download/ejh6_2_resp_ethosdef21202296260998435422.pdf)
287. Sarajlija, M., A. Jugović, D. Živaljević, B. Merdović i A. Sarajlija (2014). Assessment of health status and quality of life of homeless persons in Belgrade, Serbia. *Vojnosanitetski pregled* 71 (2): 167-174. <http://doi.org/10.2298/VSP1402167S>.
288. Sattar, S. (2014). Homelessness in India. *Shelter* 15 (1): 9-15387454. (dostupno na: https://www.academia.edu/20797021/Homelessness_in_india)
289. Saunders, P. (1989). The meaning of 'home' in contemporary english culture. *Housing Studies* 4 (3): 177-192. <https://doi.org/10.1080/02673038908720658>
290. Saunders, P. and P. Williams (1988). The constitution of the home: towards a research agenda. *Housing Studies* 3(2): 81–93. <https://doi.org/10.1080/02673038808720618>
291. Savage, M. (2016). Gendering Women's Homelessness. *Irish Journal of Applied Social Studies* 16 (2): 43-64. <https://doi.org/10.21427/D7KB0X>

292. Savet za ljudska prava (2016). Izveštaj specijalne izvestiteljke za adekvatno stanovanje kao sastavnog dela prava na adekvatan životni standard i prava na nediskriminaciju u ovom kontekstu o poseti Srbiji i Kosovu / A/HRC/31/54/Add.2. (dostupno na: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/A_HRC_31_54_Add.2_Unofficial_translation_SerbianAEV.pdf).
293. Scanlon, K., M. Fernández Arrigoitia and C. Whitehead (2015). Social housing in Europe. *European Policy Analysis* 17: 1-12. (dostupno na: https://sieps.se/en/publications/2015/social-housing-in-europe-201517epa/Sieps_2015_17epa)
294. Schwarz, C. (2020). Transitioning house: a “safe umbrella” from criminal stigmatization? *Journal of Offender Rehabilitation* 59 (6): 1-30. <https://doi.org/10.1080/10509674.2020.1745978>
295. Shaheen, G. and J. Rio (2007). Recognizing Work as a Priority in Preventing or Ending Homelessness. *The Journal of Primary Prevention* 28 (3-4): 341-358. <https://doi.org/10.1007/s10935-007-0097-5>
296. Shelton, K. H., P. J. Taylor, A. Bonner and M. van den Bree (2009). Risk Factors for Homelessness: Evidence From a Population-Based Study. *Psychiatric Services* 60 (4): 465-472. <https://doi.org/10.1176/ps.2009.60.4.465>
297. Shinn, M. (2004). Prevention of Homelessness: Overview. In: Levinson, D. (ed.) (2004). *Encyclopedia of homelessness* (pp. 455-462). UK: SAGE Publication.
298. Shinn, M. (2007). International Homelessness: Policy, Socio-Cultural, and Individual Perspectives. *Journal of Social Issues* 63 (3): 657-677. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2007.00529.x>
299. Shinn, M. (2010). Homelessness, poverty, and social exclusion in the United States and Europe. *European Journal of Homelessness* 4: 19-44. (dostupno na: <https://www.homeforgoodcoalition.com/wp-content/uploads/2020/05/SHINN-homelessness-and-income-disparity-2010.pdf>)
300. Shinn, M. B. and C. Gillespie (1994). The Roles of Housing and Poverty in the Origins of Homelessness. *American Behavioral Scientist* 37 (4): 505-21. <https://doi.org/10.1177/0002764294037004006>
301. Shinn, M., B. C. Weitzman, D. Stojanovic, J. K. Knickman, L. Jimenez, L. Duchon, S. James and D. H. Krantz (1998). Predictors of Homelessness among Families in New York City: From Shelter Request to Housing Stability. *American Journal of Public Health* 88 (11): 1651-1657. <https://doi.org/10.2105/AJPH.88.11.1651>
302. Shinn, M., J. Baumohl and K. Hopper (2001). The Prevention of Homelessness Revisited. *Analyses of Social Issues and Public Policy* 1 (1): 95-127. <https://doi.org/10.1111/1530-2415.00006>
303. Shinn, M., J. Knickman and B. Weitzman (1991). Social relationships and vulnerability to becoming homeless among poor families. *American Psychologist* 46 (11): 1180-1187. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.46.11.1180>
304. Shlay, A. B. and P. H. Rossi (1992). Social Science Research and Contemporary Studies of Homelessness. *Annual Review of Sociology* 18: 129-160. <https://doi.org/10.1146/annurev.so.18.080192.001021>

305. Sibley, D. (1995). *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London: Routledge.
306. Smith, N. (1996). *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*. New York: Routledge.
307. Snow, D. and L. Anderson (1987). Identity work among the homeless: The verbal construction and avowal of personal identities. *American Journal of Sociology* 92: 1336-1371. <https://doi.org/10.1086/228668>
308. Somerville, P. (1992). Homelessness and the meaning of home: Rooflessness or rootlessness? *International Journal of Urban and regional Research* 16 (4): 529-39. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2427.1992.tb00194.x>
309. Sosin M. R., I. Piliavin, H. Westerfelt (1990). Toward a longitudinal analysis of homelessness. *The Journal of Social Issues* 46 (4): 157-174. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1990.tb01804.x>
310. Speak, S. (2004). Degrees of destitution: a typology of homelessness in developing countries. *Housing Studies* 19 (3): 465-482. <https://doi.org/10.1080/0267303042000204331>
311. Speak, S. (2019). *The State of Homelessness in Developing Countries*. Presented to the Expert Group Meeting on "Affordable housing and social protection systems for all to address homelessness". Nairobi: United Nations Office. (dostupno na: https://un.org/development/desa/dspd/wpcontent/uploads/sites/22/2019/05/SPEAK_Suzanne_Paper.pdf)
312. Springer, S. (2000). Homelessness: a proposal for a global definition and classification. *Habitat International* 24: 475-484. [https://doi.org/10.1016/S0197-3975\(00\)00010-2](https://doi.org/10.1016/S0197-3975(00)00010-2)
313. Steen, A., D. MacKenzie and D. McCormack (2012). *Homelessness and Unemployment: Understanding the Connection and Breaking the Cycle*. Victoria: Swinburne Institute for Social Research.
314. Stefl, M. E. (1987). The New Homeless: The national perspective. In: R. D. Bingham, R. E. Green and S. B. White (eds.) (1987). *The Homeless in Contemporary Society* (pp. 46-63). Newbury Park, California: Sage Publications.
315. Stephens, M. and S. Fitzpatrick (2007). Welfare regimes, housing systems and homelessness: how are they linked? *European Journal of Homelessness* 1: 201-212. (dostupno na: https://feantsa.org/download/ejh_vol1_thinkpiece15730722341054309703.pdf)
316. Stephens, M., S. Fitzpatrick, M. Elsinga, G. V. Steen and Y. Chzhen (2010). *Study on Housing Exclusion: welfare policies, labour market and housing provision*. Brussels: European Commission.
317. Stephenson, M. and S. Fitzpatrick (2007). Welfare Regimes, Housing Systems and Homelessness: How are they linked? *European Journal of Homelessness* 1: 201-212.
318. Stephenson, S. (2006). Homelessness in Post-Soviet Russia. In: Stephenson, S. (ed.) (2006). *Crossing the Line - Vagrancy, Homelessness and Social Displacement in Russia*. (pp. 113-127). UK: Routledge.

319. Stephenson, S. (2007). Homelessness and social transformation in Russia. *Homeless in Europe* Autumn: 19-20. (dostupno na: https://www.feantsa.org/download/en_final_autumn07_socdem-15512811878317091097.pdf)
320. Stephenson, S. (2009). *Homelessness and Social Displacement in Russia*. Research Conference on Homelessness, Paris 18.09.2009. (dostupno na: <https://slideshare.net/FEANTSA/stephenson-russia>).
321. Stern, M. J. 1986 The Emergence of the Homeless as a Public Problem. In: J. Erickson and C. Wilhelm (eds.) (1986). *Housing the Homeless* (113-126). New Brunswick, NJ: Center for
322. Stojadinović, A., D. Batrnek-Antonić, M. Perinović i N. Rončević (2015). Sexual behavior of street children. *Medicinski pregled* 68 (7-8): 245-250. <https://doi.org/10.2298/mpns1508245S>.
323. Strategija održivog urbanog razvoja RS do 2030 (2019). Sl. glasnik RS 47/2019.
324. Strategija razvoja socijalne zaštite (2005). Sl. glasnik RS 55/2005, 71/05.
325. Strategija socijalnog stanovanja (2012). Sl. glasnik RS 13/2012.
326. Strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja za period 2020-2023 (2018). Sl. glasnik RS 30/2018.
327. Strategija za rešavanje pitanja izbeglica i interno raseljenih lica za period 2015-2020 (2015). Sl. glasnik RS 62/2015.
328. Strategija za smanjenje siromaštva (2003). Beograd: Vlada Republike Srbije.
329. Strategija za unapređenje položaja osoba sa invaliditetom u RS za period 2020-2024 (2020). Sl. glasnik RS 44/2020.
330. Strategije za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u RS za period 2016-2025 (2016). Sl. glasnik RS 26/2016.
331. Strategiju za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima (2011). Sl. glasnik RS 27/2011.
332. Stronge, J. (1992). *Educating homeless children and adolescents: evaluating policy and practice*. University of Michigan: Sage Publications.
333. Stropnik, N. (2019). *ESPN Thematic report on National strategies to fight homelessness and housing exclusion – Slovenia*. Brussels: European Commission.
334. Susser E., R. Moore and B. Link (1993). Risk factors for homelessness. *American Journal of Epidemiology* 15: 546–556. <https://doi.org/10.1093/oxfordjournals.epirev.a036133>
335. Šoštarić, M. (2013). Homelessness in the Republic of Croatia: A Review of the Social Welfare System for Homeless People. *European Journal of Homelessness* 7 (2): 287-300.
336. Talbott J. A. (1979/2004). Deinstitutionalization: avoiding the disasters of the past. *Psychiatric Services* 55(10): 1112-1115. <https://doi.org/10.1176/appi.ps.55.10.1112>

337. Teesson, M, T. Hodder and N. Buhrich (2003). Alcohol and other drug use disorders among homeless people in Australia. *Substance Use & Misuse* 38 (3–6): 463–474. <https://doi.org/10.1081/JA-120017382>
338. Tenai, N. and G. Mbewu (2020). Street homelessness in South Africa: A perspective from the Methodist Church of Southern Africa. *Theological Studies* 76 (1): a5591 <https://doi.org/10.4102/hts.v76i1.5591>
339. The National Academies of Science, Engineering and Medicine (2018). *Permanent Supportive Housing Evaluating the Evidence for Improving Health Outcomes Among People Experiencing Chronic Homelessness*. Washington, DC: The National Academies Press. doi: <https://doi.org/10.17226/25133>
340. Thiagarajan, A., S. Bhattacharya and K. Kaushal (2018). Homelessness: An Emerging Threat. *International journal of healthcare education and medical informatics* 5 (2): 18-20. <https://doi.org/10.24321/2455.9199.201808>
341. Tiple, G. (2006). How do western typologies help in defining homelessness in developing countries? *Housing Policy and Development*. University of Newcastle upon Tyne, Newcastle: Global Urban Research Unit. (dostupno na: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/57a08c47ed915d622c001241/ConfPaperHowDoWesternTypologiesHelp.pdf>)
342. Tiple, G. and S. Speak (2006). Who is homeless in developing countries? Differentiating between inadequately housed and homeless people. *International Development Planning Review* 28 (1): 57-84. <https://doi.org/10.3828/idpr.28.1.3>
343. Tiple, G. and S. Speak (2005). Definitions of homelessness in developing countries. *Habitat International* 29: 337-352. <https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2003.11.002>
344. Tomašević, M. (2016). Youth homelessness in Serbia – a brief review of the current situation. *Homeless in Europe* Spring 2016: 13-14. (dostupno na: https://feantsa.org/download/magazine_spring_2016_youth3935837121310495469.pdf)
345. Toro, P. (2007). Toward an International Understanding of Homelessness. *Journal of Social Issues* 63 (3): 461-81. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.2007.00519.x>
346. Toro, P. A. and D. D. Wall (1991). Research on homeless persons: Diagnostic comparisons and practice implications. *Professional Psychology: Research and Practice* 22 (6): 479–488. <https://doi.org/10.1037/0735-7028.22.6.479>
347. Toro, P. A., C. Bellavia, C. Daeschler, B. Owens, D. Wall and M. Passero (1995). Distinguishing homelessness from poverty: a comparative study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 63: 280-289. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.63.2.280>
348. Tracey, E. (1993). Homelessness: The Service Providers' Perspective On Blaming the Victim. *The Journal of Sociology & Social Welfare* 20(3): 43-59. (dostupno na: <https://scholarworks.wmich.edu/jssw/vol20/iss3/4>)
349. Trypuc, B. and J. Robinson (2009). *Homeless in Canada. Canada: A Funder's Primer in Understanding the Tragedy on Canada's Streets*. Chariy Intelligence Canada.
350. Tsemberis, S. (2004). Housing First Approach. In: Levinson, D. (ed.) (2004). *Encyclopedia of Homelessness*. (pp. 277-280). UK: SAGE Publications.

351. Tsemberis, S. (2010). *Housing First - The Pathways Model to End Homelessness for People with Mental Health and Substance Use Disorders*. USA: Hazelden Publishing.
352. UN – DESA (2020). Affordable Housing and Social Protection Systems for All to Address Homelessness (High-level Panel Discussion) (dostupno na: <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/06/chair-summary-csocc58-priority-theme-panel.pdf>).
353. UN – ESC (2020). Affordable housing and social protection systems for all to address homelessness- Report of the Secretary-General (E/CN.5/2020/3) (dostupno na: <http://undocs.org/E/CN.5/2020/3>).
354. UN (2005). Report of the Special Rapporteur on adequate housing as a component of the right to an adequate standard of living, E/CN.4/2005/48. USA: UN - General Assembly. (dostupno na: <https://undocs.org/E/CN.4/2005/48>)
355. UN (2015). Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development (A/RES/70/1) (dostupno na: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E).
356. UN Habitat (2019). The Strategic Plan 2020-2023 (dostupno na: https://unhabitat.org/sites/default/files/documents/2019-09/strategic_plan_2020-2023.pdf).
357. UNCHS (2000). *Strategies to combat homelessness*. Nairobi: UNCHS (Habitat).
358. UNECE (2015). *Social Housing in the UNECE Region - Models, Trends and Challenges*. Switzerland: UNECE Information Service.
359. Upton, L. (2016). *Care, Control, or Criminalization? Discourses on Homelessness and Social Responses* (PhD Dissertation). USA: Old Dominion University, DOI: 10.25777/q5an-ey21.
360. Uredba o standardima i normativima za planiranje, projektovanje, građenje i uslovima za korišćenje i održavanje stanova za socijalno stanovanje. 2013. Sl. glasnik RS 26/2013.
361. USDHUD (2016). The 2016 Annual Homeless Assessment Report (AHAR) to Congress - PART 2: Estimates of Homelessness in the United States. USA. (dostupno na: <https://www.huduser.gov/portal/sites/default/files/pdf/2016-AHAR-Part-2.pdf>).
362. USICH (2015). *Opening Doors - Federal strategic plan to prevent and end homelessness*. USA: United States Interagency Council on Homelessness.
363. Ustav Republike Srbije (2006). Sl. glasnik RS 98/2006.
364. Valentine, G. (2001). *Social Geographies: Space & Society*. London: Prentice Hall.
365. Влада РС (2019). *Анализа услова за одрживи развој становања у Републици Србији - Полазиште за Националну стамбену стратегију*. Београд.
366. Вујошевић, М. (2012). *Законодавни оквир бескућништва у Србији*. Београд: Хаусинг центар.
367. Вујошевић, М. и Б. Жарковић (2009). *Социјално становање у заштићеним условима – истраживање о оствареним резултатима пројекта*. Београд: Хаусинг центар.

368. Vujošević, M. и Б. Жарковић (2010). *Живети као остали свет: Социјално становање у заштићеним условима — подршка за достојанствен живот*. Београд: Хаусинг центар.
369. Vujić, S. (1992). Beskućnici. *Sociologija* 34 (4): 509-523.
370. Вуксановић Маџура, З. (2017). Социјално становање у Србији и Роми. У: Варади, Т. и З. Вуксановић Маџура (ур.) (2017). *Становање Рома у Србији: стање и изазови* (стр. 65-88). Београд: САНУ – Одељење друштвених наука.
371. Vuksanović-Macura, Z. i V. Čolić Damjanović (2016). *Socijalno stanovanje u Srbiji – Alternativni modeli dostupni najugroženijim porodicama i diskriminisanim ženama*. Београд: PALGO.
372. Wardhaugh, J. (2012). Rural homelessness in India. In: Smith, S. (ed.) (2012). *International Encyclopedia of Housing and Home*. Netherlands: Elsevier Science.
373. Watson, S. (1984). Definitions of Homelessness: A Feminist Perspective. *Critical Social Policy* 4 (2): 60-73. <https://doi.org/10.1177/026101838400401106>
374. Watson, S. and H. Austerberry (1986). *Housing and Homelessness: A Feminist Perspective*. London: Routledge and Kegan Paul.
375. Whitehead, C. and K. Scanlon (eds.) (2007). *Social Housing in Europe*. UK: London School of Economics and Political Science.
376. Williams, C. (2018). *Islamic Monuments in Cairo: The Practical Guide*. Egypt: The American University in Cairo Press.
377. Williams, M. (2010). Can we measure homelessness? A critical evaluation of 'Capture-Recapture.' *Methodological Innovations Online* 5 (2): 49-59. <https://doi.org/10.4256/mio.2010.0018>
378. Willse, C. (2010). Neo-liberal Biopolitics and the Invention of Chronic Homelessness. *Economy and Society* 39 (2): 155-184. <https://doi.org/10.1080/03085141003620139>
379. Wright, T. (2000). Resisting Homelessness: Global, National, and Local Solutions. *Contemporary Sociology* 29 (1): 27-43. <https://doi.org/10.2307/2654929>
380. Yanos, P. (2007). Beyond 'Landscapes of Despair': The Need for New Research on the Urban Environment, Sprawl, and the Community Integration of Persons with Severe Mental Illness. *Health & Place* 13(3): 672–676. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2006.10.002>
381. Young, M. (2016). Homelessness, Addictions and Mental Health in a Northern, Rural Context: Using Mixed Research Methods in a Community-Based Research Design to Identify Gaps in Services. In: SAGE Research Methods Cases Part 1. SAGE: Los Angeles: California.
382. Zakon o azilu i privremenoj zaštiti (2018). Sl. glasnik RS 24/2018.
383. Zakon o izbeglicama (2010). Sl. glasnik RS 30/2010.
384. Zakon o socijalnoj zaštiti (2011). Sl. glasnik RS 24/2011.
385. Zakon o socijalnom stanovanju (2009). Београд. Sl. glasnik RS 72/2009.
386. Zakon o stanovanju i održavanju zgrada (2020). Београд: Sl. glasnik RS 104/2016, 9/2020

387. Zapf P. A., R. Roesch, S. D. Hart (1996). An examination of the relationship of homelessness to mental disorder, criminal behaviour, and health care in a pre-trial jail population. *Canadian Journal of Psychiatry* 41 (7): 435–440. <https://doi.org/10.1177/070674379604100708>
388. Zuev, D. and J. Krase (2017). *Visual sociology*. Sociopedia.isa, DOI: <https://doi.org/10.1177/2056846017121>
389. Zufferey, C. (2017). *Homelessness and Social Work: An Intersectional Approach*. UK-USA: Routledge.
390. Žarković, B., M. Petrović i M. Timotijević (2012). *Bez kuće, bez doma – rezultati istraživanja beskućništva u Srbiji*. Beograd: Housing centar.
391. Живаљевић, Д. (2012). Социјално-демографска обележја корисника прихватилишта за одрасла и стара лица у Београду. *Социјална мисао* 19 (4): 91-102. (dostupno na: <http://jugovic.fasfer.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2016/10/BESKUCNISTVO-Socijalna-misao-2012.pdf>)

INTERNET IZVORI

1. <http://www.csrtemerin.rs/>
2. <http://www.nogometplus.net/index.php/ostalo/pomozimo-hrvatskoj-reprezentaciji-beskucnika-da-ode-na-svjetsko-prvenstvo/>
3. <https://endhomelessness.org/homelessness-in-america/homelessness-statistics/state-of-homelessness-2020/>
4. https://endhomelessness.org/wp-content/uploads/2020/05/EndHomelessness.org_Data-11-2.png
5. https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/open_method_coordination.html
6. <https://homelessworldcup.org/homelessness-statistics/>
7. <https://homelessworldcup.org/portfolio-posts/russia/>
8. <https://housingfirsteurope.eu/assets/files/2016/09/1-2-staircase-services.png>
9. <https://ighhub.org/>
10. <https://institut-alternativa.org/saopstenje-drzava-da-pocne-sa-rjesavanjem-problema-beskucnistva/>
11. <https://pmvtrust.ie/housing/housing-first/>
12. <https://prihvatiliste.com/>
13. <https://social-housing.euzatebe.rs/rs/o-projektu>
14. <https://widerimage.reuters.com/story/living-in-the-city-of-the-dead>
15. <https://www.abs.gov.au/ausstats/abs@.nsf/mf/2049.0>
16. <https://www.ahuri.edu.au/policy/ahuri-briefs/how-homelessness-changed-between-2011-2016>
17. <https://www.ahuri.edu.au/research/trajectories>
18. <https://www.cost.eu/actions/CA15218>
19. <https://www.dw.com/en/homeless-women-demand-protection-in-indian-capital/a-17024786>
20. https://www.dzs.hr/Hrv/censuses/census2011/results/htm/h02_01_10/h02_01_10_R_H.html
21. https://www.feantsa.org/download/croatia_final4962995937732017390.pdf
22. <https://www.feantsa.org/en/about-us/what-is-feantsa>
23. <https://www.hlrn.org.in/homelessness>

24. <https://www.homelesshub.ca/about-homelessness/homelessness-101/how-many-people-are-homeless-canada>
25. https://www.homelesshub.ca/SOHC2013?_ga=2.70596568.931346689.1524494456-556788600.1524065343
26. <https://www.housingcenter.org.rs/>
27. https://www.housingcenter.org.rs/download/SSZU_kapaciteti_u_Srbiji_realizovani_ja_n_2003-avg_2019.pdf
28. <https://www.housingfirstguide.eu>
29. <https://www.hudexchange.info/homelessness-assistance/hearth-act/>
30. <https://www.hudexchange.info/resource/3144/continuum-of-care-program-roadmap>
31. <https://www.monitor.co.me/nevidljivi-za-sistem/>
32. <https://www.nacional.hr/beskucnici-deset-tisuca-ljudi-koje-nitko-ne-vidi-i-ne-cuje/>
33. <https://www.napha.no/content/13934/Housing-First>
34. <https://www.neunerhaus.at/konzepte/wohnangebote/neunerhaus-housing-first/>
35. <https://www.oecd.org/els/family/HC3-1-Homeless-population.pdf>
36. <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/HousingStrategies/States/Croatia.pdf>
37. <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Housing/RightLife/Montenegro.pdf>
38. <https://www.pathwayshousingfirst.org/>
39. <https://www.stat.si/StatWeb/en/News/Index/6991>
40. <https://www.subotica.com/>
41. <https://www.theguardian.com/society/2020/nov/17/social-housing-landlords-in-england-face-checks-on-tenants-satisfaction>
42. <https://www.transitionalhousing.org/>
43. <https://www.un.org/development/desa/dspd/2019-meetings/homelessness.html>
44. <https://www.usich.gov/>
45. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>
46. <https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/homelessness/directives.html>
47. <https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/homelessness/publications-bulletins/shelter-capacity-2018.html>
48. <https://www.canada.ca/en/employment-social-development/programs/homelessness/reports-shelter-2016.html>

INDEKS TABELA

Tabela 2.1. Kuperova tipologija beskućništva	14
Tabela 2.2. Teorijske kategorije beskućništva i stambene isključenosti (ETHOS)	17
Tabela 2.3. Evropska tipologija beskućništva i stambene isključenosti (ETHOS).....	18
Tabela 2.4. Prelazno/privremeno, epizodičko i hronično beskućništvo u kontekstu učestalosti i trajanja	26
Tabela 4.1. Odluka o dizajnu istraživanja i izboru istraživačkog metoda.....	61
Tabela 4.2. Procenjeni broj beskućnika u 2019. godini ili poslednjoj dostupnoj godini, prema OECD	67
Tabela 4.3. Procenjen broj beskućnika u većim gradovima Indije.....	72
Tabela 4.4. Rasna/etnička struktura beskućnika u SAD (2019)	79
Tabela 4.5. Obuhvat beskućništva u popisu EU iz 2011. godine.....	85
Tabela 4.6. Beskućništvo u pojedinim zemljama EU	86
Tabela 4.7. Procena broja beskućnika u Republici Hrvatskoj prema kategorijama ETHOS	93
Tabela 4.8. Socio-demografska obeležja beskućnika u Severnoj Makedoniji u 2016. godini..	96
Tabela 4.9. Osnovni podaci o primarnim i sekundarnim beskućnicima u Srbiji (2011)	98
Tabela 4.10. Obrazovna struktura primarnih i sekundarnih beskućnika u Srbiji (2011), u %	99
Tabela 5.1. Socijalni režimi blagostanja u zemljama EU	104
Tabela 5.2. Potencijalne prednosti i nedostaci socijalnog stanovanja	118
Tabela 5.3. Modeli prevencije i suzbijanja beskućništva – uporedni prikaz.....	124
Tabela 5.4. Udeo socijalnih stanova u ukupnom stambenom fondu	135
Tabela 5.5. ETHOS tipologiji beskućništva primenjena na Srbiju.....	145
Tabela 5.6. Paket mera 3.3 – Kvalitet uređenosti i pristupačnosti urbanog prostora obezbeđivanjem održivog stanovanja za sve građane i sanacija neplanski izgrađenih delova naselja i prigradskih naselja u <i>Strategiji održivog urbanog razvoja RS do 2030.</i> <i>godine</i>	147
Tabela 5.7. Dostupni modeli stambene podrške u Srbiji	149
Tabela 5.8. SWOT analiza sektora socijalnog stanovanja u Srbiji (2010).....	152

INDEKS SLIKA

Slika 1.1. Veza između beskućništva i neadekvatnog smeštaja	8
Slika 2.1. Definisanje stambenih uslova kao beskućništva, stambene isključenosti ili adekvatnog smeštaja u skladu sa fizičkim, pravnim i društvenim domenom	16
Slika 2.2. Adaptiran model definisanja populacije kao beskućničke, stambeno isključene ili adekvatno smeštene, u skladu sa fizičkim, pravnim i društvenim domenom	20
Slika 4.1. Život beskućnika u „gradu mrtvih” u Kairu	70
Slika 4.2. Deca beskućnici u Indiji	72
Slika 4.3. Broj beskućnika u Japanu (2003–2016)	74
Slika 4.4. Učestalost prenaseljenosti smeštaja u Australiji (2006 – 2016)	76
Slika 4.5. Broj beskućnika na 10.000 stanovnika u SAD u 2018. godini	78
Slika 4.6. Broj korisnika svratišta (na 1.000.000 stanovnika) u kanadskim provincijama 2006. godine	82
Slika 4.7. Piramida beskućničke krize (Kanada)	83
Slika 4.8. Hrvatska fudbalska reprezentacija beskućnika	91
Slika 5.1. Ciljevi politika prevencije beskućništva u zavisnosti od populacije i intenziteta podrške stanovanju	113
Slika 5.2. Tipologija usluga za beskućnike u zemljama EU	114
Slika 5.3. <i>Housing First</i> model	120
Slika 5.4. Model kontinuuma stambenog zbrinjavanja	125
Slika 5.5. Zemlje Evrope, prema prisustvu <i>Housing First</i> modela	132
Slika 5.6. Broj ljudi koji žive u prihvatilištima i prelaznom smeštaju u SAD (2007–2018)	139
Slika 5.7. Prihvatilište za odrasla i stara lica u Beogradu	151
Slika 5.8. Prihvatilište za beskućnike u Subotici	151
Slika 5.9. Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima – Negotin	154
Slika 5.10. Socijalno stanovanje u zaštićenim uslovima – Temerin	154

INDEKS SHEMA

Shema 4.1. Osnovni problemi u istraživanju beskućništva.....	58
Shema 4.2. Promena u broju beskućnika u zemljama članicama OECD u poslednjih nekoliko godina.....	69
Shema 5.1. Ključni kriterijumi za definisanje socijalnog stanovanja	116
Shema 5.2. Grupisanje zemalja prema dominantnom pristupu pružanja usluga beskućnicima	131
Shema 5.3. Modeli socijalnog stanovanja u evropskim zemljama	134

INDEKS GRAFIKONA

Grafikon 4.1. Broj beskućnika u Australiji (2006–2016)	75
Grafikon 4.2. Ukupan broj beskućnika u SAD (2007–2019).....	77

INDEKS BOKSOVA

Boks 4.1. Skale za merenje stavova o beskućništvu i beskućnicima.....	61
Boks 5.1. Nacionalni primeri <i>Housing First</i> modela u Evropi.....	134
Boks 5.2. Nacionalni prioriteti za unapređenje usluga koje se pružaju beskućnicima – primer Srbije	158

UNIVERZITET U NOVOM SADU
FILOZOFSKI FAKULTET NOVI SAD
21000 Novi Sad
Dr. Zorana Đinđića 2
www.ff.uns.ac.rs

elektronsko izdanje
<http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-647-8>

CIP - Каталогизација у публикацији
Библиотеке Матице српске, Нови Сад

316.344.7

БИЛИНОВИЋ Рајачић, Ана, 1983-

Beskućništvo [Elektronski izvor] : teorija, prevencija, intervencija / Ana Bilinović Rajačić, Jovana Čikić. - Novi Sad : Filozofski fakultet, 2021

Način pristupa (URL): <http://digitalna.ff.uns.ac.rs/sadrzaj/2021/978-86-6065-639-3>. - Opis zasnovan na stanju na dan 12.5.2021. - Nasl. sa naslovnog ekrana. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Bibliografija. - Registri.

ISBN 978-86-6065-647-8

1. Чикић, Јована, 1978-
а) Бескућништво

COBISS.SR-ID 38370057
